

รายงานฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการขยายผลพันธกิจกรมพื้นที่บ้าน
บ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

โดย

นายช่วย สาสุขและคณะ

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.)

มีนาคม 2553

รายงานวิจัยฉบับสมบูรณ์

โครงการวิจัย

การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้าน
บ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง ตำบลหินกอง
อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด

โดย

1. นายช่วย	สาสุข	หัวหน้าโครงการ
2. นายวันชัย	สิงห์นั้น	ทีมวิจัย
3. นายคำเป้า	สีแวง	ทีมวิจัย
4. นายบุญทัน	เศรษฐแสนวงษ์	ทีมวิจัย
5. นายสุริยา	สาสุข	ทีมวิจัย

สนับสนุนโดย

สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย

ชุดโครงการ เสริมสร้างอาชีพโดยอาหารด้วยกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

กิตติกรรมประกาศ

การดำเนินการศึกษา โครงการวิจัย การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้าน บ้านโปนดอนและบ้านโปนละมั่ง ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นการดำเนินการศึกษาเพื่อค้นหากระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชน เป็นการสร้างภาวะการพึ่งตนเองในระบบการผลิตข้าวของเกษตรกรและเป็นต้นแบบในการรักษาอนุรักษ์พันธูกรรมพื้นบ้าน แม้ว่าการศึกษาโครงการวิจัยครั้งนี้จะเป็นครั้งแรกของทีมวิจัยที่เป็นชาวบ้านจริง ๆ ผลที่เกิดขึ้นกลับสร้างความคุ้มค่าต่อการทุ่มเทร่างกาย แรงใจร่วมกันของทีมวิจัยและชาวบ้าน ผลจากการศึกษาที่เกิดขึ้นเป็นประโยชน์อย่างมาก และสร้างการเปลี่ยนแปลงไปในทางที่ดีแก่ทีมวิจัยและชาวบ้านทั้งบ้านโปนดอน บ้านโปนละมั่งและหมู่บ้านใกล้เคียง

ความสำเร็จของการศึกษาโครงการวิจัยเล่มนี้ ได้รับกำลังใจ แรงสนับสนุน ข้อเสนอแนะ คำแนะนำ การให้คำปรึกษาที่ดีจากเจ้าหน้าที่โหนดเกษตรกรรมยั่งยืน คณะกรรมการเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก พุ่งกุลร้องไห้ เจ้าหน้าที่เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน นักวิชาการผู้ทรงคุณวุฒิ และที่ปรึกษาโครงการทุกท่าน ที่มีส่วนร่วมในการแลกเปลี่ยนประสบการณ์ร่วมพัฒนากระบวนการ พัฒนาโครงการ ให้ข้อเสนอแนะ บทเรียนสำคัญในการดำเนินงาน และที่สำคัญเกษตรกรชาวบ้านโปนดอน บ้านโปนละมั่งและบ้านโปนนกหอ ที่ให้ความร่วมมือในการศึกษาวิจัยเป็นอย่างดี ทำให้การดำเนินงานวิจัยบรรลุวัตถุประสงค์ได้ทุกประการ

การศึกษาโครงการวิจัยครั้งนี้จะสำเร็จลุล่วงไม่ได้หากไม่ได้รับการสนับสนุนงบประมาณดำเนินงานจากสำนักงานสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.) ดังนั้น ทีมวิจัยขอกราบขอบพระคุณมา ณ ที่นี้

นายช่วย สาสุขและทีมวิจัย

บทคัดย่อ

งานวิจัยระบบไร่เกษตรกรรมยั่งยืนแบบผสมผสานในพื้นที่ปลูกอ้อยและมันสำปะหลัง บ้านดงดิบ ตำบลหนองใหญ่ อำเภอกาญจนดิษฐ์ จังหวัดสุราษฎร์ธานี มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาคือ 1) เพื่อศึกษาสถานการณ์ปัญหาการทำการเกษตรในเขตพื้นที่บ้านดงดิบ 2) เพื่อศึกษาแนวทางการปรับระบบการผลิตไปสู่ระบบไร่เกษตรกรรมยั่งยืนแบบผสมผสาน 3) เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการปฏิบัติทดลอง และ 4) เพื่อวางแนวทางการขยายผลออกไปแก่คนในชุมชน

ผลการศึกษาพบว่า 1) การทำเกษตรพาณิชย์ คือ มันสำปะหลังและอ้อย ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงของระบบนิเวศน์ ทรัพยากรธรรมชาติและวิถีชีวิต คือ เกิดความเสื่อมโทรมของทรัพยากร ดิน น้ำ ป่า ชาวบ้านต้องเผชิญปัญหาด้านทุนการผลิตสูง ดินเสื่อมโทรม ผลผลิตลดลง ความเสี่ยงด้านราคาผลผลิต แหล่งอาหารตามธรรมชาติลดลง กระทบต่อความมั่นคงทางอาหารของชุมชน ที่ผ่านมามีชาวบ้านอาศัยรายได้จากพืชเศรษฐกิจและการกู้หนี้ยืมสินมาเพื่อการซื้ออาหาร แต่จากสภาพปัญหาที่กล่าวมา ชุมชนเห็นว่ามีความจำเป็นที่จะต้องหาแนวทางสร้างระบบเกษตรทางเลือกขึ้นมา

2) แนวทางการปรับระบบการผลิตไปสู่ระบบไร่เกษตรกรรมยั่งยืนแบบผสมผสาน คือ การทำเกษตรผสมผสานเพื่อลดความเสี่ยงจากการผลิต การปรับเปลี่ยนจากการใช้สารเคมีสู่การใช้สารอินทรีย์ชีวภาพ ซึ่งจะช่วยปรับปรุงดิน ลดต้นทุนการผลิต การปลูกพืชหมุนเวียนในพื้นที่ไร่อ้อยและมันสำปะหลังเช่น ถั่ว แตงกวา พักทอง ข้าวโพด ข้าวไร่ ซึ่งพบว่าสามารถปลูกแซมลงไปได้หรือปลูกในพื้นที่ต่างหาก ซึ่งจะช่วยเพิ่มความมั่นคงอาหารและรายได้ การลดพื้นที่ปลูกอ้อยและมันสำปะหลังลงหันมาเน้นที่การเพิ่มผลผลิตต่อไร่ให้มากขึ้น โดยการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ จะทำให้เกษตรกรสามารถจัดการพื้นที่ได้โดยแรงงานในครอบครัวและมีพื้นที่เหลือสำหรับการปลูกพืชผสมผสาน

3) กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันผ่านการปฏิบัติทดลอง พบว่า สามารถทำได้ 4 วิธีการ ได้แก่ การเรียนรู้ผ่านการวิเคราะห์ข้อมูล การเรียนรู้ผ่านการศึกษาดูงานนอกพื้นที่ การเรียนรู้ผ่านการทดลองปฏิบัติการร่วมกัน และ การเรียนรู้ผ่านแปลงทดลองข้าวไร่

4) แผนการขยายผลการวิจัยในชุมชน ได้แก่ (1) การวิเคราะห์ข้อมูล โดยกำหนดกิจกรรมการวิเคราะห์ข้อมูลออกเป็น 2 ระดับ คือ การวิเคราะห์ในระดับครอบครัวและระดับชุมชน (2) การศึกษาดูงาน เพื่อกระตุ้นกลุ่มเป้าหมายให้เกิดความอีกึกอึก (3) การทำแปลงทดลอง เพื่อสร้างสร้างการมีส่วนร่วมในการวางแผนการผลิต (4) การรณรงค์ เช่น ประชุมสัมพันธ์เสียงตามสาย การบอกเล่าแบบปากต่อปาก และการเสนอในที่ประชุมหมู่บ้าน และ (5) การส่งเสริมการแปรรูปผลิตภัณฑ์จากอ้อย ได้แก่ การนำอ้อยก้อน การทำน้ำตาล และการทำกากน้ำตาล

แผนการขยายผลนี้ที่วิจัยและภาคีจะนำไปใช้ขยายผลในการทำงานพัฒนาบ้านดงดิบเพื่อสร้างทางเลือกในระบบเกษตรกรรมของชาวบ้านอันจะนำไปสู่ความมั่นคงทางอาหารของหมู่บ้านต่อไป

คำนำ

โครงการวิจัย การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้าน บ้านโปงดวนและบ้านโปงดะมั่ง ตำบลหินกอง อำเภอสวรรคภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด เป็นโครงการที่ได้รับการสนับสนุนจากสำนักงานสนับสนุนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น (สกว.) ภายใต้การหนุนเสริมของโครงการศึกษาแนวทางยุทธศาสตร์การวิจัยและพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืนในภาคอีสานตอนกลาง (โหนดเกษตรกรรมยั่งยืน)

โครงการวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ในการศึกษาเพื่อค้นหาวัฒนธรรมชุมชนและพันธูกรรมข้าวพื้นบ้านที่มี ศึกษาความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมชุมชนกับพันธูกรรมข้าวพื้นบ้าน นำไปสู่การสร้างกระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชน

รายงานการวิจัยเล่มนี้มีเนื้อหาหลักคือ การนำเสนอข้อมูลวัฒนธรรมชุมชนที่มีในชุมชนโดยเฉพาะงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง ที่มีความสัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนในชุมชน นำเสนอข้อมูลพื้นฐานของรายชื่อ คุณลักษณะของพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่มีอยู่ในชุมชน และกระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชน

ทีมวิจัย โครงการ การศึกษาวัฒนธรรมชุมชนเพื่อสร้างกระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้าน บ้านโปงดวนและบ้านโปงดะมั่ง หวังเป็นอย่างยิ่งว่า รายงานการวิจัยเล่มนี้จะเป็นประโยชน์ต่อทุกท่านที่ต้องการศึกษาแนวทางการสร้างกระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชนต่อไป

นายช่วย สาสุขและทีมวิจัย

มีนาคม 2553

สารบัญ

หน้า

คำนำ

สารบัญ

ส่วนที่ 1 สรุปเนื้อหาโครงการ	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
1.2 โจทย์วิจัย	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
1.4 วัตถุประสงค์.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
1.5 ขอบเขตการวิจัย.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
1.6 กลุ่มเป้าหมาย.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
1.7 วิธีการดำเนินงาน	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
1.8 ผลที่คาดว่าจะได้รับ	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
1.9 นิยามศัพท์เฉพาะ	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
ส่วนที่ 2 เอกสารงานวรรณกรรมที่เกี่ยวข้อง.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
2.1 วัฒนธรรมชุมชน	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
2.2 พันธกรรมข้าวพื้นบ้าน.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
ส่วนที่ 3 กระบวนการวิจัย	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
3.1 กระบวนการพัฒนาโครงการ	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
3.2 กระบวนการพัฒนาศักยภาพทีมวิจัย	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
3.3 กระบวนการศึกษาและรวบรวมข้อมูล.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
3.4 กระบวนการทดลองปฏิบัติการขยายผล (ช่วงแรก).....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
ส่วนที่ 4 ผลการศึกษาวิจัย	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
4.1 ข้อมูลบริบทชุมชนบ้านโพนดวน	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
4.2 บริบทชุมชนบ้านโพนละมั่ง	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
4.3 อีต บ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
4.4 พันธกรรมข้าวพื้นบ้านที่มีในบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
4.5 แนวทางปฏิบัติการขยายผลพันธกรรมข้าวพื้นบ้านสู่ชุมชน	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
ส่วนที่ 5 บทเรียนที่ได้จากการทำวิจัย.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
ส่วนที่ 6 แผนงานในระยะต่อไป	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า
บรรณานุกรม.....	ผิดพลาด! ไม่ได้กำหนดที่คั่นหน้า

บทที่ 1

บทนำ

1.1 ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

แนวคิดวัฒนธรรมชุมชนเป็นกระแสหลักในการศึกษาเรื่องราวของชาวนาและเศรษฐกิจของชาวนาหรือชุมชนชาวนา ที่มีรากฐานแนวคิด ชุมชนมีวัฒนธรรมคู่กับระบบคุณค่า ที่ได้รับรวบรวมจากประวัติความเป็นมาอันยาวนานของชุมชน ผสมกลมกลืนกับคุณค่าของธรรมชาติและ การเชื่อถือสิ่งเหนือธรรมชาติ ชุมชนจึงเป็นเสมือนสถาบันหนึ่งในสังคมที่มีโครงสร้าง กลไกภายในของตนเอง ไม่ว่าจะเป็นธรรมชาติจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร ความเป็นชุมชนยังคงทนมาเป็นเวลาหลายร้อยปี ด้วยลักษณะเช่นนี้ ความเป็นสังคมหรือชุมชนยังมีระบบเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม มีระบบความรู้ ระบบการปกครอง เป็นต้น ชุมชนจึงประกอบด้วยครอบครัวที่เป็นหน่วยการผลิต มีเป้าหมายมุ่งให้ครอบครัวมีความพอเพียงในการดำรงชีพ ความเป็นเครือญาติ มีน้ำใจและเอื้ออาทรกันและกัน

ชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งเป็นชุมชนที่มีวัฒนธรรมชุมชนมาอย่างช้านานเกิดขึ้นตามแนวคิดดังกล่าว สภาพทั่วไปของบ้านโพนดอน ต.หินกอง อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด คือมีจำนวนครัวเรือน 200 ครัวเรือน มีประชากร 785 คน มีพื้นที่ทำการเกษตร 6,000 ไร่ ลักษณะเป็นพื้นที่ทุ่งหมายถึงพื้นที่ราบลุ่มเหมาะแก่การทำเกษตร และเป็นพื้นที่ทามหมายถึง พื้นที่ราบที่มีน้ำท่วมถึงเพราะติดแหล่งน้ำธรรมชาติคือลำน้ำเสียวและปกติจะท่วมในช่วงเดือนพฤศจิกายน ประชากรส่วนใหญ่ประกอบอาชีพเกษตรกรรมเป็นอาชีพหลักคือ ทำนา ประมาณ 500 คน อาชีพเสริมคือรับจ้างทั่วไปทั้งภายในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้านส่วน สภาพทั่วไปของบ้านโพนละมั่ง คือมีจำนวนครัวเรือน 49 ครัวเรือน มีประชากร 196 คน มีพื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมด 1,470 ไร่ ลักษณะพื้นที่เป็นทุ่งเป็นดินร่วนปนทราย ไม่มีแหล่งน้ำธรรมชาติไหลผ่าน มีเฉพาะแหล่งน้ำที่ขุดขึ้นเองประชากรส่วนใหญ่ในหมู่บ้านประกอบอาชีพหลักคือ ทำนา จำนวน 76 คน อาชีพเสริมคือรับจ้างทั่วไปทั้งภายในหมู่บ้านและนอกหมู่บ้าน

ชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งเป็นชุมชนในภาคอีสานที่มีวัฒนธรรมเหมือนกัน เรียกว่า “ฮีดสิบสอง คองสิบสี่” หมายถึง งานบุญประเพณีประจำปีทีพึงปฏิบัติอย่างต่อเนื่องในทุกชุมชน ประกอบด้วย เดือนอ้าย เรียกว่า บุญเข้ากรรม กำหนดจัดในวันขึ้น 15 ค่ำ เพื่อให้ชาวบ้านได้นำเครื่องใช้ อาหารคาวหวานถวายแด่พระภิกษุสงฆ์ที่เข้าพิธีบุญเข้ากรรม เดือนยี่ เรียกว่า บุญคูณลาน หรือบุญกุ่มข้าว ซึ่งเป็นการบูชาพระแม่โพสพ เพื่อเป็นบูชาข้าวและความสิริมงคลแก่ตนเอง โดยชาวบ้านจะนำข้าวมากองรวมกันและมีพิธีสู่ขวัญข้าวก่อนนำขึ้นเก็บที่ยุ้งข้าว เดือนที่สาม เรียกว่า บุญข้าวจี กำหนดจัดในวันขึ้น 15 ค่ำ โดยชาวบ้านจะนำข้าวจีคือข้าวเหนียวเสียบไม้ปิ้งทาด้วยไขไป

ทำบุญตักบาตรแด่พระภิกษุสงฆ์ เดือนที่สี่ เรียกว่า บุญเวส โดยชาวบ้านจะมีการแห่ผ้าเวส มีการทำบุญตักบาตร ถวายภัตตาหารและฟังเทศน์เรื่อง พระเวสสันดรชาดก เดือนที่ห้า เรียกว่า บุญสงกรานต์ โดยชาวบ้านจะรวมกัน去做บุญตักบาตร สร้างน้ำพระพุทธรูป พระสงฆ์ และผู้เฒ่าผู้แก่ในชุมชน เดือนที่หก เรียกว่า บุญบั้งไฟ ถือเป็นความเชื่อในการทำพิธีขอฝนก่อนถึงฤดูกาลทำนา เดือนที่เจ็ดเรียกว่า บุญข้าสะ เป็นการชำระล้างสิ่งสกปรกให้สะอาดหมดจด โดยชาวบ้านจะรวมกันทำบุญที่ศาลากลางบ้าน ตอนเช้าถวายอาหารพระภิกษุสงฆ์ ตอนเย็นนิมนต์พระสงฆ์เจริญพุทธมนต์ เดือนที่แปด เรียกว่า บุญเข้าพรรษา ซึ่งเป็นงานที่จัดขึ้นตามกิจของพระสงฆ์ที่จะต้องจำพรรษาในวัดใดวัดหนึ่งเป็นเวลา 3 เดือน โดยชาวบ้านจะนำอาหารถวายในช่วงเช้า ตอนบ่ายนำดอกไม้ธูปเทียน ข้าวสาร ผักอาบน้ำฝนรวมกันที่ศาลาวัด เดือนที่เก้า เรียกว่า บุญข้าวประดับดิน โดยเป็นการนำอาหารคาวหวานห่อด้วยใบตองนำไปวางไว้บริเวณวัดเพื่ออุทิศส่วนกุศลไปให้ญาติผู้ล่วงลับ ภายในข้าวประดับดิน ข้าวเหนียวปั้น เนื้อปลา ไก่ หมู กุ้งสดและขนมหวานต่างๆ เดือนที่สิบ เรียกว่า บุญข้าวสาก ซึ่งจัดขึ้นเพื่อให้พระภิกษุสงฆ์ได้จับฉลากรับปัจจัยไทยทานตลอดจนอาหารคาวหวานที่ชาวบ้านนำมาถวาย กำหนดจัดในวันขึ้น 15 ค่ำ จะมีการทำบุญเลี้ยงพระและเตรียมข้าวหอมมา 2 ห่อ ห่อหนึ่งถวายพระส่วนอีกห่อนำไปอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติผู้ล่วงลับ หลังจากนั้นจะนำข้าวห่อนี้ไปบูชาตาแฮก แม่โพสพโดยจะนำไปวางไว้ปลายนา เดือนที่สิบเอ็ด เรียกว่า บุญออกพรรษา กำหนดจัดขึ้นในวันขึ้น 15 ค่ำ โดยชาวบ้านจะมาทำบุญตักบาตร ตอนค่ำมีการเวียนเทียน เดือนสิบสองเรียกว่า บุญกฐิน เป็นงานบุญที่จัดขึ้นเพื่อถวายผ้ากฐินแก่พระภิกษุสงฆ์ที่จำพรรษานานเป็นเวลา 3 เดือน โดยแต่ละวัดรับกฐินได้เพียงครั้งเดียว ชาวบ้านเชื่อว่าการถวายกฐินต้องถวายภายในเวลาที่กำหนดจะได้บุญมาก

จากงานบุญประเพณีที่ปฏิบัติกันในชุมชนจะเห็นได้ว่ามีข้าวเป็นองค์ประกอบหลักทำให้ข้าวมีความสำคัญในทางศาสนา และในวิถีการดำเนินชีวิต นอกเหนือจากการบริโภค แต่ปัจจุบันประเพณีและวัฒนธรรมชุมชนเหล่านี้กำลังลบล้าง และมีการปฏิบัติอย่างไม่เข้าถึงคุณค่าและความหมายของพิธีวัฒนธรรมชุมชนเหล่านั้น โดยเฉพาะวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องกับข้าว หรือ พันธุกรรมข้าว พันธุกรรมข้าวพื้นบ้านที่มีคุณลักษณะเฉพาะที่สามารถเลือกนำไปใช้ให้เหมาะกับงานบุญต่างๆ ได้

ปัจจุบันชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งส่วนมาก ไปใช้พันธุ์ข้าวที่เป็นพันธุกรรมจากภายนอกชุมชน พันธุกรรมข้าวพื้นบ้านที่เคยมีอยู่เดิมในชุมชนกำลังเลือนหายไป พร้อมกับวัฒนธรรมชุมชนที่กำลังเปลี่ยนไป ส่งผลให้ระบบการผลิตในชุมชนเปลี่ยนไปสู่การพึ่งพิงภายนอกเป็นหลัก จนเกษตรกรไม่สามารถพึ่งตนเองได้ในระบบการผลิต ไม่ว่าจะเป็น การซื้อเมล็ดพันธุ์ข้าว การใช้ปุ๋ยเคมี สารเคมีทางการเกษตร การใช้รถไถเดินตามและเครื่องจักรกลในการเกษตร เปลี่ยนวิถีชีวิตจากการมีอยู่มีกินไปเป็นการซื้ออยู่ซื้อกิน

ขณะเดียวกันมีเกษตรกรในบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งบางรายได้ตระหนักในปัญหาที่เกิดขึ้นในการทำการเกษตร จึงมีการรวมกลุ่มขึ้นมาชื่อว่า กลุ่มเกษตรกรอินทรีย์ลุ่มน้ำเสียวน้อย

จำนวน 6 คน เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ทำนาแบบอินทรีย์ ลดปริมาณการใช้สารเคมี ทำให้มีสุขภาพแข็งแรง กินดีอยู่ดี ไม่ทำลายสภาพแวดล้อม ดินไม่เสื่อมสภาพ และทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ มีการเรียนรู้ร่วมกันด้านเกษตรอินทรีย์ รวมกลุ่มกันผลิตปุ๋ยหมัก น้ำหมักชีวภาพ เพื่อทดแทนการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตร มีกิจกรรมอนุรักษ์พันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน ปรับปรุงพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน มีการศึกษาลักษณะประจำสายพันธุ์ 4 พันธุ์ ได้แก่ เล้าแตก โสมาลี มะลิ ตังเดิม และมะลิแดง เพื่อเป็นข้อมูลพื้นฐานในการถ่ายทอดความรู้ในเรื่องพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน และได้เริ่มมีการนำพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเหล่านี้ไปใช้ในงานบุญประเพณีได้ของหมู่บ้าน จากการจัดงานแลกเปลี่ยนพันธุกรรมพื้นบ้านในชุมชนบ้านโพนละมั่งเมื่อเดือนมกราคม 2550 ที่ผ่านมานั้น ปรากฏว่า ได้สร้างแรงกระตุ้นเตือนให้ชาวบ้านเห็นความสำคัญและตระหนักถึงคุณค่าของพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน จึงได้เกิดการพัฒนาแนวคิดในการศึกษาวัฒนธรรมชุมชนที่จะนำไปสู่การขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านเพื่อสร้างภาวะการพึ่งตนเองในระบบการผลิตข้าวของเกษตรกรบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งและเป็นต้นแบบในการรักษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านต่อไป

1.2 โจทย์วิจัย

คำถามการวิจัยหลัก

จะนำวัฒนธรรมชุมชนมาสร้างกระบวนการขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน ในบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง ตำบลหินกอง อำเภอสวรรภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ดได้อย่างไร

คำถามการวิจัยรอง

1. วัฒนธรรมชุมชนที่มีในบ้านโพนดวน และบ้านโพนละมั่ง มีอะไรบ้าง
2. มีวัฒนธรรมชุมชนใดบ้างที่มีความเกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน
3. มีพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านอะไรบ้างที่ยังคงมีอยู่ และสูญหายไปจากบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง
4. จะนำวัฒนธรรมชุมชนมาสร้างกระบวนการขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านได้อย่างไร

1.3 วัตถุประสงค์

1. เพื่อศึกษาวัฒนธรรมชุมชนที่มีในบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง
2. เพื่อศึกษาพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านที่มีในบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง
3. เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมชุมชนกับพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน
4. เพื่อนำวัฒนธรรมชุมชนมาสร้างกระบวนการขยายผลพันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน

1.4 ขอบเขตการวิจัย

1. บ้านโพนดวน หมู่ที่ 8 ต.หินกอง อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
2. บ้านโพนละมั่ง หมู่ที่ 12 ต.หินกอง อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

1.5 กลุ่มเป้าหมาย

1. เกษตรกรในชุมชนบ้านโพนดวน จำนวน 200 ครอบครัว
2. เกษตรกรในชุมชนบ้านโพนละมั่ง จำนวน 69 ครอบครัว
3. สมาชิกกลุ่ม เกษตรอินทรีย์ลุ่มน้ำเสียวน้อย จำนวน 6 คน

1.6 วิธีการดำเนินงาน

1. ประชุมทีมวิจัย
 2. จัดเวทีชี้แจงโครงการวิจัยกับกลุ่มเป้าหมายในชุมชน 2 ชุมชน
 3. ศึกษาวัฒนธรรมชุมชนที่มีในหมู่บ้าน ด้วยวิธีการ
 - ประชุมโฮลเฮล (ผู้นำชุมชน ครู พระ ชาวบ้าน เป็นต้น)
 - สัมภาษณ์รายครอบครัว (ผู้นำด้านพิธีกรรม ผู้อาวุโสประจำหมู่บ้าน)
 - การเข้าร่วมสังเกตการณ์ในงานพิธีกรรมที่มีในชุมชน
 4. การสำรวจพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านที่มีในชุมชน 2 ครั้ง
 5. เวทีวิเคราะห์ความสัมพันธ์ของพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านกับวัฒนธรรมชุมชน
 6. ศึกษาดูงานการรักษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านโดยใช้ประเพณีและความเชื่อ 1 ครั้ง
 7. เวทีวิเคราะห์แนวทางการขยายผลพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านโดยใช้วัฒนธรรมชุมชน
 8. รายงานความก้าวหน้าโครงการ
 9. ทดลองปฏิบัติการขยายผลพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านโดยใช้วัฒนธรรมชุมชน
 - การจัดงานมหกรรมข้าวพื้นบ้านในงานบุญประเพณีต่างๆ
 - จัดงานสืบหล่อแทนแนว แลกเปลี่ยนพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน
 - พิธีภูมิปัญญาการทำอาหารและขนมจากข้าวพื้นบ้าน เช่น เหล้าพื้นบ้าน ขนมพื้นบ้าน
- (ข้าวโป่ง ข้าวปาด ข้าวตอกแตก ข้าวปุ้น ข้าวแต่น เป็นต้น)
- การลงแขกเกี่ยวข้าว/ ดำนา ข้าวพื้นบ้าน
10. ประชุมสรุปผลและนำเสนองานวิจัยต่อชุมชน
 11. จัดทำรายงานความก้าวหน้าและรายงานฉบับสมบูรณ์

1.7 ผลที่คาดว่าจะได้รับ

1. ทราบวัฒนธรรมชุมชนที่มีในหมู่บ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง
2. ได้ข้อมูลพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านที่มีในบ้านโพนดวน
3. ได้ทราบระบบความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมชุมชนกับพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน
4. ได้วิธีการขยายผลพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านโดยใช้วัฒนธรรมชุมชน
5. คนในชุมชนเห็นความสำคัญของพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านและมีการรักษาพันธุ์กรรมไว้

1.7 นิยามศัพท์เฉพาะ

1. วัฒนธรรมชุมชน หมายถึง งานบุญประเพณี ฮีตสิบสอง ของชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
2. ขยายผล หมายถึง การขยายจำนวนเกษตรกรที่ปลูกข้าวพื้นบ้านและขยายชนิดของพันธุ์ข้าวให้มีจำนวนมากขึ้น
3. พันธุกรรมข้าวพื้นบ้าน หมายถึง พันธุ์ข้าวชนิดต่างๆ ที่มีการเรียกชื่อสัมพันธ์กับวิถีชีวิตประจำวันกับลักษณะเด่นของรสชาติ หรือลักษณะทางกายภาพ เช่น เล้าแตก มะลิแดง ป้องแฉั่ว เป็นต้น

บทที่ 2

บริบทพื้นที่

2.1 บ้านโพนดวน

ประวัติชุมชน

เมื่อปี พ.ศ. 2430 ได้มีครอบครัวของพ่อเฒ่ากาน ซึ่งย้ายถิ่นฐานมาจากบ้านเม็ก อำเภอพยัคฆภูมิพิสัย มาตั้งเป็นครอบครัวแรก ต่อมาพ่อเฒ่าไทสำ ซึ่งเป็นพ่อค้าขายของเร่มาจากจังหวัดนครราชสีมา มาตั้งรกรากเพิ่มเติม ได้รวมกับชาวบ้านดงมัน อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ดอีก 2-3 ครอบครัว มาตั้งบ้านอยู่รวมกัน ซึ่งบริเวณที่ตั้งหมู่บ้านมีต้นลำดวนใหญ่ขึ้นอยู่บนที่ดอน หรือชาวบ้านเรียกว่า โพน จึงได้ตั้งชื่อหมู่บ้านว่า บ้านโพนดวนมาจนถึงปัจจุบัน

สภาพทางภูมิศาสตร์

พื้นที่ของหมู่บ้านโพนดวนมีทั้งหมด 3,400 ไร่ แยกเป็นพื้นที่ตั้งหมู่บ้าน 168 ไร่ พื้นที่สวนไร่นา 2,850 ไร่มีอาณาเขตดังนี้

ทิศเหนือ	ติดกับ ตำบลนาใหญ่
ทิศใต้	ติดกับ บ้านโพนละมั่ง
ทิศตะวันออก	ติดกับ บ้านสำโรงเหนือ
ทิศตะวันตก	ติดกับ ตำบลสิงห์โคก อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด

ลักษณะภูมิอากาศ

สภาพภูมิอากาศของบ้านโพนดวนมี 3 ฤดูกาล ได้แก่ ฤดูฝน ฤดูหนาว ฤดูร้อน

ฤดูฝน เริ่มตั้งเดือนพฤษภาคมถึงเดือนตุลาคม

ฤดูหนาว เริ่มตั้งเดือนพฤศจิกายนถึงเดือนกุมภาพันธ์

ฤดูร้อน เริ่มตั้งเดือนมีนาคมถึงเดือนพฤษภาคม

จำนวนประชากร

จำนวนครัวเรือนทั้งหมด 169 ครัวเรือน มีประชากรทั้งหมด 660 คน โดยแบ่งเป็น เพศชาย 306 คน และเพศหญิง 354 คน

การตั้งถิ่นฐานบ้านเรือน

ลักษณะการตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนเป็นแบบกระจุกตัวตามกลุ่มญาติพี่น้อง ไม่มีรั้วกันเขตแดนชัดเจน ส่วนใหญ่เป็นรั้วที่ทำจากไม้ไผ่หรือไม่มีรั้วกัน ลักษณะบ้านเรือนมี 3 ลักษณะคือ

1) ขนาดใหญ่ มีลักษณะเป็นบ้านสองชั้น ชั้นล่างทำด้วยคอนกรีต ชั้นบนเป็นไม้ บางบ้านเป็นคอนกรีตทั้งสองชั้น หลังคามุงด้วยกระเบื้องมีห้องน้ำและห้องครัวในตัวบ้าน

2) ขนาดกลาง เป็นบ้านชั้นเดียวทำด้วยอิฐบล็อกฉาบปูน หลังคามุงกระเบื้องหรือสังกะสี มีห้องน้ำในตัวบ้าน บริเวณบ้านมีที่นั่งเล่นและพักผ่อน

3) ขนาดเล็ก มีลักษณะเป็นบ้านชั้นเดียวใต้ถุนยกสูง หลังคามุงด้วยสังกะสี ชั้นบนทำด้วยไม้ชั้นล่างเปิดโล่ง มีห้องน้ำแยกจากตัวบ้าน ใต้ถุนบ้านใช้เป็นที่รับประทานอาหารและพักผ่อน

การคมนาคม

การเดินทางติดต่อกับชุมชนอื่นๆหรือชุมชนใกล้เคียง ส่วนใหญ่จะใช้พาหนะส่วนตัว มีรถโดยสารประจำหมู่บ้าน 1 คัน เดินทางจากหมู่บ้าน ไปยังอำเภอสุวรรณภูมิ เป็นของ นายเฉลิมธรรมจันทรา โดยจะออกเวลา 07.00 น. และกลับเข้ามาในเวลา 16.30 น. ค่าใช้จ่ายในการเดินทางมีดังนี้

- 1) รถประจำทาง โพนดวน - สุวรรณภูมิ ราคา 15 บาท
- 2) รถเหมารับจ้าง โพนดวน - เกษตรวิสัย ราคา 200 บาท
- 3) รถเหมารับจ้าง โพนดวน - ร้อยเอ็ด ราคา 400 บาท

โทรคมนาคม

การติดต่อสื่อสารของชาวบ้านได้มีการพัฒนามากขึ้นเรื่อย จากเมื่อก่อนจะมีโทรศัพท์ประจำหมู่บ้าน การเดินทางไปมาหากัน ไปรษณีย์ ต่อมาได้พัฒนากันมาใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่ ซึ่งชาวบ้านเกือบทุกหลังคาเรือนต่างหันมาใช้โทรศัพท์เคลื่อนที่กันมากขึ้น โดยใช้ระบบ AIS GSM มากที่สุด เพราะมีเสาส่งสัญญาณตั้งอยู่บ้านห้วยงาม ซึ่งห่างจากหมู่บ้านเพียง 3 กิโลเมตรเท่านั้น และมีตู้โทรศัพท์สาธารณะ 2 ตู้ยังใช้ได้ดีทั้ง 2 ตู้

การศึกษา

บ้านโพนดวนมีโรงเรียนประจำหมู่บ้าน 1 โรงเรียน คือ โรงเรียนบ้านโพนดวน มีจำนวนนักเรียนทั้งหมด 163 คน แยกเป็นนักเรียนชายจำนวน 91 คน และนักเรียนหญิง จำนวน 72 คน มีจำนวนครูอาจารย์จำนวน 9 คน นักการภารโรงจำนวน 1 คน และมีศูนย์พัฒนาเด็กเล็กจำนวน 1 แห่ง ตั้งอยู่ภายในวัดบ้านโพนดวนมีจำนวนเด็กเล็กทั้งหมด 22 คน เด็กเล็กชายจำนวน 14 คน และเด็กเล็กหญิงจำนวน 8 คน

สาธารณสุข

ชาวบ้านโพนดวนเมื่อเกิดอาการเจ็บป่วยจะไปใช้บริการของสถานอนามัยตำบลหินกอง ตั้งอยู่บ้านสองชั้นมีระยะทางประมาณ 7 กิโลเมตร ชาวบ้านมีส้วมไว้ใช้ ทุกหลังคาเรือน และมีภาชนะเก็บน้ำสะอาดไว้บริโภค เช่น ถังเก็บน้ำฝนขนาด 22.5 ลูกบาศก์เมตร โอ่งขนาดใหญ่และขนาดกลาง รวมทั้งมีบ่อน้ำดื่มไว้ใช้อุปโภคอีกจำนวน 4 บ่อ

ความสัมพันธ์ของคนในชุมชน

ชาวบ้านโพนดวนจะอยู่กันแบบญาติพี่น้อง ส่วนใหญ่เป็นครอบครัวขยายที่มีทั้งพ่อ แม่ ลูก ปู่ ย่า ตา ยาย อาศัยอยู่รวมกัน ชายหญิงนิยมแต่งงานกับคนในหมู่บ้านเดียวกัน พ่อแม่จะแบ่งที่ดินให้ไปประกอบอาชีพเกษตรกรรม ต่อมาเมื่อจำนวนประชากรเพิ่มมากขึ้นชาวบ้านได้กระจายออกไปอยู่ตามหมู่บ้านอื่น ความสัมพันธ์กันในครอบครัวเริ่มลดน้อยลง หลังจากชายหญิงแต่งงานกันแล้วฝ่ายชายไม่จำเป็นต้องอยู่บ้านฝ่ายหญิงขึ้นอยู่กับความเหมาะสมของแต่ละฝ่าย ความสัมพันธ์กันในเครือญาติเริ่มน้อยลงแต่การพึ่งพาอาศัยตามงานบุญประเพณีต่างๆยังเหมือนเดิม นามสกุลที่พบมากที่สุดคือ สุด หล้า รองลงมา

ทรัพยากรธรรมชาติ

บ้านโพนดวนมีทรัพยากรแหล่งน้ำที่สำคัญทั้งที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติและมนุษย์สร้างขึ้น ได้แก่

- 1) หนองใหญ่ เป็นหนองน้ำสาธารณะที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีเนื้อที่ 20 ไร่ การใช้ประโยชน์เป็นแหล่งผลิตน้ำประปา และเพื่ออุปโภคบริโภค
- 2) หนองไซ เป็นหนองน้ำสาธารณะที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ มีเนื้อที่ 7 ไร่ การใช้ประโยชน์เป็นแหล่งอนุรักษ์สัตว์น้ำสำหรับชุมชน
- 3) ลำเสียวน้อย เป็นลำน้ำที่เกิดขึ้นเองตามธรรมชาติ เป็นแหล่งทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญของชุมชนมาอย่างยาวนานทั้งในด้านอุปโภค และในทางเกษตรกรรม ไหลผ่านชุมชนบ้านโพนดวน เป็นระยะทาง 1,050 เมตร
- 4) หนองสาธารณะท่าเล เป็นหนองน้ำที่ดำเนินการขุดโดยกรมชลประทานเพื่อแก้ปัญหาการขาดแคลนน้ำและภัยแล้ง มีเนื้อที่ 30 ไร่ การใช้ประโยชน์เป็นแหล่งหาสัตว์น้ำเพื่อยังชีพ
- 5) ป่าชุมชน มีเนื้อที่ 79 ไร่ ดำเนินการจัดตั้งโดย กรมป่าไม้เขต 4 จังหวัดขอนแก่น ซึ่งอยู่ในโครงการปลูกป่าเฉลิมพระเกียรติของสมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชินีนาถ ในปี พ.ศ. 2539 ปัจจุบันดูแลรักษาโดยคณะกรรมการหมู่บ้าน

การผลิตพืชและสัตว์

ชาวบ้านโพนดวน 95 % ทำการผลิตแบบเชิงเดี่ยว คือ ในพื้นที่การผลิตหนึ่งแปลง ชาวบ้านมักจะดำเนินการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่ง มากกว่าการเลือกทำการเกษตรหลายอย่างควบคู่กันไป ทำให้เสี่ยงต่อการขาดทุน

การผลิตข้าวนาปี เป็นกิจกรรมหลักของเกษตรกรทุกครัวเรือน ตั้งแต่เดือน พฤษภาคม - พฤศจิกายน

การปลูกไม้ผลไม่ยืนต้น ไม้ผลไม่ยืนต้นปลูกใหม่เริ่มปลูกในเดือนพฤษภาคม ถ้าเป็นการปฏิบัติดูแลรักษาแปลงปลูกไม้ผลไม่ยืนต้นที่ปลูกนานแล้วชาวบ้านจะมีการวางแผนการดูแลรักษาตลอดทั้งปี

การปลูกพืชผักสวนครัว ชาวบ้านนิยมปลูกในฤดูหนาวถึงฤดูแล้ง เพราะดูแลง่าย ไม่เสี่ยงต่อโรค และนิยมปลูกไว้กินเป็นส่วนใหญ่เริ่มตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน – เมษายน ของทุกปี

การเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านจะเลี้ยงไว้เป็นรายได้เสริมในครัวเรือน ได้แก่

- โค – กระบือ จะเลี้ยงตามพื้นที่ไร่ร้างว่างเปล่าบริเวณหัวไร่ปลายนาและบริเวณบ้าน
- สุกร จะเลี้ยงไว้ในคอกบริเวณบ้านและปฏิบัติรักษาตลอดทั้งปี
- เป็ด ไก่ จะทำคอกเลี้ยงในบริเวณบ้านและปล่อยให้หาอาหารกินเองตามบริเวณบ้าน มีการให้อาหารเสริมบ้างบางครั้ง และมีการดูแลรักษาตลอดทั้งปี แต่บางครั้งก็เลี้ยงไว้ที่ทุ่งนา

การเลี้ยงปลา นิยมเลี้ยงในสระเก็บน้ำตามหัวไร่ปลายนา ส่วนมากจะเลี้ยงไว้บริโภคในครัวเรือน ระยะเวลาการเลี้ยงจะมีเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม – พฤศจิกายน

เทคโนโลยีการผลิตพืช

การผลิตข้าว ชาวบ้านส่วนมากนิยมใส่ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตตั้งแต่ระยะกล้า จนถึงระยะก่อนข้าวออก 1 เดือน ปุ๋ยเคมีที่นิยมใช้ในระยะกล้า ได้แก่ สูตร 46 – 0 – 0 , 21 – 0 – 0 หลังปักดำนาดินทราย และสูตร 16 – 16 – 8 , 16 – 8 – 8 สำหรับนาดินเหนียวใช้สูตร 16 – 20 – 0 ชาวบ้านมากกว่า 85 % ใช้ปุ๋ยเคมี อัตราการใช้ 5 – 10 กิโลกรัมต่อไร่ โดยประมาณ 50 % จะใส่ปุ๋ยเคมี เมื่อสังเกตว่าข้าวเจริญเติบโตไม่ดีหลังปักดำไม่เกิน 1 เดือน และจะใส่ปุ๋ยแต่งหน้าครั้งที่สองก่อนข้าวออกดอก 1 เดือน ในช่วงเดือนกันยายน สูตรที่ใช้ได้แก่ สูตร 46-0-0 21-0-0 อัตราการใช้ 3- 5 กิโลกรัมต่อไร่

สำหรับปุ๋ยชีวภาพและปุ๋ยคอก มีชาวบ้านเพียง 5 % เท่านั้นที่ใช้ โดยนิยมใส่ในแปลงตกกล้ามากกว่าใส่ในพื้นที่ทำนาทั่วไป เนื่องจากปุ๋ยคอกหายาก ใส่ลำบาก ส่วนปุ๋ยชีวภาพเกษตรกรมีทำและใช้น้อยมากเนื่องจากขาดแคลนกากน้ำตาล

แต่ก็มีชาวบ้านที่พยายามทำปุ๋ยอัดเม็ดจำหน่ายให้กับชาวบ้านคนอื่น ๆ ในราคาถูก แต่ก็ไม่นิยมเท่าใดนัก

ศัตรูพืชและการป้องกันกำจัด ที่พบส่วนมากถ้าอยู่ในระยะกล้ามักจะมีโรคไหม้ระบาดเนื่องจากเกษตรกรจะเร่งการเจริญเติบโตของกล้าด้วยปุ๋ยเคมี สูตร 46 – 0 – 0 21 – 0 – 0 ประกอบกับในช่วงฤดูกาลทำนามีสภาพแวดล้อมเหมาะสมโรคไหม้จะเกิดได้ง่าย ดังนั้นในช่วงนี้จึงลดการใช้ปุ๋ยเคมีลงหรือไม่ใส่เลย

การใช้เทคโนโลยีทุนแรงในการผลิต

- มีการใช้รถแทรกเตอร์ รถไถเดินตามเดินตามทดแทนแรงงานสัตว์ทุกครัวเรือน 100 %
- เมล็ดพันธุ์พืช เกษตรกรจะผลิตเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง แต่จะกลายพันธุ์เมื่อเกษตรกรใช้ปลูกมากกว่า 3 ปี เนื่องจากเกษตรกรไม่มีการจัดทำแปลงขยายพันธุ์ข้าวไว้ใช้เอง

- ผักพื้นบ้านเกษตรกรจะเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เอง แต่ถ้าเป็นผักพันธุ์ลูกผสมเกษตรกรจะซื้อจากร้านค้า และบริษัท

- การเก็บเกี่ยว ข้าวเก็บเกี่ยวในระยะพลับพลึง เกษตรกรจะตากข้าวในแปลงนา นิยมใช้เครื่อง นวดข้าวทุกครัวเรือน

เทคนิค วิธีการผลิต ชาวบ้านได้รับการเรียนรู้มาจากบรรพบุรุษ ต่อมาได้รับการถ่ายทอดเทคนิควิธีการผลิตจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร นักพัฒนา สื่อต่าง ๆ เช่น วิทยุ โทรทัศน์ สื่อสิ่งพิมพ์ตลอดจนเพื่อนบ้านด้วยตนเอง เมื่อนำไปผลิตแล้วได้ผลตอบแทนคุ้มค่า ก็จะยอมรับนิยมใช้เทคนิคการผลิตตามเทคโนโลยีสมัยใหม่ และมีการผสมผสานเทคโนโลยีการผลิตกับภูมิปัญญาท้องถิ่นได้เป็นอย่างดีทุกครัวเรือน ได้แก่

- การปลูกพืชต้องไถพรวน เตรียมดินด้วยรถไถนาเดินตาม หรือรถแทรกเตอร์ มีการใส่ปุ๋ยเพื่อเพิ่มผลผลิตทั้งปุ๋ยเคมี ปุ๋ยอินทรีย์ต่าง ๆ การใส่ปุ๋ยก็ต้องเลือกสูตรที่เหมาะสมกับดิน ใส่ถูกช่วงเวลา และถูกอัตรา มีการป้องกันกำจัดศัตรูพืชด้วยเครื่องพ่นแรง การเลือกใช้เมล็ดพันธุ์พืชที่ดีที่ทางราชการส่งเสริม ให้ผลผลิตสูง ตลาดมีความต้องการมาก ตัวอย่างที่เห็นได้ชัดเจน เช่น การทำนาของชาวบ้านทุกครัวเรือน

การเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านนิยมเลี้ยงสัตว์ที่ตลาดมีความต้องการสูง เช่น การเลี้ยงสุกร มีการฉีดวัคซีนป้องกันโรคระบาดสัตว์ ให้อาหารเสริมแก่สัตว์เลี้ยง

การเลี้ยงปลา ถ้าชาวบ้านครอบครัวใดมีสระน้ำที่นา ก็จะนำปลามาปล่อย ซึ่งในสระจะมีทั้งปลาธรรมชาติ และปลาที่ซื้อมา บางครอบครัวเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติ แต่ก็มีบางครอบครัวที่ให้อาหารเสริมบ้าง ส่วนมากเลี้ยงไว้บริโภคในครอบครัว

ขนบธรรมเนียมประเพณี ค่านิยม อิทธิพลทางความคิด

ประเพณีและความเชื่อ ชาวบ้านโพนดอน นับถือศาสนาพุทธทุกครอบครัว มีการประกอบพิธีการต่าง ๆ ตามความเชื่อที่ปฏิบัติสืบต่อกันมาจนเป็นประเพณีโดยไม่ขัดต่อการประกอบอาชีพของตนเอง เช่น

- บุญกฐิน เดือน ตุลาคม - พฤศจิกายน หลังวันออกพรรษา 1 เดือน
- บุญประเพณีข้าว เดือน มกราคม – เมษายน
- งานสงกรานต์ เดือน เมษายน
- เข้าพรรษา เดือน กรกฎาคม
- ห่อข้าวประดับดิน ช่วงกลางพรรษา
- ห่อข้าวสาก ช่วงกลางพรรษา
- ออกพรรษา เดือน ตุลาคม
- ต้อนรับปีใหม่ 1 มกราคม

ความเชื่อที่เกี่ยวกับการประกอบอาชีพ ถ้ามีคนตายภายในหมู่บ้าน คนในหมู่บ้านจะหยุดการประกอบอาชีพจนกว่าจะประกอบพิธีฌาปนกิจศพเสร็จเรียบร้อยแล้ว

ค่านิยมการประกอบอาชีพ เกษตรกรจะประกอบกิจกรรมการผลิตที่เหมือนกัน โดยเรียนรู้จากคนที่ประสบผลสำเร็จ

ภูมิปัญญา ภูมิปัญญาท้องถิ่นที่ได้รับการสืบทอดมาจากบรรพบุรุษและสืบทอดมาจนถึงปัจจุบันมีดังนี้

- ด้านการผลิตการเกษตร การทำปุ๋ยน้ำหมักชีวภาพ การทำปุ๋ยหมักชีวภาพแห้งจากมูลสัตว์ เพื่อใช้เพิ่มผลผลิตพืช

- ด้านการป้องกันกำจัดศัตรูพืช เช่น การใช้ปลวกมาเป็นอาหารปลา การเอาเมล็ดพันธุ์พืชมาห้อยไว้บนเตาไฟโดยให้ห่างพอประมาณเพื่อให้ควันไฟไล่ศัตรูพืช การกำจัดหนูด้วยกับดักจากไม้ไผ่ ภาษาท้องถิ่นเรียกว่า เครื่องมือเหล่านี้ว่า กับดัก หล่อง แห้ว การเอาขี้ปิ้งมาดักแพร่งทากับดักหนู การเอาสายเทปคาสเซตที่ไม่ใช้แล้วมาผูกยึดติดกับเสาไม้หลาย ๆ เสา โดยให้สายเทปห้อยลงพอประมาณ บริเวณที่ข้าวนาปรังกำลังแก่ เพื่อไล่นกศัตรูข้าว การทำเครื่องจักรสานจากไม้ไผ่ ห้อยไว้บนเตาไฟให้ห่างพอประมาณเพื่อให้ควันไฟไล่มอดศัตรูพืช และการทอผ้าไหมผ้าฝ้ายด้วยกี่ การออกแบบลายผ้าหมัดหมี่ ผ้าลายขิด การนำเอานุ่นมาทากายเป็นที่นอน และหมอน การทำผ้าห่มนวม

ปัญหาของหมู่บ้าน

1. ราคาผลผลิตตกต่ำ กำหนดราคาเองไม่ได้ ในขณะที่ต้นทุนการผลิตสูง
2. ปริมาณผลผลิตต่ำ โดยเฉพาะผลผลิตข้าว
3. รายได้ต่ำไม่เพียงพอต่อการใช้จ่ายในชีวิตประจำวัน ทำให้เป็นหนี้สินหมุนเวียน
4. ขาดแคลนพันธุ์พืช พันธุ์สัตว์ที่ดี
5. ราคาปัจจัยการผลิตสูง เช่น ปุ๋ยเคมี
6. เกษตรกรส่วนมากในหมู่บ้านมีการผลิตแบบเชิงเดี่ยว ไม่มีระบบการเพาะปลูกและการผสมผสานกิจกรรมที่เกื้อกูลกัน
7. เกษตรกรมีหนี้สินมาก ยากที่จะหลุดออกจากวงจรหนี้สินนั้นได้

2.2 บ้านโพนละมั่ง

ประวัติชุมชน

เมื่อประมาณ ปี 2446 มีนายหนู สิงห์คาน และนายมี สิงห์คานอพยพเดินทางมาจากบ้านโพนยานาง เห็นว่าที่ตั้งหมู่บ้านนี้เป็นดอนเล็กๆ และมีป่าไม้ขึ้นปกคลุมทั้งที่บริเวณรอบนอกนั้นเป็นที่ราบซึ่งไม่มีต้นไม้เกิดขึ้น จากนั้นได้จับจองที่ทำกินและตั้งที่พักอาศัยที่ดอนตรงนั้น ต่อมา นายมี

นพรัตน์ อพยพมาจากบ้านนางเลิง มาอยู่เพิ่มเป็น 3 ครอบครัวตอนนั้นไม่มีใครเป็นผู้นำมีแต่การถ้อยทีถ้อยอาศัยซึ่งกันและกัน คืออยู่แบบเป็นกลุ่ม ต่อมานายแดง สมใจ อพยพมาจากเมืองสรวง บ้านกอก แล้วก็ไปพบกับหนองน้ำซึ่งอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้าน การเมืองการปกครองสมัยนั้นต้องขึ้นตรงต่อบ้านโพนดอนที่อยู่ถัดไปทางทิศเหนือ 3 กม. พื้นที่รอบหมู่บ้านจะเป็นทุ่งราบและมีวัชพืชปกคลุมเป็นจำนวนมาก อาทิหญ้าคา หญ้าแดง สาเหตุที่ตั้งชื่อ บ้านโพนระมั่ง สมัยก่อนมีสัตว์ชนิดหนึ่งซึ่งชาวบ้านเรียกว่า ละองค์ หรือ ละมั่ง มีลักษณะคล้ายกวาง มาอาศัยเป็นจำนวนมาก เมื่อมีคนมาอาศัยเพิ่มขึ้นมีการล่าละมั่งกันมากขึ้น สัตว์เหล่านี้จึงหายไป เหลือไว้เพียงป่าไม้ มีต้นขี้เหล็ก ต้นกุง ชาง บ้านโพนระมั่งจึงได้ชื่อนี้ แต่ยังไม่แยกการปกครองออกจากบ้านโพนดอนชาวจึงเรียกว่าบ้านน้อย

พ.ศ. 2510 ชาวบ้านเริ่มอพยพเข้ามา และจับจองพื้นที่ทำกินเป็นจำนวนมากและเกิดเหตุการณ์สำคัญขึ้น เมื่อชาวบ้านไปล้อมรั้วให้เป็นเขตแนวพื้นที่บ้านของตนเองปรากฏว่า เกิดอาการเจ็บป่วยโดยไม่ทราบสาเหตุ และรักษาไม่หาย ชาวบ้านจึงเชื่อว่ามีสิ่งศักดิ์สิทธิ์สถิตบริเวณที่รอบรั้ว จึงได้ร่วมกันสร้างดอนปู่ตาขึ้นที่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านใกล้บริเวณหนองน้ำ และได้สร้างวัดขึ้นด้วยการทอดผ้าป่า โดยการนำของนายสิงห์ สายหยุด ตั้งชื่อวัดว่า วัดสว่างจำปาทอง และนิมนต์หลวงพ่อลา มาเป็นเจ้าอาวาสประจำวัด หลังจากนั้นชาวบ้านไม่ต้องเดินทางไปวัดบ้านโพนดอนซึ่งมีระยะทางที่ไกลพอสมควรปี 2532 บ้านโพนระมั่งแยกตัวออกจากบ้านโพนดอนและมีการจัดตั้งนายใหญ่หมู่บ้านขึ้นเป็นผู้ใหญ่บ้าน ปัจจุบัน นายทองพูล สิงห์คาน เป็นผู้ใหญ่บ้านจนถึงปัจจุบัน

ที่ตั้ง

บ้านโพนระมั่ง หมู่ 12 ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ ของตำบลหินกอง อยู่ห่างจากที่ว่าการอำเภอสุวรรณภูมิ 20 กิโลเมตรเนื้อที่ทั้งหมด 1,166 ไร่ แบ่งเป็นพื้นที่สำหรับอยู่อาศัย 60 ไร่ พื้นที่ทำการเกษตรและอื่นๆ 1,106 ไร่

อาณาเขตติดต่อ

ทิศเหนือ	ติดกับ บ้านโพนดอน
ทิศตะวันออก	ติดกับ บ้านส้มโฮง
ทิศใต้	ติดกับ บ้านหวังาม
ทิศตะวันตก	ติดกับ บ้านขี้เหล็ก

ลักษณะภูมิประเทศ

พื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ราบ มีแหล่งน้ำจำนวนหนึ่งแห่ง เรียกว่าหนองโพนระมั่งแต่ปัจจุบันกลายเป็นที่ลุ่มเนื่องจากการชะล้างพังทลายของหน้าดินและการปรับที่นาของชาวบ้านจึงทำให้หนองน้ำดินเลนและในที่สุดกลายเป็นที่ลุ่มซึ่งในหน้าแล้งจะไม่มีน้ำขังอยู่เลย พื้นที่รอบหมู่บ้านเป็นที่ราบส่วนใหญ่และไม่มีที่โคกเลยการเกษตรที่หวังพึ่งน้ำจากฝนตกเพียงอย่างเดียวจึงทำให้การเกษตรทำได้ครั้งเดียวต่อปี

ลักษณะภูมิอากาศ

สภาพอากาศโดยทั่วไปของพื้นที่ชุมชนบ้านโนนทัน แบ่งออกเป็น 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน เริ่มประมาณปลายเดือนกุมภาพันธ์ ถึงเดือนพฤษภาคม อากาศจะร้อนจัดมีอุณหภูมิต่ำสุดประมาณ 36 องศาเซลเซียส และสูงสุดประมาณ 41 องศาเซลเซียส ฤดูฝน เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนพฤษภาคม ถึงเดือนกันยายน ในบางปีจะมีฝนตกชุกตลอดทั้งปีแต่ในบางปีปริมาณฝนตกมีน้อยมากและปริมาณฝนตกไม่สามารถเฉลี่ยต่อปีได้ ฤดูหนาว เริ่มตั้งแต่ปลายเดือนตุลาคม ถึงต้นเดือนกุมภาพันธ์ อากาศจะหนาวเย็นและบางปีที่อากาศหนาวมาก

ประชากร

บ้านโนนระมั่ง มีจำนวน 49 ครัวเรือน จำนวนประชากรทั้งสิ้น 183 คน โดยแบ่งเป็น ประชากรเพศชาย 98 คน และเพศหญิง 95 คน

ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม

แหล่งน้ำ

มีหนองน้ำอยู่ทางทิศเหนือของหมู่บ้านซึ่งแต่ก่อนสามารถใช้ประโยชน์ได้เนื่องจากการพังทลายของดินทำให้ระดับความลึกตื้นเขิน และสาเหตุหลักคือการปรับแต่งที่นาบริเวณข้างๆหนองน้ำทำให้กลายเป็นเพียงที่ลุ่ม การทำการเกษตรจึงหวังพึ่งเพียงน้ำฝนเพียงอย่างเดียวทำให้เกษตรกรรมของบ้านโนนระมั่งถูกจำกัดในการสภาพภูมิอากาศ และเกษตรกรได้ขุดบ่อของตนเองเป็นหลักซึ่งเอาไว้ใช้ในการเกษตรของตนเองเท่านั้น

ทรัพยากรป่าไม้

หมู่บ้านโนนระมั่งไม่มีป่าชุมชน หรือป่าโคกทำเลป่าสาธารณะของหมู่บ้าน โดยส่วนใหญ่จะเป็นพื้นที่ราบไม่มีต้นไม้ มีเพียงป่าโคก ส่วนต้นไม้ที่ขึ้นโดยทั่วไปของบริเวณพื้นที่บ้านโนนระมั่ง เช่น ต้นกูย ตะแบง

ทรัพยากรดิน

ดินเป็นดินทรายปนร่วนและบางส่วนเป็นดินทรายขาวซึ่งดินขาด ธาตุอาหารอย่างมากทำให้การทำเกษตรกรรมไม่ค่อยได้ผลมากเท่าที่ควร โดยเฉพาะริเวรทิศใต้ของหมู่บ้านซึ่งติดกับบ้านหัวงามส่วนดินเหนียวจะอยู่ทางทิศตะวันตกของหมู่บ้านซึ่งจะหาได้ยากมากถ้าไม่เปิดหน้าดินออกก่อน ทรัพยากรดินในชุมชนจะมีการเพาะปลูกพันธุ์พืชที่เหมาะสมต่อการเพาะปลูกตามลักษณะของดินคือ พืชประเภทข้าวที่ให้ผลทางเมล็ดได้ดี โดยเฉพาะข้าวหอมมะลิ เพราะพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้เป็นพื้นที่ที่สามารถปลูกข้าวหอมมะลิที่หอมที่สุดออกมา และเมื่อเสร็จสิ้นฤดูทำนา ก็จะเปลี่ยนมาเป็นการปลูกพืชสวน

การศึกษา

บ้านโพนละมั่งไม่มีโรงเรียน เนื่องจากเป็นหมู่บ้านที่แยกตัวออกจากบ้านโพนดอนประชาชนส่วนใหญ่จึงส่งบุตรหลานไปเรียนที่บ้านโพนดอนซึ่งอยู่ทางทิศเหนือห่างออกไปประมาณ 3 กิโลเมตร ซึ่งเป็นโรงเรียนขนาดเล็กเปิดทำการสอนตั้งแต่ระดับชั้นอนุบาลถึงประถมศึกษาปีที่ 6

การคมนาคม และการติดต่อสื่อสาร

การคมนาคม บ้านโพนละมั่ง มีถนนสายหลักผ่านหน้าหมู่บ้านแต่ถนนยังเป็นทางลูกรังอยู่ และมีรถโดยสารจากบ้านโพนดอนผ่านเฉพาะวันเสาร์ หนึ่งรอบเท่านั้น หากจะเดินทางเข้าไปในตัวอำเภอสุวรรณภูมิต้องใช้พาหนะส่วนตัวไป แต่ชาวบ้านนิยมไปอำเภอเกษตรวิสัยมากกว่าเพราะว่าอยู่ใกล้กว่า

ส่วนเส้นทางที่ติดต่อกับหมู่บ้านอื่น มีอยู่เส้นทางเดียวที่ผ่านหน้าหมู่บ้าน เส้นทางขึ้นไปทางทิศเหนือไปบ้านโพนดอนเป็นระยะทาง 3 กม. เส้นทางลงไปทางทิศใต้เป็นบ้านหว้างามระยะทาง 2.5 กม. ถ้าจะไปในตัวจังหวัดร้อยเอ็ดต้องเดินทางไปขึ้นระประจำทางที่บ้านหว้างามแต่รถประจำทางจะมีน้อยมากต่อวัน ห่างจากจังหวัดร้อยเอ็ดประมาณ 40 กิโลเมตร

โทรคมนาคม

บ้านโพนละมั่ง มีตู้โทรศัพท์สาธารณะ 1 ตู้ สามารถใช้โทรออกได้ซึ่งเป็นแบบหยอดเหรียญแต่ชาวบ้านนิยมใช้โทรศัพท์มือถือในการติดต่อสื่อสารเพราะเทคโนโลยีที่ทันสมัยทำให้ทุกคนมีโทรศัพท์ที่ใช้เกือบทุกบ้าน

สาธารณูปโภค

ภายในหมู่บ้านมีกระแสไฟฟ้าใช้เกือบครบมีเพียงบางครอบครัวที่สร้างบ้านอยู่ห่างออกไปจากหมู่บ้านที่ยังไม่มีไฟฟ้าใช้ การชำระค่าไฟฟ้านั้นจะมีตัวแทนมาเก็บและนำไปชำระที่ในตัวอำเภอสุวรรณภูมิ

น้ำดื่ม ชาวบ้านส่วนใหญ่จะมีการกักเก็บน้ำฝนไว้ตั้งแต่ช่วงฤดูฝน โดยจะเก็บไว้ในถังเก็บน้ำ ส่วนน้ำที่ใช้ในครัวเรือนเกือบทุกบ้านจะใช้น้ำบาดาลเพราะบ้านโพนละมั่งไม่มีหนองน้ำที่จะสามารถทำน้ำประปาซึ่งเป็นปัญหาหนักใช้ช่วงฤดูแล้งเพราะบางครั้งชาวบ้านทนกับค่าฟ้าไม่ไหว

การสาธารณสุข

ด้านสาธารณสุข มีสถานอนามัยอยู่ที่บ้านส้มโองห่างออกไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือประมาณ 5 กม. ห่างมีอาการป่วยหรือได้รับบาดเจ็บอย่างหนักก็จะไปที่โรงพยาบาลสุวรรณภูมิห่างออกไปทางทิศตะวันออกประมาณ 20 กม. และมีศูนย์ ศสมช. อยู่ในหมู่บ้านเป็นเพียงการจ่ายยาตามอาการเท่านั้นซึ่งปัจจุบันไม่ได้เปิดบริการ

สภาพทางเศรษฐกิจ

พื้นที่ทำการเกษตรทั้งหมดของบ้านโพนมั่งมีประมาณ 1,166 ไร่ส่วนใหญ่ชาวบ้านจะประกอบอาชีพทำนา ซึ่งจะทำนาข้าวปี เมื่อเสร็จสิ้นฤดูกาลทำนาก็จะเปลี่ยนมาปลูกพืชสวน พืชที่ปลูกก็จะนำมาประกอบอาหาร นอกจากนี้ยังจะปลูกเพื่อการจำหน่ายเป็นอาชีพรองจากการทำนา บางส่วนก็จะประกอบอาชีพเลี้ยงสัตว์ เช่น โค กระบือ เป็ด ไก่ ส่วนมากในชุมชนบ้านโพนมั่งมีจะเลี้ยงโค โดยเฉพาะโคเนื้อ และยังมีบางส่วนมีอาชีพรับจ้างหลังเก็บเกี่ยวทำนาเสร็จสิ้นแล้ว จะไปรับจ้างที่อื่น บางส่วนไปทำงานจ้างในต่างจังหวัด มีกลุ่มองค์กรที่จัดตั้ง ได้แก่ กลุ่มอาชีพน้ำยาชะล้าง กลุ่มออมทรัพย์เพื่อการผลิต กลุ่มปุ๋ยอินทรีย์

การผลิตพืชและการเลี้ยงสัตว์

ชาวบ้านโพนมั่งมี มากกว่า 90% ทำการเกษตรแบบเชิงเดี่ยว กล่าวคือในพื้นที่การผลิตหนึ่งแปลงจะทำการผลิตอย่างใดอย่างหนึ่ง มากกว่าการผลิตหลายอย่างควบคู่กันไป จึงเสี่ยงต่อการขาดทุน

การผลิตข้าวนาปี เป็นกิจกรรมหลักของเกษตรกรทุกครัวเรือน เริ่มตั้งแต่เดือน พฤษภาคม - พฤศจิกายน

การปลูกไม้ผลไม่ยืนต้น ถ้าเป็นไม้ผลไม่ยืนต้นปลูกใหม่ก็จะเริ่มปลูกตั้งแต่เดือน พฤษภาคม

การพืชผักสวนครัว เกษตรกรที่ปลูกบริเวณบ้านนิยมปลูกตลอดปี แต่บางครอบครัวจะปลูกหลังเก็บเกี่ยว หรือระหว่างเกี่ยวข้าว ประมาณเดือน พฤศจิกายน - เมษายน ของทุกปี

การเลี้ยงสัตว์ ชาวบ้านนิยมเลี้ยงไว้เป็นรายได้เสริมในครัวเรือน ได้แก่ โค - กระบือ โดยเลี้ยงตามพื้นที่รกร้างว่างเปล่าบริเวณหัวไร่ปลายนาและบริเวณบ้าน ส่วนสุกร มีทั้งเลี้ยงไว้ในคอกบริเวณบ้านและปฏิบัติรักษาตลอดทั้งปี และเลี้ยงไว้ที่นา

เป็ด ไก่ จะทำคอกเลี้ยงในบริเวณบ้านและปล่อยให้หาอาหารกินเองตามบริเวณบ้าน บางครอบครัวก็จะเลี้ยงแบบปล่อยตามธรรมชาติไว้ที่ทุ่งนา

การเลี้ยงปลา นิยมเลี้ยงในสระเก็บน้ำตามหัวไร่ปลายนา จุดมุ่งเน้นของการเลี้ยงส่วนมากจะเลี้ยงไว้บริโภคในครัวเรือน ระยะเวลาเลี้ยงจะเฉพาะฤดูฝนเท่านั้น ตั้งแต่เดือนพฤษภาคม - พฤศจิกายน

เทคโนโลยีการผลิต

การผลิตข้าว

- การปุ๋ยเคมี ส่วนมากนิยมใส่ปุ๋ยเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตตั้งแต่ระยะกล้า จนถึงระยะก่อนข้าวออกดอก 1 เดือน ได้แก่ สูตร 46 - 0 - 0 , 21 - 0 - 0 หลังปักดำนาดินทรายเกษตรกรใช้สูตร 16 - 16 - 8 , 16 - 8 - 8 นาดินเหนียวใช้สูตร 16 - 20 - 0 จำนวนเกษตรกรที่ใช้ปุ๋ยมากกว่า 85% ของครัวเรือน เกษตรกรเกษตรกรจะใส่ปุ๋ยแต่งหน้าครั้งที่สองก่อนข้าวออกดอก 1 เดือน ในช่วงเดือนกันยายน

- การใช้ปุ๋ยชีวภาพและปุ๋ยคอก มีเกษตรกรใช้ไม่มาก เพราะไม่ได้เลี้ยงสัตว์แล้ว

- การใช้รถแทรกเตอร์ รถไถเดินตามทดแทนแรงงานสัตว์ทุกครัวเรือน 100 %

- เมล็ดพันธุ์พืช เกษตรกรจะผลิตเมล็ดพันธุ์ไว้ใช้เอง ซึ่งพันธุ์ข้าวที่นิยมได้แก่ กข.6 และมะลิ 105 เพราะว่า มีราคาสูง มีชาวบ้านเพียง 5 ครอบครัวเท่านั้นที่ทำข้าวพื้นบ้านหลายสายพันธุ์ และมียารจากการขายข้าวพื้นบ้านด้วย

- ผักพื้นบ้านเกษตรกรจะเก็บเมล็ดพันธุ์ไว้เอง แต่ถ้าเป็นผักพันธุ์ลูกผสมเกษตรกรจะซื้อจากร้านค้า เพราะว่าเก็บพันธุ์เองไม่ได้

สิทธิในการถือครอง

ที่ดินทุกแห่งในหมู่บ้าน จะมีชาวบ้านเข้าไปครอบครองยกเว้นที่สาธารณะประโยชน์ โดยมีกรรมสิทธิ์เป็น นส. 3 ก. โฉนดที่ดิน

ขนบธรรมเนียมประเพณี พิธีกรรม

ชาวบ้านโพนละมั่ง นับถือศาสนาพุทธ มีบุญประเพณีและการประกอบพิธีกรรมทางศาสนาตามความเชื่อที่ถือปฏิบัติสืบทอดต่อกันมาจนเป็นประเพณีปฏิบัติเป็นประจำแต่ละเดือน ดังนี้

เดือนสี่ บุญพระเหวดคือ บุญประเพณีที่ทำกันอย่างใหญ่โต มีการแห่พระเวสสันดรเข้าเมือง มีการเทศน์มหาชาติและการขอฝน เพื่อเป็นสิริมงคลในการทำมาหากิน

เดือนห้า บุญสงกรานต์ คือบุญประเพณีประจำปี ซึ่งจะเริ่มตั้งแต่ 12-15 เมษายน ของทุกปี มีการทำบุญสงฆ์หน้าพระ รดน้ำดำหัวผู้สูงอายุขอพรจากผู้หลักผู้ใหญ่และผู้ที่เคยพบนับถือในหมู่บ้าน

เดือนแปด บุญเข้าพรรษา คือบุญประเพณีที่ชาวบ้านจะไปทำบุญ แห่เทียน ผ้าอาบน้ำฝนถวายพระ ที่วัดเพื่อพระสงฆ์จะได้จำพรรษาได้ตลอด 3 เดือน

เดือนเก้า บุญข้าวประดับดิน คือ บุญประเพณีที่ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารไปทำบุญที่วัดและแบ่งข้าวปลาอาหารจำนวนหนึ่งไปบูชาดินและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ในพื้นดิน

เดือนสิบ บุญข้าวสาก คือ บุญประเพณีที่ชาวบ้านจะนำข้าวห่อเล็ก อาหารหวานคาวและกระยาสารท ที่ทำจากข้าวตอก ถั่ว งา น้ำตาล มะพร้าวคลุกให้เข้ากัน นำถวายพระ

เดือนสิบเอ็ด บุญออกพรรษา คือ บุญประเพณีที่เมื่อถึงวันออกพรรษา ชาวบ้านจะไปเวียนเทียนที่วัด ก่อนวันออกพรรษา ตอนเช้าทำบุญใส่บาตร

เดือนสิบสอง บุญกฐิน คือ บุญประเพณีที่หากันทุกหมู่บ้านหลังจากออกพรรษาเป็นเวลา 1 เดือน ต้องมีการถวายผ้ากฐิน ตามศรัทธาของเจ้าภาพ

บุญผ้าป่า จะทำได้ทุกเดือน

ปัญหาชุมชน

- สภาพดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ
- สภาพแวดล้อมตามธรรมชาติเสื่อมโทรมเนื่องจากสารพิษตกค้างในดินและแหล่งน้ำ
- โครงสร้างการผลิตเป็นพืชเดี่ยว
- การใช้เทคโนโลยีในการวางแผนการผลิตไม่เหมาะสม

- ขาดอาชีพเสริม
- ต้นทุนการผลิตสูง (ปุ๋ยเคมี สารเคมี)
- ผลผลิตการเกษตรผันแปรตามสภาวะตลาด
- ไม่มีตลาดรับซื้อผลผลิตการเกษตร
- ขาดรายได้เสริม
- วางงานตามฤดูกาล
- ขาดการเชื่อมโยงภูมิปัญญาท้องถิ่น

บทที่ 3

กระบวนการวิจัย

3.1 กระบวนการพัฒนาโครงการ

ทางกลุ่มเกษตรอินทรีย์ลุ่มน้ำเสียวน้อย ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด มีนายช่วย สาสุขเป็นประธานกลุ่ม ได้รับการติดต่อประสานงานจาก ทีมสกว.สำนักงานภาคในประเด็นเกษตรกรรมยั่งยืน จังหวัดมหาสารคาม ได้เปิดรับโครงการวิจัยโดยองค์กรชาวบ้านจึงได้เข้าร่วมประชุมทำความเข้าใจในโครงการวิจัยเพื่อค้นหาโจทย์วิจัยร่วมกัน ในวันที่ 2 เมษายน 2551 ณ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม จากนั้นจึงได้กลับมาประชุมกลุ่มเพื่อค้นหาโจทย์วิจัยร่วมกันอีกครั้ง

การพัฒนาโจทย์และโครงการวิจัย

ในช่วงเดือนเมษายน 2551 เป็นระยะเวลาการพัฒนาโจทย์วิจัยและโครงการวิจัยเพื่อเตรียมนำเสนอกับ สกว.สำนักงานภาคในวันที่ 29 เมษายน 2551 โดยได้รับความร่วมมือทีมพี่เลี้ยง สกว.สำนักงานภาค คุณสุเมธ ปานจำลอง และคุณบุญเสริมฐ์ เสียงสนั่น ที่มาช่วยพัฒนาโจทย์วิจัยให้มีความชัดเจนในประเด็นที่จะศึกษาและค้นหาปัญหาที่สามารถแก้ไขได้ด้วยงานวิจัย โดยเป็นความร่วมมือกันภายในชุมชน เพื่อให้เกิดกระบวนการมีส่วนร่วมในการดำเนินโครงการวิจัย จากนั้นจึงได้โครงการวิจัยฉบับสมบูรณ์ขึ้นโดยมีโจทย์วิจัย คือ จะนำวัฒนธรรมชุมชนมาสร้างกระบวนการขยายผลพันธกรรมพื้นบ้านในบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง ตำบลหินกอง อำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด ได้อย่างไร สาเหตุที่เลือกชุมชนดังกล่าว เนื่องจาก สภาพโดยทั่วไปของชุมชนมีความพร้อมและมีแกนนำที่มีศักยภาพเพียงพอที่จะดำเนินงานวิจัยได้

จากนั้นในวันที่ 6 พฤษภาคม 2551 ทาง สกว.สำนักงานภาคได้พิจารณาโครงการวิจัยและให้การอนุมัติโครงการวิจัยของกลุ่มเกษตรอินทรีย์ลุ่มน้ำเสียวน้อย เป็นระยะเวลา 15 เดือน โดยเริ่มดำเนินการได้ในวันที่ 15 มิถุนายน 2551 เป็นต้นไป

3.2 กระบวนการพัฒนาศักยภาพทีมวิจัย

หลังจากที่โครงการได้ผ่านการอนุมัติเริ่มดำเนินการ ทีมวิจัยบ้านหนองโง้ง ได้มีการประชุมทีมเตรียมความพร้อมและทำความเข้าใจ เกี่ยวกับการดำเนินการวิจัย โดยมีเนื้อหา ดังนี้

การประชุมทีมวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 15 มิถุนายน 2551 ณ แปลงนาสาธิตบ้านพ่อช่วย สาสุข ซึ่งเป็นหัวหน้าโครงการ ในครั้งนี้เป็นการประชุมทำความเข้าใจร่วมกันระหว่างทีมวิจัย ที่ปรึกษาโครงการและทีมพี่

เลี้ยงจากสำนักงานภาค มีเนื้อหาสำคัญคือบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัย การบริหารจัดการโครงการและแนวทางการใช้งบประมาณ โดยมีผู้เข้าร่วมประชุม 11 คน ผลการประชุมสรุปได้ดังนี้

การแบ่งบทบาทหน้าที่ของทีมวิจัย ได้แก่ หัวหน้าโครงการคือ นายช่วย สาสุข มีหน้าที่ติดตามกำกับดูแลโครงการวิจัยทั้งหมด วางแผนการดำเนินงานรวมทั้งประชาสัมพันธ์โครงการวิจัยให้กับชุมชน ฝ่ายการเงินคือ นายวันชัย สิงห์นันท์ มีหน้าที่เบิกจ่ายเงินร่วมกับหัวหน้าโครงการและรวบรวมเอกสารหลักฐานทางการเงิน ตรวจสอบความสมบูรณ์ของเอกสารการเงิน และฝ่ายกองเลขา มี 3 คน คือ นายคำเป้า ลีแวง นายบุญทัน เศษแสนวงษ์ และนายสุรียา สาสุข มีหน้าที่ รวบรวมและบันทึกข้อมูลภาคสนาม ช่วยประสานงานร่วมกับหัวหน้าโครงการและกิจกรรมที่หัวหน้าโครงการมอบหมาย นอกจากนี้มีการวางแผนงานเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานชุมชนโดยให้ทีมวิจัยเดินสำรวจชุมชนเพื่อเป็นการแนะนำตนเองและโครงการวิจัยไปด้วย

นอกจากนี้ทีมพี่เลี้ยงจากสำนักงานภาค ได้ชี้แจงเกี่ยวกับ การจัดการการเงิน การใช้งบประมาณและการจัดทำหลักฐานการเงิน ซึ่งงบประมาณที่สนับสนุนการดำเนินกิจกรรมในงวดที่หนึ่ง จำนวน 126,800 บาท แบ่งออกเป็น 3 ส่วนคือค่าตอบแทนทีมวิจัย 35,000 บาท ค่าใช้สอยจำนวน 88,800 บาทและค่าวัสดุอุปกรณ์ จำนวน 3,000 บาท และชี้แจงเอกสารการเงินประกอบด้วย สมุดบัญชีธนาคาร สมุดเงินสดรับ-จ่าย และหลักฐานการใช้จ่ายเงิน คือ ใบสำคัญรับเงิน ใบรับรองแทนใบเสร็จรับเงิน

เวทีประชุมติดตามความเข้าใจโครงการวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 16 กรกฎาคม 2551 มีผู้เข้าร่วม 10 คน โดยทีมพี่เลี้ยงจาก โหนด ได้ลงพื้นที่เพื่อติดตามสถานการณ์การดำเนินงานและร่วมกันวางแผนการดำเนินกิจกรรมให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของโครงการ

กระบวนการดำเนินการประชุมครั้งนี้ เป็นการแลกเปลี่ยนความคิดเห็นกันเป็นส่วนมาก นอกจากนั้นที่ประชุมได้ได้ร่วมกันกำหนดจัดกำหนดช่วงเวลาในการจัดเวทีชี้แจงโครงการวิจัยสู่ชุมชนและออกแบบกิจกรรมร่วมกัน

ผลการประชุมทำให้ทีมวิจัยเกิดความเข้าใจในขั้นตอนและวิธีการดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับวิจัยและเห็นความแตกต่างระหว่างการทำวิจัยแบบชาวบ้านกับการทำวิจัยแบบทั่วไป รวมทั้งได้แผนการจัดเวทีชี้แจงชุมชนร่วมกัน

เวทีประชุมชี้แจงทำความเข้าใจโครงการต่อชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 25 กรกฎาคม 2551 เวลา 08.30 น.ถึง 12.30 น. ณ ศาลาวัดบ้านโพนดวน มีผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมด 60 คน ประกอบด้วยทีมวิจัย ที่ปรึกษาโครงการวิจัย ชาวบ้านโพนดวนและชาวบ้านโพนละมั่ง ซึ่งกระบวนการในการดำเนินการสรุปได้ดังนี้

นายช่วย สาสุข หัวหน้าทีมวิจัย กล่าวชี้แจงรายละเอียดของโครงการ โจทย์วิจัย มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์ มีกิจกรรมในโครงการ งบประมาณ ผลที่คาดว่าจะได้รับ รวมถึงการแนะนำทีมวิจัยซึ่งมีทั้งหมด 5 คนและที่ปรึกษา 3 คน

หลวงพ่อดอน แห่งวัดบ้านโพนดอน แสดงปาฐกถาเรื่องวัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับวิถีชุมชน เพื่อเป็นการให้ข้อมูลถึงความสำคัญของวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวกับข้าวพื้นบ้านว่าในอดีตนั้น วัฒนธรรมข้าวพื้นบ้านกับวิถีชีวิตของชุมชนอย่างแยกกันไม่ออกแต่ในปัจจุบันกับเลือนหายไป นับเป็นโอกาสที่ดีที่โครงการวิจัยนี้จะช่วยให้ประเพณีวัฒนธรรมดั้งเดิมกลับคืนมา

จากนั้นเป็นเวทีเสวนา “ชวนมาคุยกับการรักษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน” โดยนายสุน บัวแดง ที่ปรึกษาโครงการ และนายสุริยา แจ่มสนาม เกษตรกรต้นแบบบ้านกู่กาสิงห์ เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก แห่งบุรีรัมย์ ได้ให้ความสำคัญของการเก็บดูแลรักษา และอนุรักษ์พันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านไว้กับตนเอง เพื่อเป็นการสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารและความยั่งยืนของการพึ่งตนเอง โดยที่ไม่ต้องพึ่งพิงปัจจัยการผลิตภายนอก เช่น ปุ๋ยเคมี สารเคมีทางการเกษตร อีกทั้งเป็นการช่วยเหลือสิ่งแวดล้อมลดภาวะโลกร้อนที่กำลังเป็นประเด็นสำคัญในสถานการณ์สังคมปัจจุบัน

จากการดำเนินการจัดเวทีในครั้งนี้ ทำให้พี่น้องชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งได้ทราบเกี่ยวกับการดำเนินโครงการวิจัย และเตรียมพร้อมในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโครงการที่จะดำเนินการต่อไป

อบรมกระบวนการวิจัยชุมชน กระบวนการพัฒนาศักยภาพทีม

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 7-8 กรกฎาคม 2551 ณ ห้องประชุมคณะพยาบาลศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม อำเภอเมือง จังหวัดมหาสารคาม โดย สกว. สำนักงานภาค มีวัตถุประสงค์เพื่อเสริมความรู้เรื่องงานวิจัยท้องถิ่นให้มีความเข้าใจและพร้อมที่จะดำเนินโครงการวิจัย หลังจากเข้าร่วมการอบรม หัวหน้าโครงการวิจัยมีความเข้าใจการดำเนินงานวิจัยท้องถิ่นมากขึ้นและสามารถอธิบายให้กับทีมวิจัยได้เข้าใจเช่นกัน มีผู้เข้าร่วมกิจกรรม 2 คน คือ นายช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการ และนายสุวิทย์ ชาญสมร ที่ปรึกษาโครงการ

ร่วมเวทีการจัดตั้ง พ.ร.บ. สภาเกษตรกร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

ทางโครงการวิจัยได้รับการติดต่อประสานงานให้เข้าร่วมกิจกรรมรับฟังข้อมูลนโยบายสาธารณะ เรื่อง การจัดตั้ง พ.ร.บ. สภาเกษตรกร ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ในวันที่ 27 กรกฎาคม 2551 ณ โรงแรมโฆษะ อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น มีผู้เข้าร่วมกิจกรรม 2 คน คือ นายช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการ และนายสุวิทย์ ชาญสมร ที่ปรึกษาโครงการ

อบรมการจัดทำเอกสารการเงิน การบัญชี

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 27 กรกฎาคม 2551 ณ อาศรมการเรียนรู้ บ้านดอนแดง ต.ศรีสุข อ.กันทรวิชัย จังหวัดมหาสารคาม มีวัตถุประสงค์เพื่อให้แต่ละโครงการวิจัยได้ทำความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหาร

จัดการโครงการและงบประมาณได้อย่างถูกต้อง โปร่งใส อีกทั้งได้มีโอกาสซักถามเกี่ยวกับปัญหาในการจัดทำเอกสารการเงิน เช่น ใบสำคัญรับเงิน และใบรับรองใบแทนใบเสร็จ เป็นต้น

3.3 กระบวนการศึกษาและรวบรวมข้อมูล

ประชุมที่มวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 24 มิถุนายน 2551 ณ แปลงนาสาธิตบ้านพ่อช่วย สาสุข ในครั้งนี้เป็นการประชุมเพื่อสรุปผลการเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานชุมชน โดยมีผู้เข้าร่วมประชุม 6 คน ผลการประชุมมีดังนี้

การเก็บรวบรวมข้อมูลพื้นฐานชุมชนด้วยวิธีการเยี่ยมบ้านทำให้ที่มวิจัยได้รู้จักสภาพความเป็นอยู่ของชาวบ้านอย่างใกล้ชิดได้ไปเยี่ยมบ้านผู้อาวุโสทำให้ได้ข้อมูลเกี่ยวกับสภาพทั่วไปของชุมชน เช่น ประวัติศาสตร์ชุมชน แหล่งน้ำธรรมชาติและทรัพยากรในชุมชน แต่เป็นเพียงข้อมูลเบื้องต้นซึ่งยังไม่ลงรายละเอียดมากนัก ต้องจัดเวทีรวบรวมข้อมูลอีกครั้งหนึ่ง

การเก็บข้อมูลพื้นฐานชุมชน

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 21 – 22 มิถุนายน 2551 โดยมอบหมายให้ที่มวิจัยได้เดินสำรวจชุมชนเพื่อสอบถามข้อมูลชุมชนด้วยวิธีการเยี่ยมบ้าน มีประเด็นที่ศึกษา 5 ประเด็นคือ ประวัติหมู่บ้าน สภาพแวดล้อมทางธรรมชาติ สภาพสังคม ประเพณีวัฒนธรรมและกลุ่มอาชีพ

ประชุมที่มวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 7 ตุลาคม 2551 ณ สำนักงานเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก พุงกุลาห้องให้อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ในครั้งนี้เป็นการประชุมเพื่อนำเสนอรายงานผลการดำเนินงานราย 3 เดือนให้คณะที่ปรึกษาโครงการ และวางแผนกิจกรรมการดำเนินงานร่วมกัน โดยมีผู้เข้าร่วมประชุม 10 คน ผลการประชุมมีดังนี้

นายช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการได้นำเสนอผลการดำเนินงานโครงการวิจัยราย 3 เดือนให้ที่ปรึกษาโครงการได้รับทราบข้อมูล ขณะเดียวกันที่ปรึกษาโครงการได้ช่วยกันให้ข้อคิดเห็นข้อเสนอแนะ บทเรียนการดำเนินงานที่ผ่านมาของโครงการวิจัยอื่น เพื่อนำมาปรับใช้ให้สอดคล้องเหมาะสม นอกจากนั้นได้ช่วยกำหนดรูปแบบเวที โสเหล่ววัฒนธรรมชุมชน ที่จะจัดขึ้นในวันที่ 22 ตุลาคม 2551

เวทีโสเหล่ววัฒนธรรมชุมชน

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 22 ตุลาคม 2551 ณ วัดบ้านโพนดอน เวลา 08.30 น. ถึง 14.30 น. ณ ศาลา วัดบ้านโพนดอน มีผู้เข้าร่วมประชุมทั้งหมด 57 คน ประกอบด้วยทีมวิจัย ที่ปรึกษาโครงการวิจัย ทีมพี่เลี้ยงจาก สกว. สำนักงานภาคและชาวบ้านบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่ง มีกระบวนการในการดำเนินการสรุปได้ดังนี้

นายช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการ กล่าวเปิดงาน ชี้แจงวัตถุประสงค์ กำหนดภารกิจกรมในโครงการ และแนะนำทีมวิจัยและทีมจัดกระบวนการ

นายสุวิทย์ ชาญสมรและทีมพี่เลี้ยง ได้ช่วยกันระดมความหมายของคำว่า วัฒนธรรมชุมชน ซึ่งหมายความว่า ฮีตสิบสอง คองสิบสี่ นอกจากนั้นยังรวมถึงประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตตั้งแต่เกิดจนตาย แต่โครงการวิจัยได้ศึกษาเพียง ฮีต 12 คอง 14 คือ งานบุญประเพณี 12 เดือนของชาวอีสาน และธรรมเนียมการปฏิบัติตามครรลอง ครองธรรม 14 อย่าง

หลังจากนั้นเป็นการแบ่งกลุ่มย่อย 5 กลุ่มเพื่อระดมข้อมูลเกี่ยวกับงานบุญประเพณีทั้ง 12 เดือน และ ธรรมเนียมการปฏิบัติตามครรลอง ครองธรรม 14 อย่าง

จากการดำเนินการจัดเวทีในครั้งนี้ ทำให้พี่น้องชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งได้ทราบวัฒนธรรมประเพณีที่เกี่ยวข้องกับพันธกรรมข้าวพื้นบ้าน และเตรียมพร้อมในการมีส่วนร่วมในกิจกรรมของโครงการที่จะดำเนินการต่อไป

ประชุมทีมวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 27 ตุลาคม 2551 ณ แปลงนาสาธิตบ้านพ่อช่วย สาสุข ในครั้งนี้เป็นการประชุมเพื่อสรุปผลการจัดเวทีโสเหล่วัฒนธรรมชุมชน และออกแบบการเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึกถึงความสัมพันธ์ของพันธกรรมข้าวพื้นบ้านที่เกี่ยวข้องกับงานบุญประเพณี ฮีตสิบสอง รวมทั้งการนำข้าวพื้นบ้านไปประกอบพิธีกรรม โดยมีผู้เข้าร่วมประชุม 5 คน

การเก็บรวบรวมข้อมูลเชิงลึก

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 28 – 29 ตุลาคม 2551 ในชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่ง โดยมอบหมายให้ทีมวิจัยได้สัมภาษณ์ผู้รู้ด้วยวิธีการเยี่ยมบ้าน ส่วนใหญ่จะเน้นผู้เฒ่าประจำหมู่บ้าน ผู้อาวุโส รวมทั้งกลุ่มแม่บ้านที่แปรรูปอาหารเพื่อนำไปประกอบพิธีกรรมในงานบุญประเพณีฮีตสิบสอง รวมทั้งขั้นตอนการปฏิบัติตนของชาวบ้านที่เข้าร่วมประเพณี

ประชุมทีมวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 11 กุมภาพันธ์ 2552 ณ แปลงนาสาธิตบ้านพ่อช่วย สาสุข ในครั้งนี้เป็นการประชุมเพื่อทบทวนผลการศึกษารวบรวมข้อมูลความสัมพันธ์ระหว่างวัฒนธรรมชุมชนที่เน้นเฉพาะ

บุญประเพณี 12 เดือน หรือ ฮีตสิบสอง กับพันธกรรมข้าวพื้นบ้านที่มีในชุมชน และออกแบบงานรณรงค์ปฏิบัติขยายผลพันธกรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชน ในที่ประชุมได้คัดเลือกงานบุญประเพณีเดือนสี่ หรือ บุญผะเหวด โดยจะจัดขึ้นภายในเดือนมีนาคม 2552 ส่วนพันธกรรมพื้นบ้านที่สำคัญที่พบในชุมชนและนำมาใช้ในงานครั้งนี้ เช่น แจ็กเซย มะลิแดง นางนวล เล้าแตก ขี้ตมใหญ่ ข้าวเก่า เป็นต้น โดยมีผู้เข้าร่วมประชุม 8 คน

3.4 กระบวนการทดลองปฏิบัติการขยายผล

การลงแขกดำนาข้าวพื้นบ้าน

เดิมทีกิจกรรมนี้อยู่ในขั้นตอนการปฏิบัติการขยายผลในระยะที่ 2 คือเดือนมีนาคม 2552 ถึงเดือนสิงหาคม 2552 ซึ่งไม่ได้อยู่ในช่วงระยะเวลาที่เหมาะสมกับกิจกรรม ทางโครงการวิจัยจึงได้ขอเลื่อนการดำเนินกิจกรรมลงแขกดำนาข้าวพื้นบ้านมาจัดในช่วงระยะที่ 1 เพื่อให้สอดคล้องเหมาะสมกับสภาพการทำนาของชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งที่จะมีการดำนารวมในช่วงเดือนสิงหาคมของทุกปี ในกิจกรรมนี้ได้จัดในลักษณะดำนากลุ่มย่อยก่อนโดยใช้แปลงนาของทีมนักวิจัยจำนวน 3 คน คือ นายคำเป้า ลีแวง นายบุญทัน เศษแสนวงษ์ และนายวันชัย สิงห์นันท์ จากนั้นจะจัดในลักษณะดำนารวมกลุ่มใหญ่ซึ่งจะเชิญคนในชุมชนและชุมชนใกล้เคียง โดยจัดที่แปลงนาสาธิตของนายช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการ

การลงแขกดำนากลุ่มย่อย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 11 – 13 กรกฎาคม 2551 ณ แปลงนาของนายคำเป้า ลีแวง นายบุญทัน เศษแสนวงษ์ และนายวันชัย สิงห์นันท์ ตามลำดับ เพื่อเป็นการประชาสัมพันธ์ รณรงค์วัฒนธรรมการลงแขกดำนาให้เป็นที่รู้จักของชุมชน เป็นการสร้างแรงบันดาลใจให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของการดำนาข้าวพื้นบ้านร่วมกัน โดยมีผู้เข้าร่วม 60 คน

การลงแขกดำนารวมกลุ่มใหญ่

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 9 สิงหาคม 2551 ณ แปลงนาสาธิตของนายช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการ โดยมีวัตถุประสงค์ต่อเนื่องมาจากการลงแขกดำนากลุ่มย่อย เป็นการรักษานูรักษ์พันธกรรมข้าวพื้นบ้านให้มีในชุมชน สืบสานวัฒนธรรมดั้งเดิมของการลงแขกดำนาข้าวพื้นบ้านที่นับวันจะเลือนหายไปให้เป็นที่ประจักษ์แก่คนในชุมชน รวมทั้งเสริมสร้างความรู้สึกสามัคคีให้กับชุมชน ซึ่งในกิจกรรมครั้งนี้ได้เชิญหน่วยงานราชการ ครู อาจารย์ในชุมชน องค์กรพัฒนาเอกชนเข้าร่วมอีกด้วย

การบรรยายในหัวข้อ ความสำคัญของพันธกรรมข้าวพื้นบ้าน โดย นายอุบล อยู่หว่า เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน ซึ่งพี่น้องในชุมชนให้ความสนใจเป็นจำนวนมาก การลงแขกดำนารวมครั้งนี้เพื่อช่วยกันรณรงค์ให้ชุมชนได้เห็นความสำคัญของวัฒนธรรมชุมชนที่เกี่ยวข้องวิถีชีวิตของชาวนาที่ต้องรักษาพันธกรรมพื้นบ้านไว้ให้คงอยู่ต่อไป

จากนั้นจึงเริ่มกิจกรรมสาธิตการไถนาด้วยควายพื้นบ้าน ซึ่งนับวันหาได้ยากมาก พอเสร็จการไถนาแล้วพี่น้องในชุมชนได้ช่วยกันดำนาข้าวพื้นบ้านได้แก่ พันธุ์มะลิดั้งเดิม ในงานยังได้จัดเตรียมอาหารกลางวันที่แปรรูปจากข้าวพื้นบ้าน เช่น ข้าวจำวมะลิแดง โสมาลี ข้าวเหนียวเล้าแตก สันป่าตอง และกับข้าวที่แปรรูปจากผักพื้นบ้าน โดยมีผู้เข้าร่วม 90 คน

การจำหน่ายข้าวพื้นบ้าน

ด้วยทีมวิจัยเป็นเกษตรกรที่มีผลผลิตจากข้าวพื้นบ้านเป็นจำนวนมากและมีประมุขทิศทางการจำหน่ายข้าวพื้นบ้านด้วยตนเองโดยไม่ต้องผ่านระบบโรงสีในชุมชน จึงเกิดแนวคิดที่จะแปรรูปเป็นข้าวกล้องพื้นบ้านและบรรจุถุงจำหน่ายเองตามงานเทศกาลงานบุญทั้งในชุมชนและนอกชุมชน โดยทางทีมวิจัยได้รับการติดต่อประสานงานจาก คณะเกษตรศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่นให้เข้าร่วมงานเกษตรแห่งภาคอีสาน ซึ่งจัดในวันที่ 23 มกราคม – 1 กุมภาพันธ์ 2552 ทางทีมวิจัยจึงได้ตัดสินใจเข้าร่วมกิจกรรมดังกล่าว เพื่อเป็นแรงจูงใจเผยแพร่ประชาสัมพันธ์ข้าวพื้นบ้านให้เป็นที่ประจักษ์แก่สังคมผู้บริโภคในเมืองและผู้สนใจทั่วไป ให้หันมาเห็นความสำคัญและความอุดหนุนของเกษตรกรที่สามารถผลิต แปรรูปข้าวพื้นบ้านจำหน่ายได้เอง เป็นการช่วยเหลือเกษตรกรให้สามารถพึ่งตนเองได้จากผลผลิตในแปลงของตน กิจกรรมครั้งนี้ทำให้เกษตรกรผู้ผลิตข้าวพื้นบ้านมีรายได้เพิ่มขึ้นเป็นจำนวนมากและมีกำลังใจที่จะผลิตข้าวพื้นบ้านต่อไป ข้าวที่นำมาจำหน่ายประกอบด้วย ข้าวกล้องมะลิแดง ข้าวกล้องมะลิดั้งเดิม ข้าวกล้องผสม 4 สี และข้าวกล้องเล้าแตก เป็นต้น โดยมีผู้เข้าร่วมจำนวน 4 คน สลับสับเปลี่ยนกันมาจำหน่ายจนงานแล้วเสร็จ

การขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชน

จากการรวบรวมข้อมูลในเรื่องวัฒนธรรมชุมชนที่มีความสัมพันธ์กับพันธูกรรมพื้นบ้าน ทีมวิจัยได้ร่วมกันวิเคราะห์ข้อมูลและตัดสินใจเลือกงานบุญประเพณีเดือนสี่ หรือ บุญผะเหวด เป็นกิจกรรมขยายผลเชิงปฏิบัติการ เนื่องจาก ในงานบุญดังกล่าวมีเรื่องราวของพันธูกรรมข้าวเข้ามาเกี่ยวข้องเป็นจำนวนมากกว่างานบุญประเพณีเดือนอื่นๆ จึงได้กำหนดจัดขึ้นในวันที่ 23 มีนาคม 2552 ณ ศาลาวัดบ้านโพนดวน

รูปแบบของกิจกรรมเป็นการร่วมกันจัดงานบุญประเพณีในระดับชุมชนด้วยความร่วมมือจากหลายภาคส่วน ได้แก่ เทศบาลตำบลหินกอง ผู้ใหญ่บ้านบ้านโพนดวน โพนละมั่งและโพนนกหอ หน่วยงานภาครัฐ เช่น มหาวิทยาลัยมหาสารคาม ศูนย์วิจัยข้าวจังหวัดสุรินทร์ กรมวิชาการเกษตร เป็นต้น และหน่วยงานภาคเอกชน เช่น เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก หุ่นกลาร้องไห้ และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน ภายในงานเป็นการรวบรวมพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมาสาธิตและแปรรูปอาหารพื้นบ้าน ตามภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น การทำข้าวปุ้น(ขนมจีน) ด้วยเครื่องมือแบบพื้นบ้าน ข้าวปาด และข้าวลอดช่อง จากพันธุ์ข้าวเจ๊กเซย การทำข้าวโป่ง จากพันธุ์ข้าวเล้าแตก การทำ

ข้าวต้มมัดจากพันธ์ข้าวขาวใหญ่ และการทำขนมหมกจากพันธ์ข้าวหอมนางนวลและพันธ์ข้าวสันป่าตอง

จากนั้นภาคบ่ายเป็นเวทีเสวนาในเรื่องความสำคัญของการอนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชน โดยมีวิทยากรคือ คุณอุบล อยู่หว่า จากเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน ได้กล่าวถึงความสำคัญ ประโยชน์ของการรักษาอนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้านที่สอดคล้องกับวัฒนธรรม ภูมิปัญญาดั้งเดิม ที่นับวันจะเลือนหายไปจากชุมชนให้กลับคืนมาและคำนึงถึงความมั่นคงทางอาหารและการเป็นเจ้าของเมล็ดพันธ์ และพ่อช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการวิจัย ได้อธิบายถึงขั้นตอน วิธีการการรักษาอนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้านว่ามีกระบวนการเริ่มต้นอย่างไร รวมไปถึงการจัดการเมล็ดพันธ์พื้นบ้าน การปรับเปลี่ยนวิธีการผลิตมาเป็นรูปแบบเกษตรยั่งยืนที่ไม่ใช้สารเคมีทางการเกษตรเข้ามาเกี่ยวข้องแต่อย่างใด โดยปัจจุบันพ่อช่วย สาสุขมีพันธ์ข้าวพื้นบ้านที่เก็บรักษาไว้มากกว่า 15 สายพันธ์

การจัดงานครั้งนี้ทางทีมวิจัยได้เตรียมเมล็ดพันธ์ข้าวปลูกที่เป็นข้าวพื้นบ้านจำนวน 14 สายพันธ์ ได้แก่ แจกเขย เล้าแตก สันป่าตอง นางนวล พม่า ก่ำ มะลิดำ มะลิแดง มะลิตั้งเดิม โสมาลี ข้าวใหญ่ ศรีถาวร แสนสบาย และขี้ตมใหญ่ มาแจกจ่ายให้กับผู้สนใจนำไปทดลองขยายผลปลูกไปพื้นที่นาของตนเอง มีการจดบันทึกผู้นำพันธ์ข้าวไปทดลองขยายผลจำนวน 50 คน และทีมวิจัยจะลงพื้นที่ติดตามต่อไป

ประชุมทีมวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 19 พฤษภาคม 2552 ณ แปลงนาสาธิตพ่อช่วย สาสุข ในครั้งนี้เป็นการประชุมเพื่อสรุปผลการจัดกิจกรรมขยายผลพันธุ์กรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชนคือ ประเพณีบุญผะเหวด โดยมีที่ปรึกษาโครงการและเจ้าหน้าที่จาก สกว.เกษตรยั่งยืนเข้าร่วมประชุมด้วย ในที่ประชุมได้ร่วมกันแสดงความคิดเห็นว่า ในงานดังกล่าวถือว่าประสบผลสำเร็จเป็นอย่างมาก เนื่องจากมีผู้เข้าร่วมงานอย่างหลากหลายเกินกว่าที่ตั้งไว้ และมีกระบวนการที่ทำให้เกษตรกร ผู้สนใจได้รับความรู้ข้อมูลเกี่ยวกับการสาธิตแปรรูปข้าวพื้นบ้านที่มีจำนวนมากหลากหลายชนิด ภายในงานยังทำให้กลุ่มแม่บ้าน กลุ่มผู้สูงอายุให้มาสนใจในเรื่องพันธุ์กรรมพื้นบ้านมากขึ้น หลายภาคส่วนทั้งหน่วยงานรัฐและเอกชนเข้ามาสนับสนุนกิจกรรมกลุ่มให้อย่างต่อเนื่อง เช่น เทศบาลตำบลหินกอง มีการชี้แจงว่า กิจกรรมดังกล่าวนี้เป็นการรวมกิจกรรม 2 กิจกรรมที่มีความคล้ายคลึงกันคือ กิจกรรมสืบหน่อแทนแนวแลกเปลี่ยนพันธุ์กรรมพื้นบ้านและงานฟื้นฟูภูมิปัญญาการทำอาหารและขนมจากข้าวพื้นบ้าน จากนั้นร่วมกันออกแบบกิจกรรมที่ต้องดำเนินการต่อไปคือ การสรุปบทเรียน การเก็บข้อมูลเพิ่มเติม การประชุมกลุ่มเป้าหมายขยายผลพันธุ์กรรมพื้นบ้าน และเตรียมการนำเสนอผลงานวิจัยสู่ชุมชน

การสรุปบทเรียนกระบวนการดำเนินงานวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 31 สิงหาคม 2552 ณ แปลงนาสาธิตพ่อช่วย สาสุข เป็นการดำเนินการสรุปบทเรียนเฉพาะทีมวิจัยของโครงการเป็นภารกิจหลักของสกว.เกษตรยั่งยืนที่มาจัดกระบวนการถอดบทเรียนการดำเนินงานวิจัย โดยใช้วิธีการมีส่วนร่วมและแลกเปลี่ยนประสบการณ์ของทีมวิจัย เริ่มตั้งแต่การพัฒนาโครงการ การได้มาของโครงการ การปฏิบัติงานของทีมวิจัย บทบาทหน้าที่ที่รับผิดชอบทั้งหัวหน้าโครงการ ทีมวิจัย รวมไปถึงที่ปรึกษาโครงการ เป็นการทบทวนกระบวนการดำเนินงานวิจัยตั้งแต่การเก็บรวบรวมข้อมูล วิธีการเข้าหาชุมชน การเยี่ยมบ้าน เดินสำรวจ เทคนิคการถ่ายภาพประกอบ เทคนิคการตั้งประเด็นคำถาม เทคนิคการสัมภาษณ์ การประสานงานเพื่อให้เกิดกิจกรรม เป็นต้น จากนั้นเป็นการวางแผนวิธีการดำเนินงานของแต่ละกิจกรรมที่จะต้องดำเนินงานต่อไป

ประชุมทีมวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 8 กันยายน 2552 ณ แปลงนาสาธิตบ้านพ่อช่วย สาสุข ในครั้งนี้เป็นการประชุมเพื่อทบทวนผลจากการถอดบทเรียนการดำเนินการวิจัย เมื่อวันที่ 31 สิงหาคม และทบทวนบทบาทของทีมวิจัย และวางแผนการติดตามความก้าวหน้าของผู้ที่นำเมล็ดพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปทดลองปลูก มีผู้เข้าร่วมประชุม 6 คน รวมทั้งที่ปรึกษาโครงการ

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 14 กันยายน 2552 ณ แปลงนาสาธิตบ้านพ่อช่วย สาสุข มีผู้เข้าร่วม 6 คน รวมทั้งที่ปรึกษาโครงการ เป็นการประชุมทีมวิจัยต่อเนื่องจากวันที่ 8 กันยายน 2552 เพื่อนำประเด็นที่จะลงติดตามมาตรวจสอบ ทบทวนกัน และนำรายชื่อผู้ที่จะต้องลงติดตาม จากนั้นแบ่งบทบาททีมวิจัยดังนี้

- พ่อช่วย สาสุข ลงติดตามบ้านโพนละมั่ง
- นายคำเป้า ลีแวง และนายบุญทันเศรษฐแสนวงศ์ ลงติดตามบ้านโพนดอน
- นายสุริยา สาสุขและนายวันชัย สิงห์นันท์ ลงติดตามบ้านโพนนกหอ

การติดตามผล

หลังจากการจัดกิจกรรมขยายผลพันธุ์กรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชนซึ่งเป็นช่วงเริ่มวิธีการผลิตทางการเกษตรคือการทำนา เกษตรกรผู้สนใจที่นำเมล็ดพันธุ์กรรมพื้นบ้านไปทดลองใช้ปฏิบัติตั้งแต่เดือนเมษายน เป็นต้นมา ทางทีมวิจัยได้กำหนดช่วงเวลาลงติดตามความก้าวหน้าและเยี่ยมแปลงเกษตรกรผู้สนใจในเดือน กันยายน 2552 ด้วยวิธีการทำความเข้าใจ ทำความคุ้นเคยกันถามไถ่สารทุกข์สุกดิบ และแนะนำขั้นตอนการจัดการเมล็ดพันธุ์และการใช้ปุ๋ยหมักน้ำหมักชีวภาพซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของกิจกรรมการปรับเปลี่ยนสู่ระบบเกษตรกรรมยั่งยืน ซึ่งจะทำให้เห็นว่า เกษตรกรผู้สนใจมีทั้งนำไปปฏิบัติจริงและไม่ได้ปฏิบัติ ทางทีมวิจัยจึงได้จกรายชื่อมาประกอบเป็นข้อมูลพื้นฐานไว้

ประชุมที่มวิชัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 24 ตุลาคม 2552 ณ แปลงนาสาธิตบ้านพอช่วย สาสุข ในครั้งนี้เป็นการประชุมเพื่อสรุปผลการติดตามเกษตรกรที่นำเมล็ดพันธุ์ข้าวไปปลูกทั้ง 3 หมู่บ้าน เพื่อแลกเปลี่ยนประสบการณ์ ปัญหาอุปสรรคที่เกิดขึ้นระหว่างการดำเนินกิจกรรม รวบรวมรายชื่อและนัดหมายจัดเวทีประชุมกลุ่มเป้าหมายเพื่อกำหนดเป็นแนวทางการดำเนินงานร่วมกันต่อไป มีผู้เข้าร่วมประชุม 6 คน รวมทั้งปรึกษาโครงการ

การประชุมกลุ่มเป้าหมายและเตรียมนำเสนอผลการวิจัยสู่ชุมชน

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน 2552 ณ แปลงนาสาธิตพอช่วย สาสุข เป็นการนำเกษตรกรผู้ที่นำเมล็ดพันธุ์พื้นบ้านไปทดลองขยายผล ปฏิบัติจริง มารวมกันหาแนวทางการดำเนินร่วมกันในเรื่องการอนุรักษ์รักษาพันธุ์กรรมพื้นบ้านของชุมชน ในที่ประชุมมีการนำเสนอให้จัดตั้งกลุ่มร่วมกัน โดยใช้ชื่อว่า กลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ประกอบด้วยเกษตรกรจาก 3 หมู่บ้านคือ บ้านโพนดวน บ้านโพนละมั่ง และบ้านโพนนกกหอ มีการจัดตั้งวัตถุประสงค์ กฎระเบียบ กิจกรรมกลุ่มและแนวทางการทำงานร่วมกัน ดังนี้

วัตถุประสงค์

- 1.อนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้านทั้งรวบรวมและรักษาไว้
- 2.พัฒนาพันธุ์ข้าวให้เหมาะสมกับพื้นที่ด้วยการศึกษาค้นคว้าข้อมูลเพิ่มเติม)
- 3.ขยายผลเป็นองค์ความรู้สู่ชุมชน

กฎระเบียบ

- 1.การผลิตทำแบบอินทรีย์โดยใช้มาตรฐานกลุ่มเครือข่าย
- 2.มีการออมทรัพย์ ลงหุ้น
- 3.สมาชิกกลุ่มต้องปลูกข้าวพื้นบ้านอย่างน้อย 2 สายพันธุ์
- 4.มีการประชุมเดือนละครั้ง ประชุมสัญจร
- 5.มีการฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาอย่างน้อยปีละ 2 ครั้ง
- 6.มีการตรวจแปลงเยี่ยมแปลงอย่างน้อยปีละ 3 ครั้ง

กิจกรรมกลุ่ม

- 1.ให้ความรู้เทคนิคการปรับปรุงบำรุงดินด้วยวิธีตามระบบเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น การใช้ปุ๋ยพืชสด การไถกลบตอซัง
- 2.มีการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพและน้ำหมักชีวภาพ
- 3.จัดให้มีแปลงนาสาธิตศึกษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในรูปแบบแปลงรวม มีกิจกรรมย่อย คือ จัดบันทึกลักษณะพันธุ์ ตัดพันธุ์ข้าวปน และคัดพันธุ์ข้าว)
- 4.สนับสนุนการแปรรูปข้าวให้มีความหลากหลายรูปแบบไว้จำหน่ายแก่ผู้บริโภค เช่น ข้าวกล้อง ข้าวฮาง ข้าวอกและข้าวกล้องงอก
- 5.มีการจัดงานรณรงค์แลกเปลี่ยนพันธุ์กรรมข้าวและผักพื้นบ้านในชุมชน

แนวทางการดำเนินงาน

1. จัดทำฐานข้อมูลกลุ่มพันธุ์ข้าว
 - 1.1 สมาชิกเกษตรกรที่อนุรักษ์พันธุ์ข้าว
 - 1.2 ชนิดพันธุ์ข้าวและปริมาณผลผลิต
 - 1.3 รวบรวมพันธุ์ข้าวที่มีในพื้นที่ 3 หมู่บ้าน
2. ค้นหาและแสวงหาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านดั้งเดิมของชุมชนมาปลูกขยายผล
3. การผลิตสู่การแปรรูปข้าว รายครอบครัว และกลุ่ม เพื่อเพิ่มมูลค่าทางเศรษฐกิจ

หลังจากนั้นทางกลุ่มได้มีการจัดวางโครงสร้างคณะกรรมการบริหารกลุ่ม โดยได้รับความอนุเคราะห์จาก นส. นุชนาด โฮมแพน เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน และนายก อบจ. บัณฑิต โพธิ์ศรี หัวหน้าโครงการวิจัย กระบวนการเรียนรู้เกษตรกรรมยั่งยืนในเขตพื้นที่ชลประทาน บ้านกลางสูง ตำบลโนนท่อน อำเภอเมือง จังหวัดขอนแก่น เป็นผู้จัดกระบวนการ โดยสรุปว่า คณะกรรมการกลุ่มมีวาระ 4 ปี มีหน้าที่แบ่งเป็นฝ่าย ดังนี้

1. ประธาน	ประสานงานภายนอก ดูแลควบคุมให้เป็นไปตามวัตถุประสงค์ รองประธานทำหน้าที่แทนประธาน กรณีประธานไม่สามารถทำหน้าที่ได้
2. เภรณญิก	จัดทำบัญชีการเงิน
3. เลขานุการ	บันทึกการประชุม รายงานการประชุม ประสานงานภายใน
4. ประชาสัมพันธ์	สื่อสารงานของกลุ่มภายใน/นอกชุมชน
5. ปฏิคม	ต้อนรับ จัดการ ดูแล
6. ฝ่ายเยี่ยมแปลง	ตรวจแปลงสมาชิก
7. ฝ่ายตรวจสอบ	ติดตามตรวจสอบการดำเนินงาน บัญชีการเงิน

ประชุมที่มวิจัย

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 10 พฤศจิกายน 2552 ณ แปลงนาสาธิตบ้านพอช่วย สาสุข ในครั้งนี้เป็นการประชุมเพื่อสรุปผลจากการนำเสนอข้อมูลการศึกษาวิจัยสู่ชุมชนซึ่งเป็นกิจกรรมสุดท้ายของการดำเนินงาน มีการเตรียมข้อมูลเพื่อจัดทำรายงานผลการวิจัยฉบับสมบูรณ์ทั้งในด้านการจัดการเอกสารการเงิน ให้มีความโปร่งใสถูกต้องสมบูรณ์ หากขาดเอกสารใดใดให้รีบดำเนินการทันที ผู้เข้าร่วมประชุม 6 คน รวมทั้งปรึกษาโครงการ

3.5 กระบวนการนำเสนอผลการวิจัย

การเสนอผลการวิจัยต่อสาธารณะ

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 27 -29 กันยายน 2552 ณ อาคารการเรียนรู้บ้านกุดร่อง ต.ท่าขอนยาง อ.กันทรวิชัย จ.มหาสารคาม จัดโดย สกว.เกษตรยั่งยืน มีทีมวิจัยจากหลากหลายโครงการเข้าร่วม

จำนวน 10 โครงการ จำนวน 50 คน มีเป้าหมายวัตถุประสงค์ เพื่อรายงานผลการศึกษาวิจัยแต่ละโครงการในวันแรกเป็นการประชุมเพื่อเตรียมประเด็นนำเสนอ โดยมีเจ้าหน้าที่โหนดเป็นพี่เลี้ยงคอยอำนวยความสะดวกและเสนอแนะให้ หลังจากนั้นเป็นการทยอยนำเสนอผลการศึกษาวิจัยทีละโครงการ ซึ่งทีมวิจัยได้นำเสนอ ความเป็นมาของโครงการแนวคิดหลักคิด วัตถุประสงค์ ผลที่คาดว่าจะได้รับ กระบวนการศึกษาวิจัย ความก้าวหน้าของการดำเนินงาน และผลที่เกิดขึ้นทั้งต่อทีมวิจัยและชุมชน เมื่อทีมวิจัยได้นำเสนอเรียบร้อยแล้ว ได้มีการแลกเปลี่ยนซักถามจากผู้เข้าร่วมและผู้ทรงคุณวุฒิ ที่มาช่วยชี้แนะ มีมุมมองที่หลากหลายขึ้น รวมทั้งมีข้อเสนอ ข้อท้วงติงที่เป็นประโยชน์ต่องานวิจัยเพื่อให้เกิดความสมบูรณ์ขึ้น

การเสนอผลการวิจัยต่อชุมชน

จัดขึ้นเมื่อวันที่ 8 พฤศจิกายน 2552 ณ ศาลาวัดบ้านโพนดอน มีผู้เข้าร่วมประกอบด้วย ทีมวิจัย ชาวบ้านกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ที่ปรึกษาโครงการ และชาวบ้านผู้สนใจ เป็นเวทีนำเสนอผลงานวิจัย นำเสนอข้อมูลที่ได้จากการศึกษา รวบรวมข้อมูล วิธีการนำเสนอเป็นการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ เล่าประสบการณ์การดำเนินงานวิจัย และจัดนิทรรศการรวงข้าวพันธุ์พื้นบ้านมาแสดงจำนวน 6 สายพันธุ์ คือ เล้าแตก แสนสบาย มะลิตั้งเดิม ก่ำ โสมาลีและศรีถาวร ซึ่งได้รับความสนใจเป็นอย่างมาก

การนำเสนอเริ่มต้นด้วยพ่อช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการ กล่าววัตถุประสงค์ของการจัดเวทีครั้งนี้ว่าเป็นการนำเสนอคืนข้อมูลผลการศึกษาวิจัยและข้อมูลผลการทดลองปฏิบัติการพร้อมทั้งแนวทางสร้างความร่วมมือกับชุมชน ซึ่งพ่อช่วย สาสุขได้กล่าวต่อไปถึง กระบวนการศึกษาวิจัยตั้งแต่เริ่มต้นที่มีนายสุวิทย์ ชาญสมร ที่ปรึกษาโครงการได้เข้ามาเป็นพี่เลี้ยงและช่วยให้งานศึกษาวิจัยดำเนินมาถึงสิ้นสุดโครงการ จนมาถึงกิจกรรมที่ได้ดำเนินการร่วมกันเช่น การดำนารวม เวทีโสเหล่ วัฒนธรรมชุมชน การจัดงานบุญประเพณีที่เกี่ยวข้องและสัมพันธ์กับพันธุ์ข้าวพื้นบ้านโดยได้เลือกงานบุญผะเหวด เป็นกิจกรรมทดลองปฏิบัติการขยายผล ซึ่งได้ผลเป็นอย่างมาก หลังจากนั้น นายคำเป้า ลีแวง และนายบุญทัน เศษแสนวงษ์ ทีมวิจัยได้กล่าวถึงประสบการณ์ที่ได้รับจากการเป็นทีมวิจัยว่าได้ฝึกตนเอง จากแต่ก่อนที่ไม่กล้าแสดงออก ไม่กล้าแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกับชุมชนหรือกับชาวบ้านด้วยแต่พอมาเป็นทีมวิจัยทำให้เห็นความแตกต่างและมีประสบการณ์ในการเข้าหาชุมชน รู้วิธีการสัมภาษณ์ ส่วนนายสุริยา สาสุข และนายวันชัย สิงห์นันท์ ได้กล่าวถึงประสบการณ์ของการเป็นผู้ประสานงานในการจัดเวทีหรือจัดกิจกรรมแต่ละครั้งว่าต้องใช้เทคนิคขั้นตอนมากมาย แรกๆเริ่มกังวลว่าจะไม่มีคนมาเข้าร่วมประชุม แต่อาศัยกำลังใจของทีมวิจัย การประชุมทีมวิจัยอย่างสม่ำเสมอทำให้เกิดแรงบันดาลใจดำเนินกิจกรรมต่อไป แม้ว่าตนเองจะมีงานประจำที่ค่อนข้างมีเวลาให้งานวิจัยน้อยมากแต่สามารถมาร่วมกันดำเนินการต่อไปได้นับว่าเป็นประสบการณ์ที่มีค่าอย่างยิ่ง

นายถวิล พลหล้า เกษตรกรแห่งบ้านโพนดอน เป็นตัวแทนผู้เข้าร่วมประชุมได้กล่าวแสดงความรู้ถึงการได้เป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการวิจัยแบบไทบ้าน ซึ่งได้รับประโยชน์มากเช่น ได้รู้จักได้รับข้อมูลพันธุ์กรรมพื้นบ้านที่ยังหลงเหลืออยู่ แรกๆไม่เชื่อว่างานวิจัยชิ้นนี้จะดำเนินการไปได้ แต่

เมื่อมาเข้าร่วมตั้งแต่กิจกรรมด้านรวมและเรื่อยมาจนถึงการเป็นผู้นำพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปทดลองปลูก ซึ่งได้ผลอย่างจริงจัง จึงเกิดแนวคิดที่จะร่วมมือกับทางทีมวิจัยเพื่อรักษาและอนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้านให้คงอยู่คู่ชุมชนต่อไป

นางรัชนี้ พรหมจารีย์ เกษตรกรหญิงจากบ้านโพนนกหอ ได้กล่าวแสดงความรู้สึกว่า ตนเองเพิ่งเข้าร่วมกิจกรรมที่หลังคือมาร่วมงานรณรงค์ขยายผลพันธุ์กรรมพื้นบ้านผ่านงานบุญประเพณี บุญผะเหวด และได้รับพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปปลูก โดยส่วนตัวแล้วมีความต้องการรักษาอนุรักษ์พันธุ์ข้าวเก่าแก่อยู่แล้ว เมื่อได้รับไปจึงเริ่มดำเนินการทันทีและเมื่อทีมวิจัยลงไปติดตาม ให้คำแนะนำ รวมทั้งให้ข้อมูลเกี่ยวกับการส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนควบคู่ไปด้วย จึงมีความสนใจที่จะเข้าร่วมดำเนินกิจกรรมอนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้านต่อไป

สรุปภาพรวมกระบวนการวิจัย

พัฒนาโครงการ	ประชุมทีมวิจัย	ชี้แจงโครงการ	สัเคราะห์ ระดมข้อมูล วัฒนธรรมชุมชน	ประชุมวางแผน	ป	ประชุมกลุ่มเป้าหมาย	จัดตั้งกลุ่ม	
เม.ย 51	ทดลองเก็บข้อมูล	อบรมปฏิบัติการ (การเงิน , แดกกรอบ)	ดำเนินการ	ทดลองปฏิบัติการ ขยายผล บุญพะเวส	ติดตามขยายผล	นำเสนอผล พ.ย. 52		
กระบวนการเนื้อหา					กระบวนการเชิงปฏิบัติการ			

บทที่ 4

ผลการศึกษา

เนื้อหาในส่วนนี้ผลการศึกษาที่เกิดขึ้นตามวัตถุประสงค์โครงการ คือ 1) เพื่อศึกษาวัฒนธรรมชุมชนที่มีในบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่ง 2) เพื่อศึกษาพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้านที่มีในบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่ง 3) เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมชุมชนกับพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน 4) เพื่อนำวัฒนธรรมชุมชนมาสร้างกระบวนการขยายผลพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน

ผลการศึกษาตามวัตถุประสงค์

4.1 วัฒนธรรมชุมชนบ้านโพนดอนโพนละมั่ง

กรอบการศึกษาเรื่องวัฒนธรรมชุมชนบ้านโพนดอน โพนละมั่ง เนื่องจากวัฒนธรรมนั้นเป็นเรื่องที่กว้างมาก ดังนั้นรายงานการวิจัยชิ้นนี้จึงได้มุ่งศึกษาเพียงวัฒนธรรมในมิติที่เกี่ยวข้องกับข้าวและการทำนาเท่านั้น

4.1.1 ประวัติการประกอบอาชีพของชุมชน

ชุมชนบ้านโพนดอน โพนละมั่ง ตั้งแต่อดีตเมื่อแรกตั้งจนถึงปัจจุบันนี้ จะประกอบอาชีพการเกษตรเป็นหลัก โดยการทำนาควบคู่กับการเลี้ยงสัตว์ เช่น วัว ควาย โดยส่วนมากเลี้ยงไว้เป็นแรงงานในครอบครัว และเลี้ยงไว้ขาย เป็นรายได้ ต่อมาปี พ.ศ. 2535 เป็นต้นมา หมู่บ้านเริ่มเจริญเจริญ เกษตรกรก็พัฒนาตนเองยิ่งขึ้น มีการปรับเปลี่ยนการผลิตทางการเกษตร เพื่อมุ่งสู่ขายมากขึ้น เนื่องจากการส่งเสริมด้านราคาจากรัฐบาล ชาวบ้านเริ่มกู้ยืมเงิน ธกส. เพื่อซื้อรถไถนาเดินตาม เข้ามาใช้ทดแทนแรงงานสัตว์มากขึ้น มีการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีเพื่อเพิ่มผลผลิตให้ทันกับความต้องการ จนกระทั่ง ปัจจุบันสัตว์เลี้ยงประเภทวัวควาย ลดจำนวนลงมากจนเกือบจะหายไปจากหมู่บ้าน ที่เหลือเลี้ยงไว้ก็เพื่อขาย ไม่ได้มีเป้าหมายเพื่อใช้แรงงานเหมือนอดีต

ชาวบ้านมีการรวมกลุ่มกันทำการผลิต และกลุ่มทางการเกษตร เช่นกลุ่มน้ำเสียน้อย ที่เห็นปัญหาการทำเกษตร การตกเป็นเป้าหมายของนายทุนในการตัดวงจรผลประโยชน์ ทำให้ตั้งกลุ่มกันเพื่อฟื้นฟูวิถีการผลิตแบบดั้งเดิม

4.1.2 ลักษณะการทำเกษตร

ลักษณะการเกษตรปัจจุบันเป็นแบบเชิงเดี่ยว ใช้เทคโนโลยีการผลิตผสมผสานกับการใช้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เช่น ปลูกพืชมีการใส่ปุ๋ยเคมีร่วมกับปุ๋ยคอกหรือปุ๋ยหมักชีวภาพ มีการใช้พันธุ์พืชที่ทางราชการส่งเสริม เช่น พันธุ์ข้าวเหนียว กข.6 พันธุ์ข้าวหอมมะลิ 105 พันธุ์ข้าว การทำปุ๋ยชีวภาพอัดเม็ด มีการปลูกพืชหลังการไถนามากขึ้น เช่น แตง ข้าวโพด เป็นต้น

4.1.3 ปัญหาในการผลิต

การผลิตทางการเกษตรของชาวบ้านจะใช้ความต้องการของตลาดมาเป็นเงื่อนไขในการตัดสินใจ โดยคิดว่าผลตอบแทนที่ได้จะต้องคุ้มค่ากับการลงทุน ตามศักยภาพโดยรวมแล้ว ปัญหาเรื่องแหล่งน้ำขาดแคลนในฤดูแล้ง โครงสร้างของดินไม่เหมาะสมเพราะถูกสารเคมีทำลาย เนื่องจากการใช้ปุ๋ยเคมีมาเป็นเวลานาน

สิ่งที่เป็นปัญหาการผลิตมาก คือ ราคาผลผลิตต่ำ และความผันผวนของราคา รวมถึงปัจจัยการผลิตมีราคาสูงขึ้นทุกปี แม้กระทั่งแรงงานในพื้นที่เองก็ตาม

การศึกษาวัฒนธรรมชุมชน ในงานวิจัยครั้งนี้ เนื่องจากวัฒนธรรมมีความหมายที่กว้างมาก ดังนั้น ทีมวิจัยจึงเห็นพ้องกันว่า จะเน้นการศึกษา เฉพาะวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับข้าวเท่านั้น ซึ่งจากการศึกษา มีข้อค้นพบดังต่อไปนี้

4.1.4 วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับข้าวหรือ “วัฒนธรรมข้าว” ในทัศนะของชาวบ้าน

จากการศึกษาพบว่า ทีมวิจัยได้กำหนดกรอบของ วัฒนธรรมที่ศึกษาไว้ดังต่อไปนี้

วัฒนธรรมที่เกี่ยวกับชาวนา หรือ “วัฒนธรรมข้าว” ในทัศนะของกลุ่มเป้าหมาย หมายถึง วิถีการผลิต การปฏิบัติ ความรู้สึกนึกคิด ทั้งหมดที่เกี่ยวข้องกับการทำการเกษตร โดยเฉพาะเจาะจงที่การทำนา ที่เป็นเอกลักษณ์ร่วมกันของชาวบ้านโพนดอนและชาวบ้านโพนละมั่ง ซึ่งได้สั่งสมและปรับปรุงให้เหมาะสม สอดคล้องกับบริบทพื้นที่ มี 2 รูปแบบ คือ

1. วัฒนธรรมที่เป็นนามธรรม ได้แก่ ความเชื่อ ความคิด อุดมการณ์ ข้อปฏิบัติ ภูมิปัญญา เทคนิค วิธีการทำการเกษตร องค์ความรู้ และประเพณีที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร หรือ ฮีต ที่ชาวบ้านปฏิบัติร่วมกัน
2. วัฒนธรรมที่เป็นรูปธรรม ได้แก่ เครื่องมือ เครื่องใช้ จอบ ไถ วัวควาย ไร่ นา รวมถึงรถไถนา และปัจจัยการผลิตต่าง ๆ

4.1.5 ลักษณะของกับวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับข้าวของบ้านโพนดอน-โพนละมั่ง

จากการศึกษา พบว่า ผลจากการเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีทางการเกษตร ทำให้วัฒนธรรมของชาวนาหรือวัฒนธรรมข้าวเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย ซึ่งในปัจจุบันนี้ ชาวบ้านโพนดอนโพนละมั่งได้นำความรู้ใหม่ ๆ ในการทำนาเข้ามาปรับใช้ เช่น การนำเอารถไถนาเดินตามเข้ามาใช้แทนแรงงานควาย เพื่อประหยัดเวลา แลกเปลี่ยนพันธุ์ข้าว หรือซื้อพันธุ์ข้าวแทนการคัดเลือกพันธุ์ข้าวเอง ซึ่งเป็นการเปลี่ยนจากภูมิปัญญาและเทคโนโลยีพื้นบ้าน เป็นภูมิปัญญาหรือเทคโนโลยีสมัยใหม่ ดังนั้น หากกล่าวถึงวัฒนธรรมของข้าวแล้ว พบว่า มี 2 ลักษณะ คือ วัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิม หรือแบบเก่า กับวัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน หรือวัฒนธรรมใหม่ ดังนี้

1. วัฒนธรรมข้าวแบบดั้งเดิม หรือแบบเก่า ได้แก่ วิธีการผลิต ความเชื่อ รูปแบบ วิธีการเครื่องมือเครื่องใช้ ภูมิปัญญา ความคิด อุดมการณ์ เกี่ยวกับการทำนาของชาวนา ที่สืบทอดมาจากรุ่นบรรพบุรุษจนถึงปัจจุบัน เช่น เป้าหมายการทำนามุงบริโภคเป็นหลัก ใช้แรงงานสัตว์ในไร่ นา เก็บเกี่ยวด้วย

วิธีการและเครื่องมือพื้นบ้าน ใช้มูลสัตว์เป็นปุ๋ย กำจัดวัชพืชโดยการตากถางถอน พื้นบ้านกำจัดศัตรูพืชแบบพื้นบ้าน ใช้ไถ คราด มีด พร้า จอบ เป็นเครื่องมือ

2. วัฒนธรรมข้าวปัจจุบัน หรือวัฒนธรรมใหม่ ได้แก่ วิธีการผลิต ความเชื่อ รูปแบบ วิธีการเครื่องมือเครื่องใช้ ความรู้ แนวคิด และอุดมการณ์ เกี่ยวกับการทำนาของชาวนา ที่ชาวนาได้รับมาจากความเจริญก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีที่เกิดขึ้นและพัฒนาอยู่ในปัจจุบัน เช่น เป้าหมายการทำนาเพื่อขายข้าวเป็นหลัก ใช้เครื่องจักรกลเป็นเครื่องมือเตรียมดิน ใช้ปุ๋ยเคมีบำรุงรักษาข้าวกล้า ใช้สารเคมีและเครื่องมือจักรกลป้องกันศัตรูข้าวและวัชพืช ปลูกข้าวพันธุ์ที่ผสมขึ้นใหม่ เช่น ข้าวหอมมะลิ 105 ข้าว เหนียว กข. 6 เป็นต้น

ซึ่งทั้งสองรูปแบบนั้น พบว่า ผสมผสานกันอยู่ในทั้งสองหมู่บ้าน ซึ่งเป็นการผสมผสานทั้งวัฒนธรรมเก่าและวัฒนธรรมใหม่ โดยบางกิจกรรมก็ยังใช้วัฒนธรรมเก่าแต่บางกิจกรรมชาวนาก็ยังใช้วัฒนธรรมใหม่ บางกิจกรรมก็ทำตามวัฒนธรรมใหม่ จนเกิดปัญหา เมื่อถึงทางตันก็นำวัฒนธรรมเก่ามาใช้ เช่น การใช้สารเคมีในการเกษตร เมื่อใช้นานไปก็เกิดเป็นวัฒนธรรมการใช้สารเคมี มีความเชื่อว่า สารเคมีทำให้ข้าวงาม ได้ผลผลิตมาก แต่เมื่อนานเข้าชาวนาก็พบปัญหา หนาดินแข็ง ต้นทุนการผลิตสูง ก็เลยหันกลับไปปรับปรุงดินใหม่ตามวัฒนธรรมเก่า คือ การใช้ปุ๋ยคอกปุ๋ยชีวภาพต่าง ในการปรับปรุงดิน เป็นต้น

4.1.6 ข้าวพื้นบ้านกับ ฮีต สำคัญของบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง

วิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวนาบ้านโพนดวนและโพนละมั่งนั้น ก็ได้แตกต่างจากชาวนาทั่วไปในภาคอีสาน อีสานที่ดำรงชีพอยู่ด้วยความเชื่อต่อการดำเนินชีวิตที่มีความสุขและความเจริญรุ่งเรืองแก่ครอบครัว ดังนั้น เพื่อให้ชาวนา ครอบครัว และหมู่บ้านรวมถึงลูกหลานที่ไปรับจ้างยังต่างถิ่นได้รับความสุขและการคุ้มครองเหล่านั้น ก็จะมีการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เพื่อบูชา บวงสรวง และเซ่นไหว้ สิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาหมู่บ้าน รวมถึงการทำตาม ฮีต หรือ ประเพณีทางพุทธศาสนา และตามความเชื่อ ในทุก ๆ เดือน ตั้งแต่ต้นปีจนถึงปลายปี

จากการศึกษาเจาะลึก ฮีตที่เกี่ยวกับข้าวพื้นบ้านนั้น พบว่า ถึงแม้ว่าชาวนาบ้านโพนดวน-โพนละมั่งจะปฏิบัติตาม ฮีตทั้ง 12 แต่ความสัมพันธ์ระหว่าง ฮีตกับข้าวพื้นบ้านนั้น ไม่มีมากนัก จากการวิเคราะห์ร่วมกับกลุ่มเป้าหมาย พบว่า ส่วนหนึ่งเกิดจากการนำวัฒนธรรมข้าวสมัยใหม่เข้ามาใช้ในหมู่บ้าน ทำการปฏิบัติตามฮีต โดยเฉพาะการนำข้าวหลากหลายชนิดมาใช้ในพิธีกรรมนั้น ได้ลดลงจนเกือบไม่เหลือความสำคัญเลย

“ในอดีตนั้น เมื่อยามที่มีงานบุญ ประเพณีต่าง ๆ ชาวนาจะทำขนมจีนไว้รอ เผื่อพี่น้องจะมาเยี่ยม เพราะช่วงนี้เป็นช่วงไปมาหาสู่กัน นอกจากขนมจีนแล้วก็มีทั้งขนม ข้าวต้ม ของหวาน หลากหลายชนิด ซึ่งล้วนทำมาจากข้าวต่างสายพันธุ์กัน เมื่อมาเยี่ยมยามกันแล้ว กันจะกลับก็ได้ขนมเหล่านั้นใส่ตะกร้าถือกลับบ้าน เอาไปฝากญาติพี่น้องที่ไม่ได้มา

แต่ในปัจจุบันนี้ วิธีชีวิตเปลี่ยนไปตามความเร่งรีบ การทำขนมในงานบุญเอาไว้อวดญาติพี่น้อง นั้น ไม่มีแล้ว หากมีญาติมาเยี่ยม ก็ไปซื้อห่อ มากินกัน ขนมก็เป็นขนมซอง หรือหากเป็นขนมจีน ก็ซื้อเอามาจากในเมือง เพราะการทำขนมจีนนั้นเสียเวลา ตั้งแต่การหาข้าวมาทำ เครื่องมือ อุปกรณ์ในการทำก็หายไปแล้ว ดังนั้น หาเงินมาซื้อเองง่ายกว่า ลูกหลานที่ทำงานอยู่กรุงเทพฯก็บอกว่า ไม่ให้ทำ จะส่งเงินมาให้ซื้อ ทำให้ชาวบ้านไม่ยอมทำ เลยกลายเป็นขี้เกียจ”

กลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่ ในวงโสฬสธรรมของกรทำบุญที่บ้านโพนละมั่ง อย่างไรก็ตามจากการศึกษาพบว่า จากฮีตทั้ง 12 ของบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งนั้น ชาวบ้านให้ความสำคัญกับ บุญผะเหวดมากที่สุด เห็นได้จากที่ชาวบ้านบอกว่า

“บุญผะเหวดเป็นบุญใหญ่ ไผ่อยู่ใสกะมาโฮมกัน ไปมาหาสู่กัน เอ็ดข้าวต้มข้าวหนมไปสู่กันกิน”

พ่อช่วย สารสุข

การปฏิบัติตามฮีต ของบ้านโพนดอน-โพนละมั่ง สรุปได้ดังนี้

1. บุญเดือนอ้าย หรือ บุญดอกผ่ำ

โดยปกติเดือนอ้าย จะเป็น บุญเข้ากรรม แต่สำหรับชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งจะจัดงานบุญที่เกือบสูญหายไปชุมชน คือ บุญดอกผ่ำ เหตุผลเพราะว่า ชุมชนชนมัตที่มีพระภิกษุเป็นจำนวนน้อยและบางปีไม่มีผ้ากฐินเข้ามาบริจาค ชุมชนจึงร่วมกันถวายผ้าเพื่อให้พระภิกษุได้ใช้ประโยชน์ ส่วนประกอบในการทำบุญคือ ผ้าขนหนู ผ้าสบง ไม้ไผ่ นำผ้ามามากองรวมกันเย็บเป็นรูปดอกไม้ นำไม้ไผ่มาทำเป็นต้นดอกผ่ำ มีการนำข้าวเปลือกมากองรวมกันโดยจะจัดรวมบุญเดือนยี่ หรือ เรียกว่า บุญกุ่มข้าวใหญ่ เช้าวันเริ่มงานชาวบ้านนำห่อข้าวต้มมัดที่ทำจากข้าวพื้นบ้านมาถวายพระ มีการแห่ดอกผ่ำรอบบ้านเมื่อเข้ามาในวัด พระสงฆ์แสดงธรรมเทศนา จากนั้นชาวบ้านร่วมกันถวายผ้าหรือถวายสังฆทานแด่พระภิกษุ เป็นอันเสร็จพิธี

2. บุญเดือน ยี่ หรือ บุญคูณลาน หรือบุญกุ่มข้าวใหญ่

ชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งไม่นิยมจัดเนื่องจากปริมาณข้าวเปลือกที่จะนำมาจัดงานไม่เพียงพอ ส่วนใหญ่จะเก็บไว้จำหน่ายและเพื่อบริโภค อีกทั้งชุมชนเป็นชุมชนขนาดเล็ก จึงได้ยกไปจัดร่วมกับบุญเดือนอ้าย

3. บุญเดือนสาม หรือ บุญข้าวจี

บุญเดือนสามเป็นงานบุญสำคัญของชุมชนและจัดขึ้นเป็นประจำทุกปี เริ่มจากชาวบ้านเริ่มมาประชุมกำหนดเตรียมงาน งานจะเริ่มในเช้าวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 3 โดยใช้ข้าวเหนียวปั้นหุ้มหน้าอ้อยแล้วชุบด้วยไข่ โรยเกลือจีไฟให้สุกแล้วใส่ภาชนะ นิมนต์พระสงฆ์มาที่ศาลาวัด ญาติโยมอาราธนาศีลต่อด้วยคำถวายข้าวจี เสร็จแล้วเอาไปใส่บาตร พระสงฆ์สวดมนต์เสร็จแล้ว ญาติโยมยกอาหารคาว

หวานไปถวาย พระสงฆ์ฉันเสร็จแล้วอนุโมทนา เป็นอันเสร็จพิธี โดยทั่วไปชาวบ้านจะนิยมนำข้าวโป่งไปถวายคู่กับข้าวจี้อีกด้วย

วิธีการทำข้าวจี คือ บั่นข้าวเหนียวให้แน่นมีรูปร่างเป็นก้อนกลมรี ขนาดเท่ากำปั้น แล้วใช้ไม้ไผ่ที่เหลากลมๆ เสียบตรงกลางตามยาวของบั่นข้าวเหนียว ใช้เกลือโรยรอบๆบั่นข้าว แล้วนำไปปิ้งหรือจี่ไฟ หมูนั่นข้าวไปเรื่อยๆ จนมีผิวเหลืองและมีกลิ่นหอม จากนั้นนำไข่ไก่ที่ตีจนไข่แดงเป็นเนื้อเดียวกับไข่ขาว ราดบนผิวของบั่นข้าวที่ละเอียดละน้อย พร้อมกับหมูนั่นข้าวบนไฟอ่อน ๆ จนไข่สุกจับผิวบั่นข้าวเป็นสีเหลือง

4. บุญเดือนสี่ หรือ บุญเผาส

ถือว่า เป็นบุญใหญ่ของบ้านโพนดอน ซึ่งที่มิจัยจะได้เสนอในรายละเอียดต่อไปนี้

การเตรียมสถานที่ ชาวบ้านมาช่วยกันทำก่อนวันงานเพื่อทำเครื่องพะเหวดหรือเครื่องสักการะ เช่น ข้าวตอกดอกไม้ รูปเทียนทุกอย่างละ 1 พัน เครื่องประดับต่างๆ เช่น รูปนก รูปปลา ใบแมงมุม ทุ้งใหญ่ 8 อัน ปักไว้ในทิศทั้ง 8 รอบศาลา ตั้งหมอนน้ำมนต์ 8 หมอน แล้วปลูกหออุปคุตขึ้นทางทิศตะวันออกของศาลา การสร้างหออุปคุตนั้นใช้เสาไม้ 4 เสาปลูกให้สูงเพิงตา ขนาดกว้างยาวด้านละ 1 เมตร ใช้ดอกไม้ไผ่สานขัดแตะทำพื้นและฝาสามด้าน ส่วนฝาด้านที่สี่ปล่อยโล่งไว้ โดยหันด้านนี้ไปทางทิศตะวันตกของศาลา ที่หออุปคุตนี้สมมุติว่าเชิญพระอุปคุตในแม่น้ำ มาปกป้องรักษาคุ้มครองในงานและปราบมารที่จะมาขัดขวางงานบุญ

พิธีแห่พระเวสเข้าเมือง เมื่อถึงเวลาบ่าย 4 โมงเศษ ทางวัดจะตีกลองโฮม พระสงฆ์และญาติโยมจะมารวมกันที่วัดจัดเอาฆ้องกลอง ธรรมมาสน์พร้อมด้วยพระพุทธรูป แห่ไปชายป่าใกล้บ้านที่ถูกสมมุติว่าเป็นป่าหิมพานต์ ให้ไว้พระรับศีลและฟังเทศน์เป็นการเทศน์เชิญพระเวส เข้าเมือง เมื่อฟังจบจะลั่นฆ้องแล้วขบวนแห่ มีคานหามสำหรับวางพระพุทธรูปที่สมมุติว่าเป็นพระเวสสันดร ตามด้วยคานหามพระภิกษุ จากนั้นมีคนหามฆ้องตามด้วยขบวนกลองยาว ญาติโยมพากันถือดอกไม้ป่านานาชนิด ส่วนมากเป็นดอกพะยอมเพราะมีกลิ่นหอม มีอีกข้างหนึ่งจะถือผ้าพะเหวด มีความยาวประมาณ 50 วาขึ้นไป ที่ผ้าพะเหวดจะมีรูปวาดเรื่องราวพระเวสสันดรชาดกตั้งแต่กัณฑ์ที่ 1 ถึง กัณฑ์ที่ 13 ขบวนแห่พะเหวดเข้าเมืองจะเดินผ่านหมู่บ้านเข้าสู่วัดแล้วเวียนขวา รอบศาลาเป็นจำนวน 3 รอบ จากนั้นจึงนำพระพุทธรูปตั้งไว้บนศาลา ญาติโยมจะเก็บดอกไม้ป่านานาชนิดไปวางไว้ข้างๆ ธรรมมาสน์ที่ใช้เทศน์ แล้วชิงผ้าพะเหวดรอบศาลา

เทศน์มัลลย์หมื่นมัลลย์แสน เมื่อถึงเวลาประมาณ 1 ทุ่มเศษ ทางวัดจะตีกลองโฮม เป็นสัญญาณบอกให้ชาวบ้านรู้ว่าถึงเวลา ลงวัด คือมารวมกันที่วัดเพื่อร่วมพิธีไหว้พระสวดมนต์ พระสงฆ์สวดพระปริตรมงคล หลังสวดจบจะมีการเทศน์มัลลย์หมื่นมัลลย์แสนซึ่งเป็นการเทศน์ถึงประวัติของพระเวสสันดร หลังจากฟังเทศน์จบแล้วจะมีมหรสพสมโภชน์ เช่น ภาพยนตร์หรือหมอลำ

แห่ข้าวพันก้อน เวลาประมาณ 4 นาฬิกาของวันบุญพะเหวดมีพิธีกรรมที่สำคัญอย่างหนึ่งคือการทำข้าวพันก้อน โดยนำข้าวเหนียวมาปั้นเป็นก้อนเล็กๆขนาดเท่าหัวแม่มือ จำนวน 1 พันก้อน ซึ่งเท่ากับจำนวน ๑ พันพระคาถาในเรื่องพระเวสสันดรชาดก ใส่ถาดจากบ้านแล้วออกแห่เข้ามาที่ศาลา

เวียนสามรอบ แล้วจึงนำข้าวพันก้อนใส่ไว้ในกรวยไม้ไผ่ที่หลังกุ้งไชยทั้งแปดทิศรอบศาลา เมื่อแห่เสร็จจะให้ญาติโยมได้หยุดพักกลับไปบ้านเรือน จากนั้นกลับมาถวายอาหารเช้าเรียกว่า จังหัน เมื่อพระสงฆ์ฉันจังหันเสร็จแล้ว จึงเริ่มเทศน์ผะเหวดโดยเริ่มจากกัณฑ์ที่ 1 จนถึง กัณฑ์ที่ 13 ใช้เวลาตลอดทั้งวัน

5. บุญเดือนห้า หรือ บุญสงกรานต์

ชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งถือว่างานบุญนี้เป็นวันรวมญาติพี่น้องที่ไปทำงานต่างถิ่นได้กลับเจอกัน และเป็นวันขึ้นปีใหม่ของไทย ลูกหลานได้ร่วมกันทำบุญตักบาตร มีการนำสิ่งของต่าง ๆ มาถวายพระคุณเจ้าเพื่อเป็นการอุทิศส่วนกุศลแก่ญาติมิตรสหายที่ล่วงลับไปแล้ว และเชิญผู้เฒ่าผู้แก่มารดน้ำดำหัวขอขมาและขอพรให้มีความเจริญรุ่งเรือง นอกจากนี้จะมีการสงฆ์น้ำพระพุทธรูปที่เป็นสักการบูชา และสงฆ์น้ำพระสงฆ์เพื่อความ เป็นสิริมงคลในการดำเนินชีวิต

6. บุญเดือนหก หรือ บุญบั้งไฟ

ชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งไม่นิยมจัดงานบุญบั้งไฟเนื่องจากเป็นชุมชนขนาดเล็ก ไม่เหมาะสมที่จะจัดงานบุญประเพณีที่สำคัญของชาวอีสาน ที่ต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมาก และเพราะจัดงานใหญ่ในงานบุญเดือนห้าที่ผ่านมา จึงนิยมจัดงานบุญเดือนเจ็ดแทน

7. บุญเดือนเจ็ด หรือ บุญซำฮะ หรือบุญเบิกบ้าน

ประเพณีบุญเดือนเจ็ด หรือบุญเบิกบ้านมีพิธีกรรมสำคัญคือการร่วมกันทำความสะอาดบริเวณบ้านเรือนของตนและที่สาธารณะของหมู่บ้าน เช่น ถนน หรือหลักบ้านหลักเมือง นอกจากนี้ถือเป็นการเลี้ยงบ้าน พร้อมทั้งมีพิธีเลี้ยงดอนปู่ตา ที่ช่วยปกป้องรักษาคุ้มครองชาวบ้านให้อยู่ดีมีสุข

พิธีเลี้ยงดอนปู่ตาหรือผีปู่ตา ชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งจะจัดขึ้นเป็นประจำ โดยมีความเชื่อว่า บริเวณดอนปู่ตาเป็นที่อยู่อาศัยของผีบรรพบุรุษประจำหมู่บ้าน ชาวบ้านจึงสร้างหอให้ผีปู่ตาอาศัย ดังนั้นจึงต้องมีการเลี้ยงผีปู่ตาคู่กับการเลี้ยงบ้านบ้านไปด้วย ในการเลี้ยงผีปู่ตานั้น ชาวบ้านจะนำข้าวปลาอาหารคาวหวาน ที่ขาดไม่ได้คือ ไก่ต้ม 1 ตัว สุรา 1 ขวด บุหรี่ยาสูบยาเส้น 1 ชุด หลังจากเลี้ยงผีปู่ตาแล้ว ชาวบ้านจะนำสุราอาหารทั้งหมดมารับประทานร่วมกัน

8. บุญเดือนแปด หรือ บุญเข้าพรรษา

ชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งจัดงานบุญเข้าพรรษาอย่างเรียบง่าย โดยมีกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้ที่เลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นแกนหลักในการจัดงาน ซึ่งจะนิยมทำบุญตักบาตร บำเพ็ญศีลภาวนา ทำวัตรเช้า – เย็น อาราธนาศีลฟังเทศน์ ตกกลางคืนชาวบ้านต่างจะนำดอกไม้ธูปเทียนมาร่วมกันที่ศาลาและเวียนเทียนรอบพระอุโบสถ

9. บุญเดือนเก้า หรือ บุญข้าวประดับดิน

ชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งจะนิยมจัดงานในวันแรม 14 ค่ำเดือน 9 ถือว่าเป็นวันระลึกถึงญาติผู้ล่วงลับไปแล้วยังเป็นวันทำบุญอุทิศส่วนกุศลแก่ผีไร้ญาติหรือผีเปรตอีกด้วย ซึ่งข้าวประดับดินนั้นคือ การห่ออาหารและของเคี้ยวเป็นห่อๆ มีวิธีห่อดังนี้ ฉีกใบตองให้มีขนาดเท่าฝ่ามือ ความยาวให้ยาวสุดซีกของใบกล้วย นำข้าวเหนียวที่นึ่งสุกแล้วปั้นเป็นก้อนเล็กๆ ขนาดเท่าหัวแม่มือ วางบนใบตองที่จะห่อ จากนั้นแกะเนื้อปลา ไก่ หมู ลงไปเล็กน้อย แล้วใส่น้ำอ้อย กล้วยสุก หรือขนมหวานอื่นๆ จากนั้นใส่หมาก 1 คำ บุหรี่ 1 มวน เมียง 1 คำ แล้วจึงห่อใบตองเข้าด้วยกัน ใช้ไม้กลัดหัวท้าย สำหรับจำนวนห่อนั้นควรให้มากกว่าจำนวนญาติพี่น้องที่ล่วงลับ จากนั้นนำไปถวายทานบั้งแขวนไว้ตามต้นไม้ข้าง ริมโบสถ์ ริมเจดีย์ในวัดบ้าง ตามทางสามแพร่งบ้าง เป็นต้น

ส่วนความเชื่อของชาวอีสานเชื่อว่า ในวันนี้ ยมบาลจะปล่อยเปรตออกหากินในตอนย่ำรุ่ง ดังนั้น จึงพากันเตรียมอาหารใส่กระตุงไปไว้ตามทางสามแพร่งบ้าง โคนต้นไม้ใหญ่บ้าง ต้นศรีมหาโพธิ์บ้าง และตามเจดีย์บ้าง เพื่อให้เปรตผู้หิวโหยไม่ต้องมารบกวน หรือทำร้ายลูกหลานของเขา และตอนรุ่งเช้าก็นำอาหารไปทำบุญที่วัด พร้อมทั้งกรวดน้ำอุทิศส่วนกุศลให้ญาติผู้ล่วงลับ

อีกความเชื่อหนึ่งมาจากเรื่องเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าพิมพิสาร นำข้าวปลาอาหารต่างๆ ไปวางไว้ตามพื้นดินในเวลาค่ำ คือ เพื่ออุทิศให้เปรต อีกเรื่องหนึ่งเล่าว่า ครั้งหนึ่งพระโมคคัลลานะ พระอัครสาวก ผู้มีอิทธิฤทธิ์ไปเยี่ยมมารดา พบเปรตผู้หิวโหยจำนวนมากที่ญาติไม่ได้อุทิศส่วนกุศลให้ ผีเปรตเหล่านั้นขอร้องให้พระโมคคัลลานะช่วยบอกให้ชาวพุทธทำบุญส่งอาหารไปให้ด้วย

10. บุญเดือนสิบ หรือ บุญข้าวสาก หรือ บุญข้าวสาก

ชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งจะทำบุญข้าวสากที่แปลกกว่าบุญข้าวสากที่นิยมปฏิบัติกันโดยทั่วไป เพราะบางแห่งนิยมทำเป็นสลากภัตต์ ก่อนที่จะนำถวายพระ ชาวบ้านต้องจับสลากก่อนว่าตนถูกชื่อพระเณรรูปใด จึงนำไปถวายพระเณรรูปนั้น ขณะที่ชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งนิยม ไปแลกเปลี่ยน หรือ ชาวบ้านเรียกว่า ไปยืมข้าวสาก คือไปเยี่ยมญาติพี่น้องในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 10 จะมีการทำสำรับอาหารเล็กๆ ซึ่งอาจจะเป็นห่อข้าวเล็กๆ พร้อม หมากพลู บุหรี่ เมื่อไปถึงแล้วจะนำไปวางหรือห้อยตามต้นไม้ เจดีย์ และสถานที่อันสมควรภายในบริเวณวัด และยังนำเอาอาหารไปไว้ตามไร่นา ถือกันว่าจะช่วยให้เกิดความสมบูรณ์พูนสุขต่อไป

11. บุญเดือนสิบเอ็ด หรือ บุญออกพรรษา

ชุมชนบ้านโพนดอนและบ้านโพนละมั่งจัดงานบุญออกพรรษาอย่างเรียบง่าย โดยมีกลุ่มผู้เฒ่าผู้แก่หรือผู้ที่เลื่อมใสในพุทธศาสนาเป็นแกนหลักในการจัดงาน ซึ่งจะนิยมทำบุญตักบาตร บำเพ็ญศีลภาวนา ทำวัตรเช้า – เย็น อาราธนาศีลฟังเทศน์ ตกกลางคืนชาวบ้านร่วมกันจุดโคมไฟประทีปบริเวณหน้าพระอุโบสถ สร้างด้วยเสาไม้ต้น แต่ละเสาประดับด้วยต้นกล้วยต้นอ้อย จากนั้นชาวบ้านจะนำประทีป รูปเทียน มาจุดบูชาพระรัตนตรัยร่วมกัน นอกจากนั้นมีประเพณีไหลเรือไฟซึ่งจะนิยมทำกันริมฝั่งลำน้ำเสียวน้อยซึ่งเป็นลำน้ำธรรมชาติที่ไหลผ่านหมู่บ้าน ชาวบ้านจะร่วมกันปล่อยเรือไฟอันสว่างไสวเป็นที่สวยงาม

12. บุญเดือนสิบสอง หรือ บุญบุญกฐิน

ชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งไม่นิยมจัดงานบุญกฐินเนื่องจากเป็นชุมชนขนาดเล็ก ไม่เหมาะสมที่จะจัดงานบุญประเพณีที่สำคัญของชาวอีสาน ที่ต้องใช้งบประมาณเป็นจำนวนมาก และ วัดมีขนาดเล็ก พระสงฆ์ที่จำพรรษาอยู่ประจำมีจำนวนน้อย จึงนิยมจัดงานบุญเดือนอ้ายแทน

4.1.7 พิธีกรรมของข้าว

จากการสัมภาษณ์ผู้เฒ่าผู้แก่ในพื้นที่เป้าหมาย พบว่า จุดมุ่งหมายหลักของการทำพิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวนั้น เพื่อให้เกิดความอุดมสมบูรณ์ในนาข้าวที่นั้นแดง ซึ่งเป็นการแสดงออกถึงความเชื่อว่า ผี เช่น ตาแฮก แม่โพสพ แม่ธรณี เป็นต้น มีอิทธิพลต่อผลผลิต ความอุดมสมบูรณ์ ความมั่งมี ความอยู่เย็นเป็นสุข ไม่เจ็บไม่ไข้ หากชาวบ้านผู้ใดไม่ยึดถือปฏิบัติตามก็จะเกิดเจ็บไข้ ไม่สบาย ข้าวไม่งาม ทำให้ได้ผลผลิตน้อยด้วย ซึ่งการแสดงออกทางพิธีกรรมเหล่านี้ มีอิทธิพลต่อจิตใจของชาวบ้านโพนดวนโพนละมั่ง โดยเฉพาะคนในวัยปู่ย่า ตายาย (อายุ 50ปีขึ้นไป) เป็นต้น

จากการศึกษาโดยการประชุมกลุ่มย่อย พบว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวทั้งหมดนั้น จริง ๆ แล้วเป็นพิธีที่สร้างขึ้นตามฤดูกาลซึ่งมีความสัมพันธ์กับการผลิตข้าว ตั้งแต่ขั้นตอนของการเพาะปลูก การดูแลรักษา การเก็บเกี่ยว การขนขึ้นยุ้งฉาง และการบริโภค

จากการสัมภาษณ์แบบเจาะลึก พบว่า พิธีกรรมที่เกี่ยวกับข้าวมีความสำคัญต่อชาวบ้านมาก เพราะเกี่ยวข้องกับการทำมาหากินเลี้ยงชีพ ในอดีตนั้นพิธีกรรมข้าวจัดขึ้นตลอดทั้งปี ตามช่วงเวลาของการทำนา มีทั้งหมด 4 ช่วง

1) ก่อนการเพาะปลูก

พิธีกรรมที่ทำนั้นมีวัตถุประสงค์เพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ให้คุ้มครองป้องกันภัยอันตรายและสร้างความเชื่อมั่นในการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพของปีนั้น พิธีกรรมสำคัญที่ชาวบ้านเคยทำได้แก่ การแห่หางแมวฝน การทำบุญข้าชะ

2) ช่วงเพาะปลูก

พิธีกรรมที่ชาวบ้านเคยทำในช่วงนี้ มีวัตถุประสงค์เพื่ออบนอบ บอกก้าว ผากฝั่งสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่เกี่ยวข้องกับข้าวหรือเทพเจ้าต่าง ๆ ให้การปลูกข้าวดำเนินไปด้วยดี น้ำท่าอุดมสมบูรณ์ ได้แก่ พิธีแฮก(แรก)ไถนา พิธีเลี้ยงผีตาแฮก ตกกล้า พิธีแฮก(แรก)ดำนา พิธีปักตาแฮก

การแฮกนา นิยมแฮกนาดำวันอาทิตย์ แฮกนาหวานวันจันทร์ ปักตาแฮก ปักกกแฮกวันพฤหัสบดี ทำขวัญข้าววันอังคาร ให้ทำพิธีเลี้ยงตาแฮกก่อน แล้วจึงทำพิธีไถแฮกนา ของเลี้ยงตาแฮกนั้น ขึ้นอยู่กับความพร้อมของเจ้าของนาว่าจะเอาอะไรบ้าง แต่ส่วนมากก็ใช้ไข่ต้ม ที่ยังไม่ปลอกเปลือก ซึ่งเอาไว้ทำนายด้วยว่าจะได้ข้าวดีหรือไม่ดี

การปักตาแฮก ให้เอาต้นกล้ามา 8 ต้น เอาขัน 5 มายกใส่หัว อธิษฐานถึงแม่โพสพ ให้มาค้าคุณ วางขันลงข้างตาแฮก หันหน้าไปทางทิศตะวันออก ปักกล้าลงแต่ละต้นให้ว่าดังนี้

“ปักตันนี้พุทธรักษา ปักตันนี้ธรรมรักษา ปักตันนี้สังฆรักษา ปักตันนี้เผ่นเสียให้กูได้ ปักตันนี้เผ่นเสียให้กูมี ปักตันนี้ให้ได้อหิ่นมาเยีย ปักตันนี้ให้ได้อหิ่นเยีย ปักตันนี้ขวัญข้าวพันแล้ว มาโฮม” ว่างไปเรื่อย ๆ จนครบ 8 ตัน จึงถือว่าเสร็จพิธี

3) ช่วงดูแลรักษาข้าว

ชาวบ้านทำพิธีกรรมในช่วงนี้ เพื่อให้ข้าวงอกงาม ไม่มีสัตว์หรือโรคมารบกวน ซึ่งทำตั้งแต่ปลูก จนเก็บเกี่ยว ได้แก่ การไหว้แม่โพสพ การปักตาเหลว การสวดสังคหะ เป็นต้น

4) ช่วงเก็บเกี่ยว

เพื่อให้ได้ผลผลิตมาก และเพื่อแสดงความอ่อนน้อมกตัญญูต่อข้าว ตลอดถึงสิ่งศักดิ์ที่เกี่ยวข้อง เช่น พิธีตั้งลอมข้าว ปลงข้าว ขนข้าวขึ้นเหล่า (ยั้ง) พิธีปิดยั้ง พิธีสู่ขวัญข้าว พิธีเปิดยั้ง การเริ่มเกี่ยวข้าว ก่อนเกี่ยวข้าวต้องหามือหาวัน โดยปกติจะทำในวันจันทร์ หรือวัน

การทำลานข้าว ให้ทำวันพุธ หรือวันเสาร์ ตอนเช้า เลือกเอาที่ค่อนข้างสูง โดยการถากเอาลานเอาตอซังข้าวออกและปรับพื้นให้เรียบ แล้วทาลานด้วยขี้ควายหรือขี้วัว

การตั้งลอมข้าว ชาวบ้านจะเลือกขนข้าวขึ้นลานในวันพฤหัสบดี เวลาเที่ยงวัน วิธีการคือแต่งขัน 5 ไปเชิญฟ่อนข้าวจากจุดที่เราเกี่ยวครั้งแรกนั้น 7 ฟ่อนมา ให้พ่อบ้านหรือแม่บ้านเป็นคนทำก็ได้ โดยกล่าวคำเชิญ หากผู้เฒ่าผู้แก่ ครูบาอาจารย์ก็จะมีคาถา แล้วจึงขนข้าวไปใส่ลานได้ โดยแยกฟ่อนข้าวที่เกี่ยวครั้งแรกออกไว้ สำหรับปลงข้าวในวันเคาะข้าวหรือนวดข้าว

การปลงข้าว เมื่อขนข้าวขึ้นใส่ลานแล้ว ก่อนนวดข้าว ต้องปลงข้าวก่อน เป็นการขอโหสิ เนื่องจากจะต้องฟาดข้าวกับพื้นดิน ทำให้แม่ธรณีและแม่โพสพ ได้รับความเจ็บปวด ดังนั้น ก่อนเคาะหรือนวดข้าวจะต้องทำพิธีปลงก่อน ซึ่งอุปกรณ์ประกอบด้วย ขวย 4 อัน เหล้าก่อง 1 ขวด ไช้หน่วย 1 หน่วย น้ำเติมเต้า 1 เต้า ข้าวเติมก่อง เผือกต้ม 2 หัว มันต้ม 2 หัว ขมิ้นชัน 5 หัว ข้าวต้ม ตีนจั่ว ตีนควาย (ข้าวต้มโคมธรรมดา) 1 คู่ ใบไม้เป็นมงคล (ใบคูณ ใบยม ใบยอ) อย่างละ 5 ใบ ผลไม้ตามฤดูกาล 5 ลูก รูป 5 คู่ เทียน 5 คู่ และดอกไม้ขาว 5 คู่ แต่งใส่พานไว้ เอาข้าวที่แยกไว้ตอนตั้งลอมข้าว จำนวน 7 ฟ่อน มาวางข้างขวาพานเครื่องบูชาขึ้น 3 ฟ่อน ข้างซ้าย 3 ฟ่อน อีกฟ่อนหนึ่งที่เหลือเอาไม้เคาะข้าวรัดเอาไว้ ยกขึ้นเหนือหัว แล้วกล่าวคำปลงข้าว ซึ่งทำในวันศุกร์หรือวันเสาร์ นิยมให้ผู้เฒ่าผู้แก่ที่กล่าวคำปลงข้าวเป็น เป็นคนพาทำ แล้วเคาะข้าว 7 ฟ่อน เมื่อปลงข้าว และเคาะข้าวเป็นพิธีแล้วลูกหลานก็เคาะต่อไปได้เลย

การเอาข้าวขึ้นเหล่า วันเอาข้าวขึ้นเหล่า นิยมทำวันจันทร์ พฤหัสบดี ศุกร์ เวลาบ่าย 3 โมง ถึงบ่าย 5 โมง มีเครื่องไหว้ดังนี้ เอาเทียน 5 คู่ ดอกไม้ 5 คู่ ใส่ขัน ตะกร้าเปล่า 1 ใบ หาขัน ใส่ข้าว

(ขวัญข้าว) 1 อัน หัวหน้าครอบครัวเอาผ้าขาวม้าพาดเฉียงบ่า ถือตะกร้าเปล่า ชันดอกไม้ชั้นหรือกระบอก สำหรับใส่ขวัญข้าวไปยังลานข้าวเมื่อไปถึงลานข้าว พ่อบ้านเอาผ้าขาวม้าเฉียงบ่าหนึ่งผูกเข่าหรือหนึ่งยองๆ ก็ได้ ไม่ต้องกราบหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ยกขึ้น 5 ขึ้นว่า นะโม ฯลฯ 3 จบ แล้วให้ว่าคาถาเรียกขวัญข้าวดังนี้

“อุกาสะ อุกาสะ ผู้ข้าขอโอกาส ธารณาคุณแม่โพสพให้เมื่ออยู่แล้ว คุณขวัญข้าวให้เมื่ออยู่นาง ภาสะพะโกชะนัง มะหาลากัง สุขัง โหตุ”

บางคนว่าคาถาไม่ได้ ก็ให้คนแก่ จ้าบ้าน หรือถ้าไม่มีก็กล่าวแบบไม่ต้องใช้คาถาก็ได้ แล้วเอาชั้นหรือกระบอกที่เตรียมไปตักขวัญข้าวนั้น ตักเอาขวัญข้าวใส่ตะกร้า (กะต่า) กลับบ้าน ไปวางไว้บนช่อในเล้าข้าวด้านหลังสุดตรงข้ามกับประตูเข้าเล้า ห่ออะไรครอบไว้ไม่ให้หนู ไปกินได้ ข้าวที่เก็บได้นั้นคือ “ขวัญข้าว” ซึ่งเราจะต้องเอามาผสมกับข้าวปลูก เพื่อทำพันธุ์ในปีต่อไป

สู่ขวัญข้าว เมื่อขนข้าวขึ้นเล้าแล้ว บางคนก็สู่ขวัญข้าวในวันนั้น บางคนก็ทำวันหลัง ที่นิยมทำซึ่งจะไม่ทำกันในวันอังคาร วันเสาร์ วันจุม และวันเดือนดับ ในวันสู่ขวัญข้าวนั้นให้อัญเชิญเอาขวัญข้าวที่เราเก็บใส่ชั้น หรือกระบอกไว้ดังกล่าวนั้นมาใส่ในพาขวัญ สู่ขวัญแล้วจึงนำไปเก็บไว้ยังที่เดิม

การเปิดเล้าเอาข้าวมากิน เมื่อมีการขนข้าวขึ้นเล้าแล้ว ชาวบ้านจะแยกเอาข้าวบางส่วนใส่กระสอบไว้กิน กะให้พอกินถึงวันเปิดเล้า คือเมื่อเอาข้าวขึ้นเล้าและสู่ขวัญเสร็จ ในอดีตจะเปิดเล้าข้าวไว้ แต่การเปิดเล้าข้าวนั้น ตักกินข้าวเดือน 3 ขึ้น 3 ค่ำ ซึ่งมีคำกล่าวในการเปิดเอาข้าวมากินว่า

“โอมแม่โพสพ ผู้เป็นเจ้าของขวัญข้าว ขนมาเล้ามาเย็บ ถึงฤดูเดือนตักกินข้าวแล้ว ขอให้แม่แก่น แก้วอย่าได้ตกใจ ผู้ข้าตักกินทานไปอย่าได้บก ผู้ข้าจกกินทานไปอย่าได้เสีย ขอให้มียู้อยู่เลี้ยงเหลื่ออยากเหลือกิน”

ว่า 3 จบ แล้วจึงตักไปกินไปขายได้

อย่างไรก็ตาม เมื่อศึกษาโดยการประชุมกลุ่มย่อยกับคนรุ่นหนุ่มสาว พบว่า พิธีกรรมข้างต้นเหล่านั้น ไม่มีเหลืออยู่แล้วในหมู่บ้านโพนดอน เพราะคนหนุ่มสาวไม่รู้ว่ามีความสำคัญอย่างไร และรีบเร่งทำนา แล้วไปรับจ้าง การทำพิธีกรรมถือว่ายุ่งยาก แต่โดยส่วนมากแล้ว ก็ทำไม่เป็น ไม่รู้จะทำอย่างไร ทำไปเพื่ออะไร ซึ่งจากการศึกษาทำให้เห็นว่า พิธีกรรมเหล่านั้นมีผลต่อจิตใจของชาวนาในบ้านโพนดอนโพนละมั่งก็จริง แต่ก็กำลังสูญหายไป เพราะไม่มีการสืบทอดต่อลูกหลาน ส่วนที่สืบทอดต่อก็คือเป็นเพียงเปลือกของวัฒนธรรมหรือพิธีกรรมเท่านั้น แต่ไม่ได้ถ่ายทอดถึงแก่นแท้หรือรากฐานของพิธีกรรมเหล่านั้น

4.1.8 ข้าวในพิธีกรรมต่าง ๆ ของบ้านโพนดวนโพนละมั่ง

จากการศึกษาพบว่า พิธีกรรมที่มีข้าวเป็นองค์ประกอบนั้น ตั้งแต่เกิดจนกระทั่งตาย ซึ่งมีทั้งข้าวเปลือก (ข้าวตอก) ข้าวสาร และข้าวสุก ดังนี้

1. พิธีกรรมที่ใช้ข้าวตอก

ข้าวตอก หรือข้าวตอกแตก หมายถึง ข้าวตอก เป็นข้าวที่เกิดจากการใช้เมล็ดข้าวสารไปคั่ว โดยมีฝาครอบไว้ เมื่อได้รับความร้อนระดับหนึ่ง เมล็ดข้าวก็จะพองตัวและแตกตัวออกเป็นข้าวตอก มีกลิ่นหอม

ภาพประกอบ

ข้าวตอกนิยมใช้ในงานศพหรือพิธีกรรมที่เกี่ยวกับคนตายโดยเมื่อเคลื่อนศพออกจากบ้านไปวัน จะมีธรรมเนียมแห่ศพ โดยหน้าขบวนจะโปรยข้าวตอก ขณะโปรยพูดว่า ทุกข์ อนิจจัง อนัตตา เชื่อว่าจะทำให้วิญญาณของคนตายกลับไปบ้านไม่ถูก เป็นกุศโลบายของคนในอดีต ที่ให้คนเข้าใจสัจธรรมแห่งชีวิตที่ไม่เที่ยง มีเกิดแล้วย่อมมีตายเป็นธรรมดา เมื่อตายแล้วก็ไม่สามารถฟื้นได้อีก เช่นเดียวกับข้าวตอกซึ่งเป็นข้าวที่คั่วแล้ว ไม่สามารถนำไปปลูกให้งอกขึ้นได้ ดังที่ผู้ใหญ่บ้านโพนละมั่ง พูดว่า

“เอาข้าวเปลือกมาคั่วให้เป็นข้าวตอกแตก เอามาหว่านไปตามทางให้ผีพายกิน ข้าวตอกมันเบาเพิ่นกะหามไปได้หลาย ทางธรรมเพิ่นว่า คนตายกะคือข้าวตอก ที่ก่อนนั้นเป็นเม็ดสวงยามมา พอแตกออกกะบานไปปลูกกะบ่ขึ้น”

2. พิธีกรรมที่ใช้ข้าวสุก

ข้าวสุกมีความสำคัญกับพิธีกรรมของชาวบ้านมาก นอกจากเป็นส่วนหนึ่งในเครื่องเซ่นไหว้แล้ว หลังจากพิธีเสร็จแล้วชาวบ้านจะนำมารับประทานร่วมกัน บางพิธีกรรมชาวบ้านนำข้าวมาต้มสุก เรียกว่า ข้าวต้มสุก หรือ ข้าวแม่ซ้อ ซึ่งวิธีการทำคือ ปั่นข้าวเป็นก้อนเล็ก ขนาดหัวแม่มือ แล้วทาด้วยปูนแดง (ทำให้ข้าวเป็นสีแดง) ขมิ้น (ทำให้ข้าวเป็นสีเหลือง) และ เขม่าไฟ (ทำให้ก้อนข้าวเป็นสีดำ) ใช้ในการทำขวัญหรือเรียกขวัญคนป่วย โดยการนำข้าวไปวนรอบ ๆ ตัวผู้ป่วย แล้วโยนข้าวหลังคาเรือน เพื่อมอบให้กับแม่ซ้อ ประจำตัวผู้ป่วยคนนั้นไป

ในบางครอบครัวก็ใช้ในการสะเดาะเคราะห์ บางครั้งก็ใส่กระทงสามเหลี่ยมที่ทำจากกาบกล้วย เอาไปวางไว้ทางสามแพร่ง เป็นต้น

3. พิธีกรรมที่ใช้ข้าวสาร

จากการศึกษาพบว่า ชาวบ้านโพนดวนในอดีตใช้ข้าวสารในการพิธีดับพิษไฟ ของแม่ลูกอ่อน ในวันครบกำหนดที่จะออกจากการอยู่ไฟ โดยจะเชิญผู้มีคาถาอาคมที่ชาวบ้านนับถือมาทำพิธีดับพิษไฟ โดยใช้ข้าวสาร เกลือ และน้ำมันดีสาดไปที่เตาไฟ บริเวณที่แม่ลูกอ่อนนอนอยู่ และตาม

ร่างกายของแม่ เพื่อขับไล่เสนียดจัญไร ภูตผีปีศาจ และสิ่งชั่วร้ายที่จะทำอันตรายแม่ และลูกที่เพิ่งคลอด

4.1.9 ทักษะคติของชาวบ้านต่อการเปลี่ยนแปลงของวัฒนธรรมข้าวพื้นบ้าน

จากการศึกษาพบว่า มี 2 แนวคิด คือ ส่วนหนึ่งคิดว่า ดี เพราะการใช้วัฒนธรรมใหม่นั้น ทำให้ได้ผลผลิตมากขึ้น รวดเร็ว มีเวลาไปพักผ่อนและทำอย่างอื่น ไม่เหน็ดเหนื่อย ได้งานหลายอย่าง คิดว่า จะทำให้ลืมตาอ้าปากได้บ้าง โดยถ้าได้ผลผลิตมาก ขายข้าวได้ราคา จะมีรายได้เพิ่มขึ้น คงจะเหนื่อยน้อยลง คงจะมีเวลาพักผ่อนมากขึ้น มีเงินส่งลูกเรียนหนังสือสูง ๆ จะได้ไม่ต้องกลับมาทำนาเหมือนพ่อกับแม่

ส่วนชาวบ้านอีกรุ่นหนึ่ง เชื่อว่า การนำวัฒนธรรมใหม่เข้ามาใช้ในการทำนามากขึ้นนั้น ส่งผลร้ายมากกว่าผลดี เพราะว่า จะทำให้สิ่งแวดล้อมเสื่อมเสีย ทรัพยากรธรรมชาติ เช่น ดิน และน้ำ ถูกสารเคมีทำลาย เต็มไปด้วยสารพิษ ดินจะสูญเสียความอุดมสมบูรณ์ ฝนฟ้าจะไม่ตกต้องตามฤดูกาล ชาวนามีหนี้สินและความทุกข์เพิ่มขึ้น คนหนุ่มสาวไม่ทำนา ไม่มีคนรับช่วงต่อ อาจจะทำให้เกิดการขายที่นา เพราะว่าไม่มีคนทำ สูญเสียมรดกและวัฒนธรรมอันดีงามของหมู่บ้าน ในที่สุดชาวนาจะเป็นเพียงลูกจ้างในไร่นาที่หาเช้ากินค่ำไปวันๆ หรือไม่ก็ละทิ้งไร่นาไปเป็นกรรมกรขายแรงงานไปชั่วลูกชั่วหลาน ที่ดินทุ่งนาจะเปลี่ยนเป็นของนายทุน

4.1.10 ผลกระทบการเปลี่ยนแปลงจากวัฒนธรรมดั้งเดิมเป็นวัฒนธรรมแบบใหม่

จากการศึกษา พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมข้าวจากแบบดั้งเดิม มาเป็นวัฒนธรรมที่ถือปฏิบัติกันในปัจจุบัน มีผลกระทบคือ

1) เมื่อวัฒนธรรมใหม่เข้ามามีการจัดการนาแบบเดิมก็หายไป

การเปลี่ยนแปลงที่เห็นได้ชัดเจน คือ วัฒนธรรมการลงแขกของชาวบ้านหายไป เมื่อนำเทคโนโลยีเข้ามามีใช้ในการเกษตร ซึ่งแต่เดิมชาวบ้านมีการเอามือ เอาแรงลงแขก หรือหลอนแขกกัน ปัจจุบันสิ่งเหล่านี้ได้สูญหายไป ระบบการจ้างงาน เข้ามาแทน เพราะการใช้รถไถรถเกี่ยวประหยัดกว่า การใช้แรงงานคน

2) วัฒนธรรมใหม่เข้ามาหนี้สินก็ตามมาด้วย

จากการศึกษาโดยการจัดประชุมกลุ่มย่อย พบว่า การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมการเกษตร หรือการทำนาจากแบบดั้งเดิมมาเป็นแบบใหม่นั้น ทำให้ชาวนามีหนี้สินเพิ่มขึ้น ทั้งนี้ในระบบและนอกระบบ ซึ่งการกู้เงินนั้น ชาวนามักจะใช้เหตุผลทางการเกษตรเป็นข้ออ้าง แต่แท้จริงแล้ว ใช้จ่ายในการเกษตรเพียงบางส่วนเท่านั้น ที่เหลือก็เป็นค่าใช้จ่ายอย่างอื่นในครอบครัว พร้อมทั้งให้ลูกหลานเรียนหนังสือ ซึ่งทำให้เกิดวัฒนธรรมการกู้ยืมขึ้น ซึ่งถือว่าการกู้ยืมเงินเป็นเรื่องธรรมดา “ถ้าใครไม่กู้ก็ไม่มีเครดิต” ผู้ใหญ่บ้านโพนดวนกล่าว

“การทำนาต้องลงทุนสูงมาก ข้าวที่ได้จึงต้องขายเพื่อเอาเงินมาใช้หนี้ บางคนขายข้าวใช้หนี้จนหมด แล้วจึงรับจ้างทำงานหาเงินซื้อข้าวสารกิน เงินที่กู้มาทั้งในระบบและนอกระบบก็ออกดอกผลเป็นดอกเบี้ยที่บ้านสระบุรี ถึงแม้ว่าจะนำเทคโนโลยีสมัยใหม่มาใช้ทำนาแต่หนี้ก็ไม่หมดไป กลับเพิ่มขึ้นทุกปี”

ผู้ใหญ่บ้านโพนดวน

ดังนั้น ชาวบ้านบางคนจึงพยายามปรับเปลี่ยนการทำนาให้เป็นระบบเกษตรผสมผสาน ได้แก่ การเลี้ยงปลาในนาข้าว ปลูกกล้วยไม้ การลดการใช้สารเคมีและยาฆ่าแมลง การปลูกข้าวหลากหลายสายพันธุ์ เพื่อสร้างทางเลือกทางการตลาด การรวมกลุ่มและฟื้นฟูวัฒนธรรมการทำนาแบบดั้งเดิมกลับมา

3) เครื่องมือทำนาเปลี่ยนไป การพึ่งตนเองก็เปลี่ยนตาม

เมื่อชาวบ้านเปลี่ยนเครื่องมือทางการเกษตรจากการใช้เครื่องมือแบบเก่า มาใช้เครื่องมือใหม่ที่ทันสมัย การพึ่งตนเองเองก็ลดลง เพราะชาวบ้านหลายคน (ส่วนใหญ่) ซ่อมไม่เป็น ต้องเติมน้ำมัน ต้องซื้ออะไหล่ ซึ่งเหล่านี้ต้องพึ่งพาตลาดอยู่เสมอ เพราะว่าผลิตเองไม่ได้ ดังที่ สุริยา สารสุข (ทีมวิจัย) พูดว่า

“รถไถนาเสื่อมราคาลงไปทุกวัน แต่เลี้ยงควายไว้ รายได้พอกพูน”

4) พันธุ์ข้าวใหม่เข้ามา พันธุ์ข้าวพื้นบ้านก็หายไป

เมื่อการส่งเสริมข้าวสายพันธุ์ใหม่ ในพื้นที่ตั้งแต่ปี 2530 ทำให้ข้าวพื้นบ้านถูกแทนที่ด้วยข้าวหอมมะลิ 105 และข้าวเหนียว กข. 6 ซึ่งสิ่งที่ตามมาคือ พิธีกรรมที่สืบทอดกันมาได้สูญหายไป เพราะไม่สอดคล้องกับวิถีการผลิตและพันธุ์ข้าว ได้แก่ การสืบทอดข้าว ในช่วงแรกของการเปลี่ยนแปลงนั้น ยังมีการสืบทอดข้าวอยู่บ้าง ต่อมาชาวบ้านจึงเชื่อว่าไม่จำเป็นต้องจัดพิธีสืบทอดข้าว เพราะข้าว กข. 6 เป็นข้าวที่ ปรับปรุงขึ้นใหม่ ไม่มีแม่โพสพประจำอยู่

5) วัฒนธรรมใหม่มา วัฒนธรรมดั้งเดิมก็หายไป

จากการศึกษาพบว่า การเปลี่ยนแปลงเครื่องมือเครื่องใช้จากแบบพื้นบ้านมาเป็นเครื่องจักรแบบสมัยใหม่นั้น ทำให้ ประเพณีพิธีกรรม และความเชื่อเกี่ยวกับข้าวและการทำนาสูญหายไปด้วย เช่น พิธีแรกนา พิธีเลี้ยงผีตาแฮก พิธีสืบทอดข้าว พิธีตากลาน เติร์ยมลาน พิธีตั้งรวมข้าว เพราะพิธีเหล่านี้ทำให้สิ้นเปลืองเวลา เช่น เมื่อใช้รถเกี่ยว นวดข้าวก็ไม่ต้องมีลาน หรือรวมข้าว พิธีตั้งรวมข้าว และตากลานก็หายไป เป็นต้น

6) ผลกระทบต่อทรัพยากรและสิ่งแวดล้อม

การเอาปุ๋ยเคมีไปใส่ในนาข้าวเพื่อเร่งการเจริญเติบโตของข้าว ทำให้เกิดความเสียหายต่อสิ่งแวดล้อมมากยิ่งขึ้น เช่น ทำให้หน้าดินแข็ง น้ำมันจากรถไถนาและรถเกี่ยวข้าวที่ตกลงดินก็ส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและสิ่งมีชีวิตในดินด้วยเช่นกัน

4.2 พันธุกรรมข้าวพื้นบ้านที่มีในบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่ง

เดิมชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งมีการใช้พันธุกรรมข้าวพื้นบ้านกันอย่างแพร่หลายและมีจำนวนมาก แต่ในปัจจุบันกลับพบว่าพันธุกรรมข้าวพื้นบ้านได้สูญหายไปเป็นจำนวนมากเช่นกัน จากการรวบรวมข้อมูลทั้งจากการสัมภาษณ์รายครอบครัวและการจัดเวทีระดมข้อมูลผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชน ทำให้พบว่า พันธุกรรมข้าวพื้นบ้านที่ยังคงอยู่ในหมู่บ้านมีจำนวนน้อยมาก ส่วนใหญ่มีเพียงได้ยีนแต่ชื่อเท่านั้น และเมื่อศึกษาข้อมูลในเชิงลึกทำให้เห็นว่า ชุมชนบ้านโพนดวนและบ้านโพนละมั่งมีความต้องการที่จะให้พันธุกรรมข้าวพื้นบ้านได้กลับคืนมาอีกครั้ง

จากการเก็บข้อมูลพันธุ์ข้าวที่มีในบ้านโพนดวน พบว่า มีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่เหลืออยู่ในปัจจุบันนี้ ดังนี้

1. พันธุ์พม่า เป็นข้าวเหนียว ต้นสูงประมาณ 2-2.5 เมตร แตกกอดี ปล้องสีเหลือง เหน้งสีดำปนขาว ใบใหญ่ยาว รวงใหญ่ เมล็ดเรียวยาว เปลือกสีเหลืองอมน้ำตาล รสชาตินุ่ม หอม มีอายุการเก็บเกี่ยว 120 วัน จัดอยู่ในประเภทข้าวหนัก

2. พันธุ์สันป่าตอง เป็นข้าวเหนียว อายุการเก็บเกี่ยว 140 วัน จัดอยู่ในประเภทข้าวหนัก ลำต้นแข็งแรง สูงประมาณ 160 เซนติเมตร ทรงกอตั้ง แตกกอประมาณ 10-15 ต้น มีขนบนแผ่นเล็กน้อย แผ่นใบกว้างสีเขียว คอรวงแข็ง รวงยาวจับเมล็ดดีปานกลาง รวงง่าย เมล็ดยาวเรียวยาว ข้าวกล้องสีน้ำตาลอ่อน ได้ปริมาณข้าวสารมาก ข้าวสุกมีกลิ่นหอม

3. พันธุ์ป่องแก้ว เป็นข้าวเหนียว อายุการเก็บเกี่ยว 90-110 วัน ขึ้นอยู่กับสภาพพื้นที่ จัดอยู่ในประเภทข้าวเบา ลำต้นเรียวยาวสูงและค่อนข้างอ่อน แตกกอประมาณ 5-10 ต้น ความสูงประมาณ 110 เซนติเมตร ใบและรวงเรียวยาวเล็ก จับเมล็ดห่างปานกลาง ข้าวเปลือกสีเหลืองลายน้ำตาลเข้ม มีหางสั้น ผลผลิตน้อย มีกลิ่นหอมและมีความอ่อนนุ่มเล็กน้อย

4. พันธุ์ข้าวเก่า เป็นข้าวเหนียว อายุการเก็บเกี่ยว 134 วัน จัดอยู่ในประเภทข้าวกลาง ลำต้นอ่อนล้นง่าย ทรงกอตั้ง ความสูงประมาณ 145 เซนติเมตร แตกกอประมาณ

4-8 ต้น ใบยาวเรียวยาวสีเขียวเข้มอมม่วง ต้นสีม่วงเข้ม รวงยาวใหญ่ คอรวงแข็งแรง เปลือกมีสีดำ ข้าวสารสีดำ รสชาตินุ่ม มีกลิ่นหอม จัดว่าเป็นพันธุ์ข้าวตามความเชื่อโบราณ

5. พันธุ์ขาวใหญ่ เป็นข้าวเหนียว อายุการเก็บเกี่ยว 185 วัน จัดอยู่ในประเภทข้าวหนัก ลำต้นแข็งแรง สูงประมาณ 170 เซนติเมตร แตกกอดีประมาณ 12 ต้น ลำต้นมีสีเขียวอมขาว ปล้องสีเขียวขาวอมม่วง รวงจับกันแน่น คอรวงยาว มีหางสั้น เปลือกสีฟางน้ำตาล ข้าวกล้องสีขาว

6. พันธุ์ขี้ตมใหญ่ เป็นข้าวเหนียว อายุการเก็บเกี่ยวประมาณ 200 วัน จัดอยู่ในประเภทข้าวหนัก ลำต้นแข็งแรง ทรงกอเบะ โคนต้นและปล้องมีสีม่วง รวงใหญ่ยาวแต่หักง่ายเพราะรวงใหญ่มาก

เปลือกสีน้ำตาลกระดำ มีขนบนเปลือกเมล็ด น้ำหนักดีสีเป็นขาวสารไม่ค่อยหัก ข้าวกล้องสีข้าว มีความอ่อนนุ่ม รสหวานมีกลิ่นหอม

7. พันธุ์นางนวล เป็นข้าวเหนียว อายุการเก็บเกี่ยวประมาณ 150 วัน จัดอยู่ในประเภทข้าว กลาง ต้นกล้าถอนง่าย โคนและปล้องมีสีม่วง ลำต้นอ่อนสูงประมาณ 140 เซนติเมตร แตกกอดี รวง และเมล็ดยาวเรียวยาว เปลือกสีเหลืองนวล ข้าวกล้องสีขาวขุ่น เมล็ดร่วนง่าย ข้าวอ่อนนุ่มและมีกลิ่นหอม มาก

8. พันธุ์หมากม่วย เป็นข้าวเหนียว จัดอยู่ในประเภทข้าวเบา ลำต้นแข็งแรง สูงประมาณ 130 เซนติเมตร ปล้องสีเขียวอมม่วง แตกกอดี จักรงถี่ปานกลาง มีความเหนียวไม่ร่วนง่าย เมล็ดมี ขนและหางยาว ข้าวกล้องมีสีขาว เปลือกสีแดง นึ่งสุกแล้วมีความอ่อนนุ่มรสชาติดี

9. พันธุ์ฮากไผ่ เป็นข้าวเหนียว จัดอยู่ในประเภทข้าวเบา อายุเก็บเกี่ยวประมาณ 105 วัน ลำ ต้นแข็งแรง ทรงกอตั้ง ความสูงประมาณ 140 – 150 เซนติเมตร แตกกอดี ประมาณ 18-20 ต้น

พันธุ์ปลาชิว เป็นข้าวเจ้า ลำต้นสูงประมาณ 120 เซนติเมตร แตกกอน้อย เมล็ดเรียวยาวเล็ก จักรงถี่ ข้างกล้องสีแดงอ่อนมีกลิ่นหอม อายุการเก็บเกี่ยว 120 วัน

10. พันธุ์มะลิแดง เป็นข้าวเจ้า อายุการเก็บเกี่ยวประมาณ 120 วัน จัดอยู่ในประเภทข้าว กลาง มีความต้านทานโรคและแข็งแรง ข้าวกล้องมีสีแดง แตกกอประมาณ 10-12 ต้น ใบกว้างเรียวยาว รวงยาว ร่วนง่าย เมล็ดยาวเรียวยาว เปลือกข้าวสีเหลืองอมชมพู มีกลิ่นหอมมาก

ส่วนข้าวอีก 9 สายพันธุ์ ยังไม่มีการบันทึกลักษณะประจำสายพันธุ์ ได้แก่

ข้าวเหนียว 6 สายพันธุ์ ประกอบด้วย พม่าแดง บักโพธิ์ เศรษฐี ขาวใบลง ขาวกุง และ เหลือง 11

ข้าวเจ้า 3 สายพันธุ์ ประกอบด้วย จ้าวสร้อย แจกเซย และจำปาทอง

4.3 ความสัมพันธ์ของวัฒนธรรมชุมชนกับพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน

จากการเก็บรวบรวมข้อมูล พบว่า ในอดีตนั้น ข้าวมีความสำคัญกับวิถีชีวิตของชาวบ้านตั้งแต่ เกิดจนตาย แต่อย่างไรก็ตาม หลังจากที่ได้อธิบายข้อมูลแล้ว พบว่า ความเชื่อศรัทธา ต่อพิธีกรรม เหล่านั้น ได้สูญหายไปแล้ว แต่มีเพียง ฮีต 12 เท่านั้น ที่ชาวบ้านยังให้ความสำคัญในทุกเพศทุกวัน ดังนั้น การขยายผลพันธุ์กรรมข้าวพื้นบ้าน ผ่านวัฒนธรรมนั้น โครงการจึงได้หยิบยกเอา ฮีต 12 เป็น เครื่องมือในการขยายการปลูกข้าวพื้นบ้าน ซึ่งฮีตที่มีอิทธิพลต่อชุมชนมากในคนทุกรุ่น ทุกเพศทุกวัย คือ บุญผะเหวด ดังนั้น ทางโครงการจึงได้ใช้ บุญผะเหวด เป็นการทดลองขยายผลข้าวพื้นบ้าน เนื่องจาก

1. บุญผะเหวด เป็นบุญที่รวมชาวบ้านได้ทุกเพศทุกวัย
2. สามารถนำข้าวเข้าไปเกี่ยวข้อได้ โดยการยกเอาการแปรรูปข้าวในงานบุญและพิธีกรรมต่าง ๆ มานำเสนอ
3. เนื่องจาก ข้าวพื้นบ้าน เป็นวัฒนธรรมดั้งเดิม แต่ได้ถูกเข้ามาแทนที่แล้วโดยวัฒนธรรมแบบ ใหม่ คือ ข้าวมะลิ 105 และข้าว กข.6 ดังนั้น การทดลองปฏิบัติการนี้ จึงจำเป็นต้องเริ่มต้น

ด้วยการ สร้างกระแสข้าวพื้นบ้านให้เกิดในชุมชนก่อน แล้วจึง ค่อยยกระดับไปสู่การขยายผล และการฟื้นฟูความเชื่อ พิธีกรรม ธรรมเนียมปฏิบัติ อันจะนำไปสู่การถ่ายทอดแก่นให้กับคนรุ่นใหม่ต่อไปในช่วงของการทำงานพัฒนา ซึ่งเป็นการทำงานต่อยอดงานวิจัย

ดังนั้น เพื่อสร้างกระแสข้าวพื้นบ้านผ่านงานวิจัย อันจะนำไปสู่การขยายผลในช่วงของการต่อยอดนั้น โครงการจึงได้ยกเอา เรื่อง บุญผะเหวด เป็นเครื่องมือ ซึ่งจากการเก็บรวบรวมข้อมูลและวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว พบว่า บุญผะเหวด มีความสัมพันธ์กับชุมชนและข้าวพื้นบ้านดังต่อไปนี้

ความสัมพันธ์ระหว่างงานบุญผะเหวดกับพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

จากการเก็บรวบรวมข้อมูลพบว่า ความสัมพันธ์ของพันธุ์กรรมข้าวที่นำไปใช้ในงานบุญผะเหวด ตั้งแต่การเตรียมงานแล้วปกติแล้ว มรรคทายกวัด แกนนำผู้ใหญ่บ้านจะประชุมชาวบ้านเพื่อชี้แจงถึงการจัดงาน กำหนดวัน แบ่งบทบาทภาระหน้าที่ความรับผิดชอบ ชาวบ้านที่มีหน้าที่รับผิดชอบเตรียมสิ่งของเครื่องไหว้บูชา ประกอบด้วย หมาก พลู บุหรี่ นำมาพันรวมกันอย่างละ 1,000 คำ และนำไปใส่ไว้ในภาชนะเพื่อเตรียมบูชา เรียกว่า คาถาพัน จากนั้นชาวบ้านจะเตรียมข้าวเหนียวมาปั้นก้อนจำนวน 1,000 ก้อน ตามความเชื่อดั้งเดิม พันธุ์ข้าวที่เหมาะสมที่สุดคือ พันธุ์ข้าวเจ้าแตก เพราะมีคุณสมบัติที่เหมาะสมคือ ให้ผลผลิตสูง มีจำนวนมากพอต่อการบริโภค เมื่อมีเหลือในยุ้งข้าว จึงนำมาประกอบในพิธีกรรมได้ นอกจากนั้นเวลานำมาแปรรูปก็ทำได้ง่ายและอย่างหลากหลาย ชาวบ้านจึงเก็บรักษาพันธุ์ข้าวชนิดนี้ไว้

แม้ว่าพันธุ์ข้าวเจ้าแตกจะเป็นที่นิยมของชาวบ้านที่ใช้ประกอบพิธีกรรม แต่ยังมีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านอีกหลายชนิดที่มีความสัมพันธ์กับงานบุญผะเหวดอีก เช่น พันธุ์ข้าวขาวใหญ่ พันธุ์ข้าวพม่าจะนำมาคั่วเพื่อทำเป็นข้าวตอก พันธุ์ข้าวหมากโพธิ์ พันธุ์ข้าวเศรษฐี จะนำมาตำเป็นข้าวสารใส่ภาชนะอย่างละ 1 ถาด นำไปวางไว้ใต้ธรรมมาสน์หรือที่นั่งสำหรับพระเทศน์แสดงธรรมะ ชาวบ้านที่มารับฟังเทศน์ธรรมะเมื่อเสร็จพิธี พระเทศน์จะนำข้าวตอก ข้าวสารที่อยู่ใต้ธรรมมาสน์มาหว่านมีความเชื่อว่าจะทำให้หายจากโรคภัยไข้เจ็บ หมดเคราะห์และมีความเจริญรุ่งเรืองในชีวิต

ในวันต่อมาชาวบ้านจะพร้อมใจกันมาร่วมงานบุญตั้งแต่เวลา 04.00 น. จะมีผู้นำหรือผู้สูงอายุที่ชาวบ้านให้การยอมรับเป็นผู้นำศาสนา โดยนำชาวบ้านเดินขบวนแห่ข้าวพันก้อน มีคำกล่าวนำและชาวบ้านกล่าวตาม มีเสียงดนตรีประกอบเพื่อเป็นการบูชาพระรัตนตรัย

ภูมิปัญญาการทำอาหารและขนมจากพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

ในงานบุญผะเหวดเป็นพิธีกรรมที่มีพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปเกี่ยวข้องหลากหลายขั้นตอน เช่น การทำขนมข้าวต้ม การแปรรูปขนมพื้นบ้านเพื่อใช้ถวายพระสงฆ์ การทำข้าวพันก้อนเพื่อใช้ในการแห่ผ้าผะเหวด เป็นต้น

ข้าวพื้นบ้านที่ได้ค้นพบและคัดเลือกมาใช้ประโยชน์ในการประกอบพิธีกรรมในงานบุญผะเหวดจำนวน 10 ชนิด ได้แก่ ข้าวเหนียวลอย ข้าวเจ้าเกย ข้าวเจ้าแตก ข้าวขี้ตมใหญ่ ข้าวสันป่า

ตอง ข้าวพม่า ข้าวฮากไฟ ข้าวมะลิดั้งเดิม ข้าวมะลิแดง และข้าวเก่า ข้าวพื้นบ้านเหล่านี้สามารถนำมาแปรรูปอาหารและขนมพื้นบ้านหลายหลากชนิด ได้แก่

1. ขนมจีนจากพันธุ์ข้าวเจ๊กเซย
2. ข้าวต้มมัดจากพันธุ์ข้าวนางนวล พันธุ์ข้าวสันป่าตอง และพันธุ์ข้าวเล้าแตก
3. ขนมข้าวหรือขนมหมกจากข้าวเล้าแตก
4. ขนมเปียกจากพันธุ์ข้าวเก่า
5. ขนมเปียกปูน

รายละเอียดการทำอาหารและขนมพื้นบ้านจากข้าวพื้นบ้านในงานบุญพะเหวด

1) ข้าวต้มมัด เป็นขนมที่ใช้ในงานบุญทุกประเภท ทั้งงานบุญในครอบครัวและงานบุญประเพณี เนื่องจากทำได้ง่ายไม่อาศัยความประณีตมากนัก

เครื่องปรุง

— ข้าวสารเหนียว	1	ถ้วยตวง
— กลัยน้ำว่าสุก	4	ลูก
— เกลือ	½	ช้อนชา
— ใบตอง		
— ดอก		

วิธีทำ

1. ฉีกใบตองกว้างประมาณ 7 นิ้ว เจียนหัวท้ายให้มน ยาวประมาณ 10 นิ้ว
2. ซาวข้าวสารเหนียวในน้ำแล้วเคล้าด้วยเกลือ
3. กลัยน้ำว่าปอกเปลือก ผ่าครึ่งตามยาว
4. ห่อข้าวต้ม ด้วยการวางกลัยลงบนใบตอง โรยข้าวสารเหนียวกลบลงไป แล้วห่อเข้าพับหัวท้าย จัดจีบให้สวยให้ 3 อัน แล้วใช้ดอกรมัดรวมกัน โดยมีความเชื่อว่า ข้าวต้มมัด 3 อัน เป็นตัวแทนของ พระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์
5. นำไปต้มใช้ไฟร้อนประมาณ 2 ชั่วโมงสุกแล้วจึงนำไปประกอบพิธีกรรม ก่อนนำมารับประทานร่วมกัน

2) ขนมหมก เกิดขึ้นและมีความเป็นมาพร้อมกับข้าวต้มมัด ข้าวต้มแผลก นิยมใช้ในงานบุญ แม้ในงานแต่งงานยังนำนิยมใช้ขนมหมกใส่ห่อพาชขวัญและยังเป็นของฝากในงานบุญ

เครื่องปรุง

1. ข้าวเหนียวแช่น้ำ
2. มะพร้าวขูดเป็นฝอย
3. น้ำตาลทราย

วิธีทำ ส่วนประกอบของไส้ นำมะพร้าวที่ขูดเป็นฝอยมาเคี่ยวกับน้ำตาล

ส่วนประกอบของแป้ง ข้าวเหนียวที่แช่น้ำประมาณ 1 ชั่วโมงนำไปโม่ นำแป้งที่ได้ผสมกับน้ำแล้วนำไปปั้นให้เป็นก้อน

การห่อ ปั้นแป้งเป็นก้อนยัดไส้เข้าข้างใน ใส่บนใบตองโดยทำเป็นรูปกรวย คล้ายกับห่อขนมเทียน

3) ข้าวต้มแตก (แหลัก) เป็นขนมที่นิยมทำในงานบุญสะเทวด โดยใช้ของที่เหลือจากการทำขนมอื่นๆ เช่น แป้งข้าวเหนียว มะพร้าวขูดจากขนมหมก กลัวย่น้ำว่าสุกจากข้าวต้มมัด

เครื่องปรุง

1.แป้งข้าวเหนียว	1	ถ้วยตวง
2.กลัวย่น้ำว่าสุก	2	ลูก
3.มะพร้าวขูด	1	ถ้วยตวง
4.น้ำตาล	½	ถ้วย
5.เกลือ	½	ช้อนชา
6.ใบตอง		

วิธีทำ ขยี้ส่วนผสมทั้งหมดเข้าด้วยกัน แล้วห่อด้วยใบตองให้ได้ครั้ง 10 อัน นำไปนึ่งประมาณ 30 นาที สุกแล้วจึงนำไปประกอบพิธี แล้วรับประทานร่วมกัน

4) ข้าวปาด เป็นอาหารหวานของชาวอีสาน คล้ายกับขนมเปียกปูนของภาคกลาง แต่แตกต่างกันที่ใส่สีลงในเนื้อขนม

เครื่องปรุง

1.ข้าวสารเจ้า	½	กิโลกรัม
2.น้ำตาลปีบ	½	กิโลกรัม
3.น้ำปูนใส	½	ถ้วย
4.น้ำสะอาด	3	ถ้วย
5.มะพร้าวขูด	100	กรัม

วิธีทำ ล้างข้าวสารเจ้าให้สะอาด แช่น้ำไว้ 6 ชั่วโมง นำไปโม่ให้ละเอียด กรองด้วยผ้าขาวบาง เทลงในกระทะทองหรือภาชนะที่ใช้กวน เติมน้ำเย็นใส่น้ำปูนใส ยกขึ้นตั้งไฟอย่าใช้ไฟแรง เมื่อแป้งเริ่มข้นเอาน้ำตาลปีบลงกวนต่อไป ถ้าไม่มีใช้น้ำอ้อยหรือน้ำตาลมะพร้าวก็ได้ ระวังอย่าให้แป้งติดกระทะ เมื่อขนมสุกเนื้อขนมจะใส ยกเทลงใส่ถาด ปล่อยให้เย็น เวลาจะนำไปประกอบพิธีกรรม ตัดเป็นชิ้นๆ โรยหน้าด้วยมะพร้าวขูด

5) ข้าวปุ้น (ขนมจีน) ข้าวปุ้นเป็นอาหารสำคัญของทุกครัวเรือน ซึ่งนิยมใช้กันในวันสำคัญหรือตามงานบุญประเพณีในชุมชน เพราะเหตุว่า ข้าวปุ้นสามารถเก็บไว้ได้นานหลายวัน พอที่จะเลี้ยงคนได้ตลอดงานบุญ และญาติมิตรที่มาจากแดนไกลหรือใกล้เคียง

การเตรียมเส้นข้าวปุ้น จะใช้วิธีแช่ข้าวสารเหนียวให้เปื่อยสามารถย่ำข้าวให้เป็นแป้งได้ คือ การนำข้าวหรือปลายข้าวแช่น้ำไว้ไม่ต่ำกว่า 7 วัน เรียกว่า หมาข้าว เมื่อเมล็ดข้าวยุ่ยจนใช้มือขยำได้ จากนั้นนำมากรองให้แห้ง โดยใส่กระด้ง กรองด้วยผ้าบางๆ เมื่อน้ำแห้งพอเมล็ดข้าวหมดๆ จะใส่ครกตำ ใช้ทั้งครกตำมือหรือครกกระเดื่อง หรือเรียกตามภาษาถิ่นว่า ครกมอญ ตำจนเมล็ดข้าวละเอียดเป็นแป้ง การตำแป้งข้าวปุ้นจะตำอยู่นานหลายครั้ง โดยปั่นเป็นก้อนกลมๆ แล้วนำไปต้มในน้ำเดือดแล้วนำมาตำอีก ทำเช่นนี้หลายๆ ครั้ง จะได้เส้นข้าวปุ้นเหนียว เมื่อได้แป้งข้าวปุ้นดีแล้วจะเติมน้ำลงไปปั่นให้มีความเหลวมากกว่าเดิม เพื่อจะโรยเส้นข้าวปุ้นต่อไป

ตั้งหม้อน้ำขนาดใหญ่ต้มน้ำจนเดือด ใช้แวนโรยข้าวปุ้นซึ่งทำด้วยผ้าหนาๆ ตรงกลางเป็นโลหะเจาะรูขนาดเส้นข้าวปุ้น เรียกว่า เฟียน นำแป้งมาใส่ในผ้าแวนโรยข้าวปุ้นพอสมควร แล้วรวบชายผ้าให้ห่อแป้งให้เรียบร้อย นำมาบีบให้แป้งข้าวปุ้นทะลักออกมาตามรูโลหะที่เรียกว่าแวน เพื่อให้แป้งทะลักลงไป ในน้ำเดือด เมื่อแป้งข้าวปุ้นถึงน้ำเดือดแป้งจะสุกทันที และคงรูปเป็นเส้นยาวไม่ขาดสาย หรือหากว่าทำข้าวปุ้นจำนวนมากๆ จะใช้เครื่องโรยเส้นข้าวปุ้น ซึ่งทำจากกระบอกไม้ไผ่ แก่นด้านหนึ่งปิดด้วยแผ่นทองเหลือง เจาะรูขนาดให้แป้งลอดออกมา เอาแป้งใส่ครั้งละมากๆ ใช้ไม้ทรงกลมขนาดเท่ากระบอกกดให้แป้งออกทางรูให้ไหลเป็นเส้นยาวลงในกระทะน้ำเดือด

จากนั้นใช้ตะแกรงเล็กๆ ตักเส้นข้าวปุ้นจากหม้อน้ำเดือดมาใส่ไว้ในถังน้ำเย็น เพื่อไม่ให้เส้นข้าวปุ้นติดกัน แช่เส้นข้าวปุ้นให้เย็นพอสมควร จึงนำขึ้นจากน้ำเย็นจัดเรียงให้เป็นระเบียบเรียกว่า หัวนำไปใส่ในกระด้งที่ใช้ใบตองกล้วยใบใหญ่ จัดเรียงให้เป็นระเบียบและซ้อน 2-3 ชั้น

6) ข้าวโป่ง (ข้าวเกรียบว่าว) เป็นอาหารที่นิยมทำในงานบุญพระเวศ โดยการปิ้งไฟอ่อนๆ นำไปถวายพระในเช้าวันเสร็จจากเทศน์ ถวายเป็นของหวานพร้อมกับข้าวต้มมัด

เครื่องปรุง

1.ข้าวเหนียวหนึ่งสุก	½	กิโลกรัม
2.น้ำอ้อยหรือน้ำตาลปีบ	¼	กิโลกรัม
3.หัวเครื่องดัดหมา	¼	กิโลกรัม

วิธีทำ

1.ขูดเปลือกนอกหัวเครื่องดัดหมา ล้างน้ำให้สะอาด ผานเป็นแวนๆ ใส่ครกตำให้ละเอียด ละลายน้ำ คั้นเอาแต่น้ำขึ้นๆ

2.นำข้าวเหนียวหนึ่งสุกใหม่ๆ ใส่ครกกระเดื่องตำให้แหลก ถ้าตำจนแหลกข้าวสุกจะติดสาก เติมน้ำเครื่องดัดหมาลงในครก จะทำให้ไม่เหนียวและตำต่อไป

3.เมื่อเห็นว่าเนื้อข้าวแหลกจนละเอียด ใส่ น้ำอ้อยหรือน้ำตาลมะพร้าวลงไป ตำจนเป็นเนื้อเดียวกัน

4.นำข้าวที่ตำละเอียดดีแล้วมาคลึงบนไม้กระดาน เป็นแผ่นบางๆนำไปตากจนแห้ง เก็บไว้ในที่ไม่ชื้น

5.นำไปปิ้งไฟอ่อนๆ หมั่นกลับไปกลับมา ให้สุกทั่วกันทั้งสองข้าง แผ่นข้าวโป่งจะยืดออก พอง และกรอบ

4.4 กระบวนการขยายผลพันธูกรรมข้าวพื้นบ้าน

กระบวนการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้านได้กำหนดรูปแบบไว้ 2 รูปแบบ คือ รูปแบบการดำเนินการ และงานวัฒนธรรมบุญประเพณีในชุมชน

1) การดำเนินการ

ในอดีต ชาวนาภาคอีสานมีการช่วยกันปักดำทำนา เนื่องจากในแต่ละหมู่บ้านมีกำลังคนไม่มากนัก แต่ละคนรู้จักมักคุ้นกันเป็นอย่างดี เมื่อมีงานหรือกิจกรรมที่ช่วยเหลือกันได้ก็จะพยายามร่วมมือกัน เรียกว่า "ลงแขก" ขึ้น ประเพณีแบบนี้เป็นการช่วยเหลือเกื้อกูลกันของคนในสังคมเกษตรกรรมที่ไม่ต้องใช้เงินจ้าง แต่เจ้าของที่นาจะตอบแทนเพื่อนบ้านที่มาลงแรงด้วยการเลี้ยงสุราอาหารช่วงกลางวัน ก่อให้เกิดความรักใคร่เห็นใจและสามัคคีในชุมชน ทางที่มิวิจัยจึงได้นำแนวคิดดังกล่าวมาปฏิบัติการ ซึ่งประสบผลสำเร็จเป็นอย่างมาก เนื่องจากว่าที่มิวิจัยได้เริ่มดำเนินการเรียกว่า ดำนากลุ่มย่อยให้กับแปลงนาของที่มิวิจัยเอง จำนวน 3 รายคือ นายคำเป้า ลีแวง นายบุญทัน เศรษฐแสนวงศ์ และนายวันชัย สิงห์นั้น โดยเป็นารระดมแรงงานในชุมชนมาช่วยกันดำนา ให้ได้รู้จักสร้างความเข้าใจร่วมกันในการดำเนินงานวิจัย สร้างความคุ้นเคยกันของคนในชุมชน เพื่อที่จะนำไปจัดกิจกรรมดำนาครั้ง ที่แปลงนาสาธิตของพ่อช่วย สาสุข หัวหน้าโครงการ ซึ่งเป็นการปฏิบัติการเพื่อสาธิตการทำนาแบบดั้งเดิมโดยใช้แรงงานควายไถนา เพื่อรณรงค์ให้เกษตรกรหันมาใช้แรงงานควายไถนา เป็นการลดต้นทุนการทำนาลง ประหยัดในด้านพลังงานเชื้อเพลิง และช่วยภาวะโลกร้อนได้ ลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร

ผลจากการดำเนินการทำให้เกษตรกรรวมทั้งผู้เข้าร่วมที่มาจากหน่วยงานภาครัฐและภาคเอกชน ได้รับรู้ถึงขั้นตอน กระบวนการทำนาในรูปแบบเกษตรอินทรีย์ที่ทางที่มิวิจัยเป็นผู้เริ่มต้น เป็นการเปิดตัวการผลิตในรูปแบบเกษตรยั่งยืนให้ชุมชนได้รับทราบ และเป็นการสร้างงานให้ที่มิวิจัย ที่มีหน่วยงานภาครัฐให้การสนับสนุนเกษตรกรรมยั่งยืน เช่น ปศุสัตว์อำเภอได้มอบพันธุ์ปลาจำนวน 1,000 ตัว เทศบาลตำบลหินกองสนับสนุนงบประมาณการดำเนินการผลิตปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพ สหกรณ์การเกษตรอำเภอสุวรรณภูมิได้ร่วมวางแผนการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ร่วมกับที่มิวิจัย และทางปศุสัตว์จังหวัดมีแนวทางที่จะส่งเสริมพันธุ์สัตว์ให้แก่เกษตรกรที่สนใจใช้แรงงานควายไถนา เป็นต้น

2) ขยายผลผ่าน ฮีต ของชุมชน : บุญผะเหวด

แนวทางทดลองปฏิบัติการขยายผลพันธูกรรมพื้นบ้านผ่านงานวัฒนธรรมชุมชนประเพณีบุญผะเหวด ที่จัดขึ้นด้วยความร่วมมือทั้งด้านการมีส่วนร่วมของที่มิวิจัยกับชุมชน และหน่วยงานภายนอกชุมชน เช่น หน่วยงานภาครัฐ สถาบันการศึกษา องค์กรพัฒนาเอกชน ทำให้ประสบผลสำเร็จเป็นอย่างมาก นอกจากเกษตรกรจะได้รับเนื้อหาความรู้จากเวทีเสวนา ความสำคัญของการ

อนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้าน ขั้นตอนนิรารอนุรักษ์และจัดการเมล็ดพันธุ์วิทยากรผู้เชี่ยวชาญแล้วรูปแบบของงานที่มีจัดแสดงการแปรรูปอาหาร ขนมาจากพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมากมายหลายชนิด เช่น ข้าวต้มมัดจากพันธุ์ข้าวนางนวล พันธุ์ข้าวสันป่าตอง และพันธุ์ข้าวเจ้าแตก ข้าวปุ้น (ขนมจีน) จากพันธุ์ข้าวเจ้าเขย ถือว่าการค้นพบพันธุ์ข้าวที่สำคัญเพราะพันธุ์ข้าวเจ้าเขยเป็นพันธุ์ข้าวท้องถิ่นจริงๆ ที่สูญหายไปและสามารถนำกลับมาคืนสู่แปลงเกษตรกรได้ ผู้ที่รักษาไว้คือเกษตรกรบ้านโพนนกหอ ขนหมกจากพันธุ์ข้าวเจ้าแตก เป็นต้น อีกทั้งยังได้รับความร่วมมือในการดำเนินงานรักษาอนุรักษ์พันธุ์กรรมพื้นบ้านกับมหาวิทยาลัยมหาสารคาม กรมวิชาการเกษตร และเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ภาคอีสาน

ผลจากการทดลองปฏิบัติการ ยังมีในส่วนของการขยายผลอีก 2 ด้าน คือ ด้านตัวบุคคล และด้านพื้นที่ปฏิบัติการ

สำหรับการขยายในระดับบุคคลนั้น เนื่องจากการมีผู้นำสายพันธุ์ข้าวไปทดลองปลูกในแปลงนาและเจริญงอกงามมีรูปธรรมจริง ทำให้สายพันธุ์ที่นำไปทดลองยังคงอยู่ รักษาพันธุ์ดั้งเดิมไว้ได้ ตัวบุคคลที่นำไปปฏิบัติจะทำการบอกต่อกันไปถึงคุณสมบัติ คุณลักษณะสำคัญ เกษตรกรรายอื่นๆ จึงเริ่มสนใจหันมาทดลองปลูกจำนวนมาก จากเดิมที่มีทีมวิจัยจำนวน 4 คน เพิ่มขึ้นเป็น 22 คน ซึ่งมีผู้รับแจกพันธุ์ข้าวจำนวน 150 คน จาก 3 หมู่บ้านคือ บ้านโพนดอน บ้านโพนละมั่งและบ้านโพนนกหอ

การเพิ่มพื้นที่ปฏิบัติการทั้งหมด 215 ไร่ สายพันธุ์ที่ทำการอนุรักษ์จำนวน 7 สายพันธุ์ คือ 1) พันธุ์นางนวลกับสันป่าตอง 2) พันธุ์มะลิดั้งเดิม 3) พันธุ์ข้าวเก่า 4) พันธุ์โสมาลี 5) พันธุ์เจ้าแตก 6) พันธุ์มะลิแดง และ 7) พันธุ์ข้าวใหญ่ ดังแสดงจากตารางต่อไป

ตารางแสดงรายชื่อเกษตรกรที่นำพันธุ์ข้าวพื้นบ้านไปทดลองปลูก

ที่	ชื่อ - สกุล	พันธุ์ข้าว	ปริมาณ	หมู่บ้าน
1	นายหมั่น อุ่นเพ็ง	1.นางนวล+สันป่าตอง', 2.เก่า 3.โสมาลี	1 งาน 1 งาน 2 งาน	โพนดอน
2	น.ส.ไสว หาญสระคู	1.นางนวล+สันป่าตอง 2.มะลิดั้งเดิม	1 งาน 1 งาน	โพนดอน
3	แม่ใจ หาญสระคู	นางนวล+สันป่าตอง	1 ไร่	โพนดอน
4	นางสมหมาย นามสองชั้น	นางนวล+สันป่าตอง	1 ไร่	โพนดอน
5	นางจิตร ขาวผ่อง	นางนวล+สันป่าตอง	2 งาน	โพนดอน
6	นายสัทยา	นางนวล+สันป่าตอง	2 งาน	โพนดอน
7	นายสงบ	นางนวล+สันป่าตอง	1 ไร่	โพนดอน

ที่	ชื่อ - สกุล	พันธะซ้ำ	ปริมาณ	หมู่บ้าน
8	นางเพ็ง	1.เล้าแตก 2.โสมาลี	1 งาน 1 งาน	โพนดวน
9	นางว่าน ขาวผ่อง	เล้าแตก	1 งาน	โพนดวน
10	นางสมปอง คำจันทา	1.โสมาลี 2.ก่า	6 ไร่ 2 งาน	โพนดวน
11	นายทวี เพชรเพ็ง	นางนวล+สันป่าตอง	1 งาน	โพนดวน
12	นางจำปา วงษ์ทิพย์	1.มะลิเก่า 2.ขาวใหญ่	0.5 งาน 0.5 งาน	โพนดวน
13	นางสมบัติ สมใจ	เล้าแตก 2.ก่า	1 ไร่ 1 ไร่	โพนละมั่ง
14	นายเหรียญ คำเจริญ	ขาวใหญ่	2 งาน	โพนดวน
15	นางรัชณี พรหมจารีย์	โสมาลี 2.มะลิแดง	5 ไร่ 1 งาน	โพนดวน
16	นายสมบูรณ์ สุโพธิ์	1.มะลิเก่า 2.มะลิแดง	1 งาน 1 งาน	โพนนกหอ
17	นางคำพอง	1.โสมาลี 2.มะลิเก่า	1 งาน 1 งาน	โพนนกหอ
18	นางมณี สุโพธิ์	1.มะลิเก่า 2.เล้าแตก	1 งาน 1 งาน	โพนนกหอ
19	นางแสงเดือน หลักทอง	มะลิเก่า	1 งาน	โพนนกหอ
20	นายชาติรี แซ่ตั้ง	มะลิเก่า	1 งาน	โพนนกหอ
21	นางผ่องศรี โคนตาล	ก่า	2 งาน	โพนนกหอ
22	นายถวิล โพนหล้า	1.โสมาลี 2.นางนวล+สันป่าตอง 3.ก่า	1 งาน 3 งาน	โพนดวน

ผลจากกระบวนการวิจัย

1. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับทีมวิจัย

- 1) พ่อช่วย สาสุข ได้รับการเปลี่ยนแปลงอย่างมาก ได้รับการยอมรับมากขึ้นในเรื่องการจัดการอนุรักษ์พันธุกรรมพื้นบ้านไม่ว่าข้าวหรือผัก นอกจากนั้นยังได้รับคัดเลือกให้เป็นเกษตรกรดีเด่นระดับจังหวัดร้อยเอ็ด จากการสนับสนุนของเทศบาลตำบลหินกอง ได้รับรางวัลชนะเลิศพันธุ์ข้าวดีเด่น (พันธุ์โสมาลี) จากการประกวดพันธุ์ข้าวในงานแลกเปลี่ยนพันธุกรรมพื้นบ้านระดับภาค ณ จังหวัดขอนแก่น จัดโดยเครือข่ายเกษตรกรทางเลือก ภาคอีสาน
- 2) นายวันชัย สิงห์นันท์ ได้รับคัดเลือกให้เป็นกรรมการสหกรณ์การเกษตรอำเภอสุวรรณภูมิ จังหวัดร้อยเอ็ด
- 3) นายคำเบ้า ลีแวง ได้รับการยอมรับให้เป็นหมอดินผู้ที่มีความเชี่ยวชาญและประสบการณ์ด้านการปรับปรุงบำรุงดิน
- 4) ทีมวิจัยมีความสามัคคีกัน ให้ความร่วมมือเป็นอย่างดีในการดำเนินงาน
- 5) ทีมวิจัยมีความกล้าแสดงออก กล้าแสดงความคิดเห็นมากขึ้น กล้าคิด กล้าทำ กล้านำเสนอเรื่องราวที่ตนเองทำเพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงชุมชน
- 6) ทีมวิจัยได้รับการเรียนรู้ในการต้นแบบที่ดีเพื่อเป็นแบบอย่างให้กับชาวบ้านเกษตรกรได้ปฏิบัติตาม

2. การเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นกับชุมชน

- 1) ชุมชนได้รู้จักกระบวนการงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น ทำให้รู้ว่าชาวบ้านสามารถทำวิจัยได้
- 2) ชุมชนได้รู้จักสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมากมายหลากหลายชนิดทั้งที่ยังคงอยู่และสูญหายไป
- 3) พื้นที่ในการปฏิบัติการปลูกข้าวพื้นบ้านมีจำนวนเพิ่มขึ้นและจำนวนบุคคลที่เริ่มหันมาสนใจปลูกข้าวพื้นบ้านมีจำนวนมากขึ้นจาก 4 คน เป็น 22 คน
- 4) เกิดการรวมตัว รวมกลุ่มกันในชุมชนดำเนินงานลงแขกดำนา รวมกลุ่มเกี่ยวข้าว เข้าร่วมกิจกรรมของงานวิจัยด้วยความพร้อมเพียง และช่วยเหลือเกื้อกูลกันและกันมากขึ้น
- 5) ชาวบ้านมีความกล้าแสดงออก ตื่นตัวในการสืบสานประเพณีดั้งเดิมในการทำนารักษาพันธุกรรมพื้นบ้าน เครื่องมือการทำนา และให้ความสำคัญกับการจัดงานบุญประเพณีที่เกี่ยวข้องกับวิถีชีวิตและพันธุกรรมพื้นบ้าน
- 6) เกิดการจัดตั้งกลุ่มอาสาสมัครชาวบ้านชื่อว่า กลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้าน โดยมีผู้ที่สนใจร่วมกันดำเนินการรักษาและอนุรักษ์พันธุกรรมพื้นบ้าน จนเกิดเป็นรวมกลุ่มดำเนินการโดยใช้รูปแบบของการส่งเสริมระบบเกษตรกรรมยั่งยืนเป็นเครื่องมือใน

การปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของเกษตรกรให้ลด ละ เลิกการใช้สารเคมีทางการเกษตร และให้เกษตรกรเป็นเจ้าของเมล็ดพันธุ์ มีความเป็นอยู่ดีกินดี ใส่ใจต่อสุขภาพของตนเอง และผู้อื่น ที่สำคัญ เกษตรกรต้องนำองค์ความรู้ของตนเองตามภูมิปัญญาดั้งเดิมเป็น วิถีทางในการทำเกษตรแบบพึ่งตนเอง

แผนงานต่อเนื่องหลังจบงานวิจัยเพื่อท้องถิ่น

- 1) กองทุนเมล็ดพันธุ์ข้าวในชุมชน เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้กระบวนการผลิตเมล็ดข้าว เป็น แหล่งกระจายข้าวพันธุ์ดีไปสู่ชุมชน
- 2) การก่อสร้างฉางสารองพันธุ์ข้าวในชุมชน เพื่อใช้เก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ข้าวจากกองทุน เมล็ดพันธุ์ข้าวในชุมชนให้ชุมชนได้ใช้เมล็ดพันธุ์ข้าวที่มีคุณภาพดีในเวลาขาดแคลน
- 3) การแปรรูปข้าวพื้นบ้านในกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร เป็นการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ข้าว พื้นบ้านและ เป็นการป้อนสร้างงานสร้างรายได้ให้แก่สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกร
- 4) การทำปุ๋ยชีวภาพ เป็นการใช้เศษพืชและสัตว์มาทำเป็นปุ๋ยเพื่อปรับปรุงดินและน้ำ ได้ด้วย เป็นการใช้ทรัพยากรธรรมชาติให้เกิดประโยชน์และปรับปรุงสภาพแวดล้อม ให้ดีขึ้น

บทที่ 5

การเปลี่ยนแปลงจากการวิจัยเพื่อท้องถิ่น

5.1 ผลต่อทีมวิจัย

5.1.1 การเก็บข้อมูลในชุมชน

1. ทีมวิจัยได้ฝึกประสบการณ์การในการเก็บข้อมูลชุมชน จากการเข้าหาชาวบ้านด้วยตนเอง โดยการสัมภาษณ์และมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ตามที่ตนเองถนัด เพื่อเก็บข้อมูลชุมชนจากคนในชุมชนด้วยตนเอง ทำให้เกิดทักษะในการสัมภาษณ์ และเกิดความสัมพันธ์อันดีของผู้สัมภาษณ์และผู้ให้ข้อมูล มีการถามสารทุกข์สุกดิบซึ่งกันและกัน เกิดความสัมพันธ์อันดีในชุมชนเพิ่มขึ้น
2. การเก็บข้อมูลกระตุ้นให้นักวิจัยไทบ้านเกิดความสามารถในการค้นหาข้อมูลใหม่ๆ และได้รับข้อมูลต่างๆ ในชุมชนที่ตนเคยรู้ทำให้เข้าใจมากยิ่งขึ้น ทั้งยังเป็นการฟื้นความรู้เดิมที่เคยรับรู้มาแล้วซึ่งอาจจางหายไปกับกาลเวลาของผู้เก็บข้อมูลที่มีอายุมากแล้ว และได้รับความรู้ใหม่ที่ตนไม่เคยรู้

5.1.2 การทำงานเป็นทีม

1. การทำงานร่วมกันมาประมาณ 1 ปี ทำให้ทีมวิจัยได้ฝึกปฏิบัติการทำงานเป็นทีมร่วมกันและเกิดความเสียสละ เข้าใจซึ่งกันและกัน ซึ่งสามารถถ่ายทอดให้คนในชุมชนได้มีหลักการ หลักคิดที่อิงกับหลักธรรมะได้นำไปปฏิบัติทำให้เกิดความสมัครสมานสามัคคีในชุมชนมากยิ่งขึ้น
2. การทำงานร่วมกันเป็นทีมทำให้ทีมวิจัยได้เรียนรู้ในกระบวนการทำงานวิจัยอย่างเป็นระบบ มีขั้นตอน ซึ่งต้องมีความสามัคคีกันงานจึงจะสำเร็จได้ และในการทำงานต้องมีการแบ่งบทบาทหน้าที่ในการทำงานแต่ละขั้นตอนร่วมกัน วางแผนงานร่วมกัน งานจึงจะดำเนินไปได้
3. ทีมวิจัยให้ความสำคัญการกระบวนการกลุ่ม โดยเฉพาะการประชุมทีม เป็นเวทีที่ทำให้ทีมวิจัยฝึกความกล้าแสดงออก แสดงความคิดเห็นร่วมกัน หาแนวทางดำเนินงานร่วม ด้วยกระบวนการมีส่วนร่วมอย่างแท้จริง

5.1.3 การประสานและการทำงานในชุมชน

1. การทำวิจัยในชุมชน ทำให้ทีมวิจัยมีความเข้าใจและเรียนรู้ในเรื่องประสานงานกับชุมชนมากยิ่งขึ้น เมื่อต้องทำกิจกรรมใดกิจกรรมหนึ่งต้องมีผู้ที่ประสานชาวบ้านในชุมชนมาร่วมกิจกรรม ทำให้เกิดความสัมพันธ์กับคนในชุมชน เรียนรู้การเข้าถึงชาวบ้าน และประสานผู้คนในชุมชน
2. การทำวิจัยครั้งนี้ ทีมวิจัยมิได้ทำแต่เฉพาะในชุมชนเท่านั้นแต่ยังต้องประสานบุคคลภายนอกชุมชน ที่มีความสำคัญเพื่อก่อให้เกิดความร่วมมือกันในการพัฒนาและทำงานร่วมกันต่อไปใน

ชุมชน ทีมวิจัยเรียนรู้การทำงานร่วมกับบุคคลอื่น และทำให้สามารถประสานงานกับหน่วยงาน ภาครัฐ เอกชน หรือองค์กรพัฒนาเอกชนได้ด้วยตนเอง

3. ทีมวิจัยได้เรียนรู้ในการเป็นกลไกประสานที่สำคัญที่สามารถรวมคนในชุมชนมาร่วมกัน ดำเนินการงานวิจัยจนสำเร็จ จนได้เป็นชุดความรู้ที่สำคัญ ซึ่งเกิดจากการทำวิจัยร่วมกันให้กับชุมชนได้รับรู้ว่าชุมชนนั้นมีสิ่งดีๆ มีองค์ความรู้ที่เป็นความรู้ที่มีอยู่ในชุมชนเอง และเป็น การศึกษาที่แก้ไขปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชน ซึ่งจะประโยชน์ต่อไปให้กับคนในชุมชนที่อาจจะ ประสบปัญหาแบบเดียวกันกับปัญหาเริ่มต้นที่นำมาสู่การทำวิจัยของโครงการนี้

5.1.4 การขยายผลองค์ความรู้

1. ทีมวิจัยได้ขยายผลการปลูกข้าวพื้นบ้านผ่านกระบวนการวิจัยอย่างมีส่วนร่วมให้กับคนในชุมชน รับรู้ ซึ่งส่งผลทำให้เกิดการกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าว มีสมาชิก ได้รับความสนใจจากผู้นำหมู่บ้าน และ อบต.
2. ทีมวิจัยสามารถเปิดแนวความคิดเชิงบวกให้กับตนเองและครอบครัวมากยิ่งขึ้น จากการเรียนรู้ใน การทำงานร่วมกันของทีมวิจัยซึ่งมีการแลกเปลี่ยนความคิด มุมมองในการทำงาน ในการดำเนิน ชีวิตของแต่ละคน ทีมวิจัยที่มีความต่างวัยในประสบการณ์การดำเนินชีวิตที่มีประโยชน์ เรียนรู้ บอกเล่าผ่านประสบการณ์ให้แก่นักและกันภายในทีมวิจัย
3. ทีมวิจัยบางคนได้เรียนรู้ ยอมรับการรับฟังคำสั่งสอนจากผู้มีพระคุณ จากเดิมที่ไม่เชื่อมั่นใน กระบวนการวิจัยจนกระทั่งได้ดำเนินกิจกรรมและเกิดประสบการณ์ต่อตนเองจนมีความเชื่อมั่น ว่าดำเนินงานมาถูกทาง เป็นทางออกที่จะช่วยให้เกษตรกรพึ่งตนเองได้

5.1.5 การเปลี่ยนแปลงตนเองและครอบครัวของทีมวิจัย

1. งานวิจัยสามารถลดความขัดแย้งในครอบครัวได้ ซึ่งจากการทำวิจัยในระยะแรกๆ ของทีมวิจัย บางคนนั้น คนในครอบครัวยังไม่ให้ความร่วมมือเท่าที่ควร แต่เมื่อดำเนินการอย่างต่อเนื่อง มี รูปธรรมที่ชัดเจน มีหน่วยงานภายนอกทั้งภาครัฐและเอกชนเข้ามาสนับสนุนอย่างจริงจัง ครอบครัวจึงเห็นความสำคัญและให้การสนับสนุนอย่างดี
2. จากการดำเนินงานวิจัยร่วมกันมาประมาณ 1 ปี ทีมวิจัยทั้ง 5 คนได้พัฒนาและยกระดับให้เป็นคน ต้นแบบในด้านการจัดการเมล็ดพันธุ์กรรมพื้นบ้านทั้งพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน

5.2 การเปลี่ยนแปลงของชุมชนจากการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่น

1. จากการทำวิจัยในชุมชนประมาณ 1 ปี เดิมชุมชนต่างคนต่างอยู่กันๆ ครั้งเมื่อมีงานบุญจึงจะมาร่วมตัวกัน แต่จากการทำวิจัยชุมชนให้ความร่วมมือมาเข้าร่วมในการจัดกิจกรรมของทีมวิจัยเป็นอย่างดี เกิดความสามัคคีอย่างมากในชุมชน
2. ผู้นำในชุมชน เช่น ผู้ใหญ่บ้าน ส.อบต. ครู อาจารย์ และบุคคลอื่นๆ ได้ให้ความสำคัญกับงานพันธกรรมพื้นบ้านกันมากขึ้น มีการศึกษาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อช่วยให้งานวิจัยมีความสมบูรณ์และเข้าร่วมกิจกรรมของโครงการเป็นอย่างดี
3. ชุมชนเกิดความตื่นตัว ตระหนักถึงความสำคัญของพันธกรรมพื้นบ้าน ทั้งได้เรียนรู้ข้อมูลลักษณะพันธุ์ข้าวทั้งที่สูญหายไปและยังคงอยู่ในชุมชน หันมาช่วยกันรื้อฟื้นสายพันธุ์ข้าวให้กลับคืนมาในชุมชนร่วมกันมากขึ้น เห็นได้จากเดิมมีไม่กี่คนที่รักษา อนุรักษ์สายพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน ภายหลังการวิจัยมีจำนวนผู้รักษาสายพันธุ์ข้าวพื้นบ้านมากขึ้น
4. การทำวิจัยทำให้ชาวบ้านได้เรียนรู้ ได้ศึกษาข้อมูลและองค์ความรู้อื่นๆ ที่มีในชุมชน และที่สำคัญได้ช่วยกันตามหาข้อมูลลักษณะพันธุ์ข้าวที่เคยมีในชุมชนและได้สูญหายไปให้กลับคืนมาในชุมชนอีกครั้ง คือ พันธุ์ข้าวเจ้าเจ๊กเขย พันธุ์ข้าวฮากไผ่ เป็นต้น
5. ชุมชนได้รับรู้ข้อมูลถึงประวัติศาสตร์การตั้งถิ่นฐาน พื้นที่สำคัญของหมู่บ้าน ทำให้เป็นข้อมูลพื้นฐานให้กับชุมชนได้ใช้ประโยชน์ รวมทั้งข้อมูลพันธุ์ข้าวพื้นบ้าน และชนิดของข้าวพื้นบ้านในชุมชน
6. ชุมชนได้รวมตัวกันจัดตั้งกลุ่มอนุรักษ์พันธุ์ข้าวพื้นบ้านดำเนินการต่อเนื่อง มีสมาชิกเริ่มต้นจำนวน 26 คน
7. ชุมชนมีความสามัคคี ร่วมแรงร่วมใจกันมากยิ่งขึ้น มีการจัดงานบุญประเพณีสำคัญที่มีผลต่อวิถีชีวิตของตนเองและสัมพันธ์กับพันธกรรมพื้นบ้านร่วมกันในชุมชน

5.3 ปัญหาอุปสรรค

1. การทำวิจัยโดยส่วนใหญ่ทีมวิจัยให้ความร่วมมือในการดำเนินงานเป็นอย่างดีแต่เนื่องจากภาระในการทำงานจึงไม่สามารถออกไปทำงานกับภายนอกชุมชนได้อย่างเต็มที่ ส่วนใหญ่จึงเป็นบทบาทของหัวหน้าโครงการที่ต้องเป็นผู้ประสานเครือข่าย ภาคภายนอกชุมชน ซึ่งถือว่าเป็นบทบาทที่สำคัญของหัวหน้าโครงการ แต่ในบางครั้งหัวหน้าโครงการมีภาระงานก็ทำให้กิจกรรมของโครงการวิจัยเกิดความล่าช้า เนื่องจากขาดผู้ประสาน และทำให้กิจกรรมดำเนินการติดขัดได้
2. ทีมวิจัยทุกคนไม่มีประสบการณ์ในการบันทึกข้อมูล การเรียบเรียงข้อมูลในเชิงวิชาการ งานเขียนให้มีความละเอียด ทำให้บางกิจกรรมต้องมีการดำเนินการซ้ำหลายครั้ง จึงเป็นปัญหาและอุปสรรคใหญ่ของทีมวิจัยที่ต้องฝึกฝน เรียนรู้ ในเรื่องของการเรียบเรียง เขียนข้อมูลที่ได้มาจากการเก็บข้อมูลร่วมกันของทีมวิจัย แต่เนื่องจากข้อมูลที่เก็บมามีมาก ผู้วิจัยเป็นชาวบ้านที่ไม่ได้มีทักษะในเรื่องการเขียน

เรียบเรียงมาหนัก และทีมวิจัยโดยส่วนใหญ่เป็นผู้สูงวัย ในการเขียนจึงต้องอาศัยระยะเวลา แต่ด้วยระยะเวลาการทำวิจัยมีจำกัดจึงทำให้งานที่ออกมาการเขียนและเรียบเรียงข้อมูลออกมาไม่ค่อยดีเท่าที่ควร

3. การจัดกระบวนการในเวทีประชุม เวทีสัมมนา หรือเวทีประชุมกลุ่มย่อย ทีมวิจัยอาจจะมีทักษะซึ่งได้จากการเข้าร่วมอบรมของพี่เลี้ยงจาก สกว. เพียงอย่างเดียว ทำให้การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ของโครงการวิจัยล่าช้าไม่เป็นไปตามแผนของกิจกรรมที่วางไว้ และทีมวิจัยต้องมีการประชุมปรึกษาวางแผนกระบวนการกันหลายรอบ

บทที่ 6

บทเรียน ข้อเสนอแนะ

6.1 บทเรียน

เดิมทีนั้นกลุ่มเกษตรกรกลุ่มน้ำเลี้ยวซ้าย มีการดำเนินงานอยู่บนพื้นฐานของงานพัฒนามา ก่อนที่จะมาทำการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ในประเด็นของการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตเป็นเกษตรอินทรีย์ จากการทำงานของชาวบ้านที่ผ่านมาในประสบการณ์ด้านการศึกษาวิจัยของทีมวิจัยนั้นไม่เคยมีมาก่อน นับว่าเป็นสิ่งใหม่ที่เข้ามาเปลี่ยนบทบาทของทีมวิจัยที่เป็นกลุ่มองค์กรชาวบ้านในชุมชน เมื่อทีมวิจัยได้เริ่มดำเนินการศึกษาวิจัยอย่างเป็นขั้นตอนด้วยตนเอง มีระบบการจัดการที่เป็นขั้นตอนมากยิ่งขึ้น ต้องมีการเก็บข้อมูลในชุมชนต่างๆ ในช่วงแรกเริ่มของการทำวิจัยเพื่อท้องถิ่นนั้น ทีมวิจัยต้องปรับตัวเป็นอย่างมากเพื่อรองรับกับประสบการณ์ใหม่ที่จะได้จากการศึกษาวิจัยในครั้งนี้.....

6.3 ข้อเสนอแนะ

1. การทำวิจัยในช่วงของการปฏิบัติการทดลอง ระยะเวลาในดำเนินงานบางกิจกรรมอาจจะไม่สอดคล้องฤดูกาลผลิตของทีมวิจัยและชาวบ้าน ซึ่งในการวิเคราะห์แนวทางในการปฏิบัติทดลองหรือในกิจกรรมอื่นๆ จะต้องวิเคราะห์ให้ชัดเจนเป็นความต้องการแก้ไขปัญหของชาวบ้านจริงๆ และศึกษาถึงความเป็นไปได้ของการทำกิจกรรม แต่หากว่าดูถึงระยะเวลาแล้วไม่สามารถที่จะทำกิจกรรมก็ต้องปฏิบัติการทดลองหรือทำกิจกรรมที่เหมาะสมสอดคล้องกับระยะเวลา เป็นกิจกรรมที่อยู่ในความสนใจของชุมชน ซึ่งจะส่งผลทำให้ได้รับความร่วมมือเป็นอย่างดี เช่น ดำนา รวม หรือ ไส้เหล่แบบไทบ้าน การดำเนินการวิจัยจะได้ทันกับระยะเวลาของโครงการวิจัยที่มีขอบระยะเวลา 1 ปี

2. จากการดำเนินการวิจัยร่วมกันของชาวบ้านมาประมาณ 1 ปี ทำให้ชาวบ้านได้รับความรู้ต่างๆ มากมาย และเกิดผลการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญเป็นประโยชน์ต่อชาวบ้านในชุมชนอย่างเห็นได้ชัดในการรักษาพันธุ์กรรมพื้นบ้าน ไม่ว่าจะเป็นพันธุ์ผัก และพันธุ์ข้าวพื้นบ้านที่สำคัญ จากที่หลายพันธุ์เกือบจะสูญหายไปแล้ว บางก็สูญหายไปจากชุมชนแล้วหลายพันธุ์ ก็มีการศึกษาให้มีการรักษาอนุรักษ์ไว้ในชุมชนร่วมกัน มีการรวมกลุ่มรักษาพันธุ์ข้าวพื้นบ้านในชุมชนมากขึ้น ทำให้มีผลผลิตข้าวพันธุ์พื้นบ้านในชุมชนเพิ่มมากขึ้นแต่ก็ยังขาดเครื่องมือที่จะผลิตแปรรูปข้าวพื้นบ้านจนถึงจัดจำหน่ายได้ ทีมวิจัยจึงมีแนวคิดที่อยากจะผลิตข้าวพื้นบ้านออกจำหน่ายทั้งในชุมชนเอง และนอกชุมชนที่ให้ความสำคัญกับข้าวพื้นบ้านที่เป็นข้าวอินทรีย์ เพื่อสร้างรายได้ให้กับคนในชุมชนสามารถ

พึ่งตนเองได้ การศึกษาความต้องการของตลาดข้าวพื้นบ้านจึงเป็นการศึกษาที่น่าสนใจน่าจะทำวิจัย
อีกโครงการหนึ่ง และหน่วยงานที่เกี่ยวข้องควรให้การสนับสนุนงบประมาณในการจัดซื้อเครื่องสี
ข้าวกล้องขนาดเล็กให้กับชุมชน เพื่อรองรับผลผลิตจากการส่งเสริมขยายผลพันธุ์ข้าวพื้นบ้านใน
ชุมชน เป็นการสร้างรายได้ให้เกิดขึ้นในชุมชนสามารถพึ่งตนเองในการผลิตได้

3. การวิจัยในชุมชนแม้ว่าการดำเนินงานโครงการวิจัยจะเสร็จสิ้นลง แต่คนในชุมชนก็ต้อง
มีการดำเนินการและพัฒนาต่อไป ซึ่งควรมีการทำงานร่วมกันอย่างต่อเนื่องไปให้สุดกระบวนการ มี
การผลักดันยกระดับความร่วมมือในระดับท้องถิ่นที่อยู่ในชุมชนและนอกชุมชน ซึ่งเกี่ยวข้องกับ
ชุมชนโดยตรงให้หันมาเป็นเจ้าภาพในการดำเนินงานวิจัยในระดับต่อไปทั้งในเรื่องการขยายผล
การสนับสนุนงบประมาณรวมทั้งการแลกเปลี่ยนบุคลากรจากภาครัฐมาช่วยหนุนเสริมงานชุมชน
ให้เป็นรูปธรรมที่ชัดเจน มีการพัฒนามากยิ่งขึ้น

ภาคผนวก ข ประวัติทีมวิจัย

- 1 หัวหน้าโครงการ นายช่วย สาสุข อายุ 61 ปี
 ที่อยู่ เลขที่ 14 หมู่ 12 ต.หินกอง อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
 โทรศัพท์ 086 1286819
 การศึกษา จบการศึกษาระดับประถมศึกษาปีที่ 4
 ประสบการณ์ เคยได้รับการอบรมการทำปุ๋ยอินทรีย์และการปลูกพืชล้มลุกที่จังหวัดนครราชสีมา เคยได้รับการอบรมเกษตรธรรมชาติและปุ๋ยอินทรีย์ชีวภาพจากจังหวัดสระบุรี เคยเป็นประธานกองทุนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้ ปัจจุบันเป็นเลขานุการกรรมการกองทุนหมู่บ้านบ้านโนนละมั่ง และเป็นกรรมการกองทุนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือก ทุ่งกุลาร้องไห้

- 2 ทีมวิจัย นายบุญทัน เศษแสนวงศ์ อายุ 53 ปี
 ที่อยู่ ที่อยู่ เลขที่ 132 หมู่ 7 ต.หินกอง อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
 การศึกษา ชั้นประถมศึกษาปีที่ 4
 ประสบการณ์ เคยได้รับการอบรมการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพไว้ใช้เอง ปัจจุบันเป็นอาสาสมัครป้องกันผลเรือนประจำหมู่บ้านโนนดอน เป็นรองประธานกลุ่มนาอินทรีย์ลุ่มน้ำเสียวน้อย

- 3 ทีมวิจัย นายวันชัย สิงห์นันท์ อายุ 49 ปี
 ที่อยู่ อยู่ เลขที่ 32 หมู่ 7 ต.หินกอง อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
 การศึกษา จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 5
 ประสบการณ์ เคยได้รับการอบรมการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพไว้ใช้เอง ปัจจุบันเป็นอาสาสมัครป้องกันผลเรือนประจำหมู่บ้านโนนดอน เป็นเหรัญญิกกลุ่มนาอินทรีย์ลุ่มน้ำเสียวน้อยและเป็นประธานสหกรณ์การเกษตรสุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด

- 4 ทีมวิจัย นายสุริยา สาสุข อายุ 36 ปี
 ที่อยู่ เลขที่ 115 หมู่ 8 ต.หินกอง อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
 การศึกษา จบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 3
 ประสบการณ์ เคยได้รับการอบรมการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพไว้ใช้เอง ปัจจุบันสมาชิกกลุ่มนาอินทรีย์ลุ่มน้ำเสียวน้อย

- 5 ทีมวิจัย นายคำเบ้า ลีแวง อายุ 55 ปี
ที่อยู่ เลขที่ 21 หมู่ 7 ต.หินกอง อ.สุวรรณภูมิ จ.ร้อยเอ็ด
การศึกษา จบการศึกษาชั้นประถมศึกษาปีที่ 4
ประสบการณ์ เคยได้รับการอบรมการผลิตในระบบเกษตรอินทรีย์ ทำปุ๋ยหมักและน้ำหมักชีวภาพไว้ใช้เอง ปัจจุบันเป็นกรรมการหมู่บ้านโพนตวน กรรมการโครงการแก้ไขปัญหาความยากจน (กขคจ.) และเป็นประธานกลุ่มนาอินทรีย์ลุ่มน้ำเสียวน้อย

ที่ปรึกษาโครงการ

1. อาจารย์อำคาแสงงาม ประธานสภาวัฒนธรรม ตำบลกู่กาสิงห์
2. นายสนั่น ชุมวัน นักวิชาการ
3. นายอุทัย จำปาหล้า สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล
4. นายบุญเสริมฐ์ เสียงสนั่น ศูนย์ประสานความร่วมมือทุ่งกุลาร้องไห้
5. นายสุน บัวแดง คณะกรรมการกองทุนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้
6. นายประสิทธิ์ หาญดับเหล็ก คณะกรรมการกองทุนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้
7. นายสมพงศ์ วงวิภา คณะกรรมการกองทุนเครือข่ายเกษตรกรรม ทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้
8. นายสง อ่อนภูงา คณะกรรมการกองทุนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้
9. นายวิเชียร ศรีจันทร์ คณะกรรมการกองทุนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้
10. นายทอง แสนมัน คณะกรรมการกองทุนเครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้
11. นายสุวิทย์ ชาญสมร นักพัฒนาเอกชนที่ปฏิบัติงานร่วมกับองค์กรชาวบ้านในพื้นที่เครือข่ายเกษตรกรรมทางเลือกทุ่งกุลาร้องไห้